

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου
Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης

Ονοματεπώνυμο: Πνιγούρα Ναταλία

A.M: 0208134

Εξάμηνο: 10ο

Ακαδ. Έτος: 2012-13

Πτυχιακή Εργασία με θέμα

**«Οι πρακτικές γραμματισμού στην τριγγάνικη οικογένεια:
Μια μελέτη περίπτωσης»**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Παπαδοπούλου Μαρία

Επιβλέπων Καθηγητής: Ανδρουλάκης Γεώργιος

Βόλος, 2013

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	σελ.2
1. Θεωρητικό μέρος	
1.1. Η ιστορία των Ρομ και η εγκατάστασή τους στον ελλαδικό χώρο...	σελ.5
1.2. Τα χαρακτηριστικά των Ρομ.....	σελ.7
1.3. Η έννοια του γραμματισμού.....	σελ.9
1.4. Διγλωσσία: Κανόνας ή εξαίρεση;.....	σελ.11
1.5. Η τσιγγάνικη γλώσσα (ROMANI).....	σελ.14
1.6. Εναλλαγή κωδικών (code switching).....	σελ.16
1.7. Η εκπαίδευση μέσα από τη σκοπιά των Ρομ.....	σελ.17
1.8. Πρωτοβάθμια φοίτηση των Ρομ στο Ν. Μαγνησίας.....	σελ.22
1.9. Ρατσισμός και Ρομ: οι ανεπιθύμητοι «νομάδες».....	σελ.27
2. Ερευνητικό μέρος	
2.1. Μεθοδολογία.....	σελ.30
2.1.1. Στόχος της έρευνας.....	σελ.30
2.1.2. Ερευνητικές υποθέσεις και ερωτήματα.....	σελ.30
2.1.3. Ερευνητική στρατηγική.....	σελ.31
2.1.4. Το δείγμα της έρευνας.....	σελ.32
2.1.5. Ο χώρος και ο χρόνος της έρευνας.....	σελ.33
2.1.6. Δεοντολογία της έρευνας.....	σελ.33
2.1.7. Προβλήματα κατά την έρευνα.....	σελ.34
3. Δεδομένα	
3.1. Προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα.....	σελ.35
3.2. Ημερολογιακές καταγραφές.....	σελ.47
4. Αποτελέσματα.....	σελ.75
5. Συμπεράσματα.....	σελ.80
6. Παράρτημα.....	σελ.82
7. Βιβλιογραφία.....	σελ.100

Εισαγωγή

«Μανγκάβ τε υρεντιρίαβ γιαζιέ...»

ή αλλιώς «Θέλω να μάθω γράμματα...»

Η συγκεκριμένη εργασία δεν θα μπορούσε να ξεκινάει με πιο σωστό τρόπο. Πρόκειται για μια φράση της γιαγιάς Μαριλένας, που δεν ξέρει να γράφει και να διαβάζει. Μόνο μιλάει την ελληνική γλώσσα και τη ROMANI, αλλά και πάλι κάποιες φορές δυσκολεύεται στην κατανόηση. Το παράπονό της είναι ότι το κοινωνικό σύστημα και η οργάνωση της τσιγγάνικης οικογένειας δεν της επέτρεψαν ποτέ να πάει στο σχολείο ή έστω να μάθει να διαβάζει και να γράφει.

Πολλές είναι οι περιπτώσεις των Ρομά, που το επίπεδο του γραμματισμού τους είναι πολύ χαμηλό. Μεγάλος ο αριθμός των Ρομά, που είναι αναλφάβητοι. Ο γραμματισμός, με την ανάπτυξη της ψυχογλωσσολογίας, έχει έρθει στο προσκήνιο και έχει αποκτήσει μεγάλο ενδιαφέρον.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται, αν μη τι άλλο, μια ραγδαία κοινωνική ανακατάταξη. Ο γλωσσικός και ο δημογραφικός χάρτης της Ελλάδας μεταβάλλεται συνεχώς και αυτό έχει αντίκτυπο, φυσικά, στην ευρύτερη κοινωνική ελληνική πραγματικότητα. Επιτακτική, συνεπώς, είναι η ανάγκη για επανασχεδιασμό των εκπαιδευτικών ιδεών, πρακτικών και παρεμβάσεων. Η επιταγή αυτή απορρέει από την κοινωνική ανομοιογένεια που έχει σαν αποτέλεσμα αυτή η κοινωνική ανανέωση. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι, πλέον, η εκπαίδευση στη χώρα μας αποκτά σταθερά έναν πολυπολιτισμικό χαρακτήρα και καθήκον όλων μας (είτε λεγόμαστε γονείς, είτε εκπαιδευτικοί) θα είναι να το αποδεχθούμε αλλά και να εκπαιδευτούμε με ορθό τρόπο για να μπορέσουμε να προσφέρουμε στους μαθητές τα βέλτιστα.

Ένας από τους λόγους που επέλεξα να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα είναι διότι πιστεύω ότι η μειονότητα των Ρομά είναι αρκετά παραγκωνισμένη μέσα σ' αυτό το πολυπολιτισμικό -εκπαιδευτικό και κοινωνικό- σύστημα που δημιουργείται. Πρόκειται για μια ομάδα ανθρώπων που μιλούν διαφορετική γλώσσα, έχουν διαφορετικές αντιλήψεις από την πλειονότητα για τον τρόπο ζωής και τον κόσμο και δεν έχουν την ίδια πολιτισμική ταυτότητα με τους «πολλούς». Πιστεύω ότι πρέπει να δοθεί ενεργή σημασία στη φυλή αυτή, γιατί όλα τα παραπάνω, δυστυχώς, αποτελούν εμπόδιο στην συνύπαρξή μας με τους Ρομά, ενώ θα έπρεπε να είναι εισιτήριο για ένα διάυλο ανοιχτής επικοινωνίας μαζί τους. Ωστόσο, και η ίδια η δυσπιστία των τσιγγάνων παρακωλύει τις έρευνες και δεν τους αφήνει να ανελιχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, γεγονός που απορρέει από ρατσιστικές συμπεριφορές.

Οι πρωτόγονες καταστάσεις και συμπεριφορές των εκπαιδευτικών αλλά και του σχολείου, που συναντούν πολλές φορές οι Ρομά, θα πρέπει να εξαλειφθούν καθώς μιλάμε για διαπολιτισμική εκπαίδευση. Αυτή ήταν που μας βοήθησε να «ανακαλύψουμε» μια μειονοτική ομάδα που αγνοούνταν εντελώς (αυτή των

τσιγγάνων) και τώρα καλείται να τους αγκαλιάσει και να τους εντάξει πλήρως στους κόλπους και τους θεσμούς της.

Επιπρόσθετα, ένας άλλος λόγος που διάλεξα το συγκεκριμένο θέμα είναι διότι πιστεύω ότι πρέπει να δημιουργηθούν κίνητρα για την προσέλευση αλλά και την τακτική φοίτηση των τσιγγανόπαιδων στο σχολείο. Φαίνεται ότι, ούτε τα παιδιά, ούτε οι γονείς Ρομ έχουν πειστεί ακόμα για τα μελλοντικά οφέλη του σχολείου και τη σημασία της σχολικής και, κατ' επέκταση, της κοινωνικής ένταξης τους. Προσπάθησα, λοιπόν, έστω στις οικογένειες που αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνάς μου να «περάσω» αυτό τον τρόπο σκέψης, εξηγώντας τους τη μεγάλη σημασία του σχολείου και της εκπαίδευσης και ενθαρρύνοντας τους είτε να συμμετέχουν στις σχολικές δραστηριότητες, είτε να ασχολούνται με εκπαιδευτικά θέματα ή παιχνίδια στο χώρο του σπιτιού.

Ο τρίτος λόγος της επιλογής μου είναι γιατί πιστεύω ότι οι πρώτοι που είναι δύσπιστοι σχετικά με την εκπαίδευση των Ρομά είναι οι εκπαιδευτικοί, ενώ το ίδιο το σύστημα ορθώς θεωρεί ότι θα έπρεπε να είναι οι πρώτοι που θα έχουν πειστεί και με τις πρακτικές τους θα παρακινήσουν και τα άτομα της ίδιας της φυλής Ρομ. Θα πρέπει να εστιάσουμε στη μεγάλη σημασία που έχει η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και η αποδοχή εκ μέρους τους της ιδέας ότι δεν έχουν μόνο οι μαθητές οφέλη από τη «συνάντηση» αυτή αλλά όλη η κοινωνία, που ανανεώνεται και εντάσσει μια ομάδα, που είναι φορέας θετικών στοιχείων.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, επέλεξα να βάλω ένα μικρό λιθαράκι στο κολοσσιαίο αυτό έργο που καλείται να κάνει η εκπαίδευση σήμερα. Ελπίζω, βέβαια, ότι όλοι οι παράγοντες (μαθητές, γονείς, εκπαιδευτικοί, πολιτεία) θα ενεργοποιηθούν μελλοντικά και θα συνεργαστούν αρμονικά, διότι πολλά παιδιά Ρομ έχουν καταπληκτικές γνωστικές και γλωσσικές δυνατότητες, τις οποίες δεν εξελίσσουν. Αυτό είναι ένα φαινόμενο που συναντάμε κάθε μέρα και η εκπαίδευση καλείται να βρει τρόπους να το εξαλείψει. Όπως όλα τα δύσκολα κατορθώματα, γνωρίζουμε ότι θέλει χρόνο και υπομονή, όμως η εκπαίδευση με τη διαρκή ανανέωση της έχει τον τρόπο να το πραγματοποιήσει –εκπαιδεύοντας τους εκπαιδευτικούς, την πολιτεία, τις οικογένειες Ρομά και στο τέλος, τα ίδια τα παιδιά.

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθούν και να παρουσιαστούν οι πρακτικές γραμματισμού που λαμβάνουν χώρα καθημερινά εντός της τσιγγάνικης οικογένειας. Τα περιστατικά γραμματισμού, που μελετήθηκαν, αφορούν όλα τα μέλη της οικογένειας, από τον παππού και τη γιαγιά μέχρι και τα μικρότερα παιδιά. Μετά τη διερεύνηση αυτή, θα εξαχθούν κάποια συμπεράσματα σχετικά με το επίπεδο γραμματισμού των οικογενειών που συμμετείχαν στην έρευνα, τις απόψεις τους για το σχολείο και τη σχέση τους με την εκπαίδευση γενικότερα.

Η έρευνα διαρθρώνεται και παρουσιάζεται σε τρία μέρη:

- ✚ Το θεωρητικό μέρος, στο οποίο παρουσιάζονται ορισμοί και βιβλιογραφικές αναφορές σχετικά με τη διγλωσσία και τις πρακτικές γραμματισμού. Παρουσιάζονται στοιχεία της ιστορίας, της γλώσσας, του πολιτισμού και της

ηθογραφίας των Ρομ, αλλά και στατιστικά στοιχεία της εκπαίδευσης που αφορούν τα τσιγγανόπαιδα.

- ✚ Το ερευνητικό μέρος, στο οποίο παρουσιάζονται αναλυτικά οι παρατηρήσεις που πραγματοποίησα και οι συναντήσεις μου με τις τσιγγάνικες οικογένειες που αποτέλεσαν το δείγμα μου. Αναφέρονται οι στόχοι, η μεθοδολογία και τα συμπεράσματα που εξάγονται τελικά από την έρευνα.
- ✚ Το παράρτημα, που περιέχει τα πρωτότυπα κείμενα, ζωγραφιές κλπ των παιδιών αλλά και των ενηλίκων του δείγματος και δίδονται για περαιτέρω ανάλυση και προβληματισμό.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω για την πολύτιμη βοήθειά τους, την κ. Μαρία Παπαδοπούλου και τον κ. Γιώργο Ανδρουλάκη, οι οποίοι υπήρξαν οι επιβλέποντες καθηγητές της εργασίας μου. Μου χορήγησαν όλο το απαραίτητο υλικό, με συμβούλεψαν για τους τρόπους επεξεργασίας της βιβλιογραφίας και μου έδωσαν μια σειρά πηγών για να μπορέσω να διαμορφώσω τις ερευνητικές μου υποθέσεις. Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας ήταν ιδιαίτερα υποστηρικτικοί, ειδικά κατά την παρουσία ορισμένων προβλημάτων που εμπόδισαν τη διεξαγωγή της. Μόνο με τη βοήθειά τους θα μπορούσα να πραγματοποιήσω μια τέτοια έρευνα, στο συγκεκριμένο δυσπρόσιτο περιβάλλον.

1. Θεωρητικό Μέρος

1.1. Η ιστορία των Ρομ και η εγκατάστασή τους στον ελλαδικό χώρο

Ξεκινώντας τη συγκεκριμένη εργασία, το δίχως άλλο, είναι απαραίτητη η αναφορά στους όρους «τσιγγάνος» και «Ρομ» και η ακριβής διατύπωσή τους. Η λέξη «τσιγγάνος» χρησιμοποιείται για να δηλώσει «εθνοτικές ομάδες, οι οποίες σχηματίστηκαν από τη διασπορά ομάδων εμπόρων, νομάδων και άλλων από τα βάθη της Ινδίας, από το 10ο αιώνα και μετά, και την ανάμιξή τους με ευρωπαϊκές και άλλες εθνοτικές ομάδες κατά τη διάρκεια της διασποράς τους.» Από την άλλη, ο όρος «Ρομ» ή «Ρομά» χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους και αναφέρεται σε εθνοτικές ομάδες (π.χ. Kalderash, Lovari, κτλ.) που μιλούν «Vlach», «Xoraxane» ή «Rom» παραλλαγές της γλώσσας ROMANI (Liegeois/ Gheorge).

Οι Ρομ-ή αλλιώς Ρομά- δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα σύνολο πληθυσμών που ζούσε και ζει, σε διάφορες περιοχές διασκορπισμένες ανά την υφήλιο. Η ιστορία των Ρομ έχει γίνει σε εμάς γνωστή, κατά ένα πολύ μικρό μέρος της, μέσω των ερευνών που έχουν γίνει κατά καιρούς για τη γλώσσα τους. (Χατζησαββίδης, 1995) Λαμβάνοντας υπόψη μας και τις καταβολές της ίδιας τους της γλώσσας, που αναλύονται σε επόμενη ενότητα της εργασίας μου, υποστηρίζεται πλέον ότι οι Ρομ κατάγονται από την περιοχή της δυτικής Ινδίας και, πιο συγκεκριμένα από την πεδιάδα του Σιντ.

Τους έχουν δοθεί διάφορα άλλα ονόματα, κατά καιρούς, από τα οποία κάποια είτε θεωρούνται λανθασμένα, διότι προκαλούν σύγχυση ως προς την καταγωγή τους, και άλλα παράγονται από τα ονόματα των περιοχών που ζουν. Τέτοια είναι: Γύφτοι, Τσιγγάνοι, Σίντι, Καλό, Μανούς κ.α. Στα μέσα του 11^{ου} αι. όμως, τους δόθηκε η προσωνυμία «Αθίγγανου». Αυτό συνέβη διότι ταυτίστηκαν από τη χριστιανική εκκλησία με την ομώνυμη αίρεση που είχε εμφανιστεί εκείνη την εποχή στο Βυζάντιο. Τότε, ο αυτοκράτορας είχε δώσει στους τσιγγάνους επιστολές προστασίας που τους έδιναν το δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας χωρίς ελέγχους και προβλήματα. Η νομαδικότητα του λαού αυτού αποτελούσε χαρακτηριστικό του από εκείνη κιόλας την εποχή. Ο μόνος χαρακτηρισμός, τον οποίον και οι ίδιοι αποδέχονται, καθώς αυτό αποκαλούνται έτσι είναι ο «τσιγγάνος», ενώ οργισμένη εναντίωση παρατηρούμε στον χαρακτηρισμό «γύφτος», ίσως και λόγω της αρνητικής χροιάς, που φέρει. Να σημειωθεί ότι στα πλαίσια της έρευνάς μου, χρησιμοποιήθηκε ο χαρακτηρισμός «τσιγγάνου» εκτός από «Ρομ» και «Ρομά», μόνο διότι είναι αποδεκτός και από τους ίδιους.

Το 1950, περίπου, άρχισε να αναπτύσσεται μια ανθρωπιστική ιδεολογία προς τη φυλή των Ρομά. Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις προσπάθησαν να βρουν τρόπους για να συγκεράσουν και να ενσωματώσουν τους τσιγγάνους στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και να αντιμετωπίσουν τα ρατσιστικά προβλήματα. Επίσης, προσπάθησαν να δώσουν λύσεις σε θέματα όπως τα πολιτικά δικαιώματα των Ρομ, την εκπαίδευση των παιδιών τους, τη στέγαση και τη μόνιμη εγκατάστασή τους σε κάποιες περιοχές.

Οι μετακινήσεις των Ρομά συνεχίζονται μέχρι και τις μέρες μας και οφείλονται σε πολλούς λόγους. Κατά κύριο λόγο, τις μετακινήσεις προκαλούν οι ρατσιστικές συμπεριφορές, τις οποίες «απολαμβάνουν» οι Ρομά στις περιοχές όπου ζουν (Χατζησαββίδης, 1995). Οι ρατσιστικές αυτές διαθέσεις είναι είτε εκ μέρους των επίσημων πολιτειακών θεσμών, είτε εκ μέρους των πολιτών με τους οποίους συμβιώνουν στα κοινωνικά πλαίσια. Και στις δύο περιπτώσεις, ο ρατσισμός έχει πολύ αρνητικές συνέπειες στη ζωή τους και προκαλεί την αρνητική τους διάθεση απέναντι σε οτιδήποτε έξω από τη φυλή τους. Φημολογείται, μάλιστα, από τα αγιολογικά κείμενα της βυζαντινής εποχής, ότι η κακή αντιμετώπιση προς τους τσιγγάνους οφείλονταν στις μαγικές ικανότητες που διατείνονταν ότι έχουν και κρατούσε ακόμα από εκείνα τα χρόνια (Χατζησαββίδης, 1995).

Στον ελλαδικό χώρο, οι τσιγγάνοι εγκαταστάθηκαν τον 14^ο αι. περίπου. Βρίσκονται απλωμένοι εντός των συνόρων, από τη Θράκη έως την Κρήτη και οργανώνουν μικρούς οικισμούς, προσωρινούς ή μόνιμους. Οι πρώτες μαρτυρίες για την εγκατάστασή τους ξεκινούν από το Ηράκλειο της Κρήτης και αργότερα εξαπλώνονται στην Πελοπόννησο, και πιο συγκεκριμένα στο Ναύπλιο. Σειρά είχαν οι Κέρκυρα, η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Θράκη. Ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα του πληθυσμού των Ρομά προς το ελληνικό κράτος, έγινε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, όπου τσιγγάνοι της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, βρήκαν πρόσφορο έδαφος και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Ελλάδα (Χατζησαββίδης, 1995). Σήμερα, ο αριθμός των Ρομ που υπολογίζεται ότι ζει στην Ελλάδα ανέρχεται στα 160-200 χιλιάδες άτομα. Μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού υπάρχει στις εξής περιοχές: (Χατζησαββίδης, 1995)

- ✚ Αθήνα: Αγ. Βαρβάρα, Ασπρόπυργος
- ✚ Θεσσαλονίκη: Δενδροπόταμος, Κορδελιό, Εύοσμος, Νυμφόπετρα
- ✚ Αγρίνιο
- ✚ Αμαλιάδα
- ✚ Αλεξανδρούπολη
- ✚ Ν. Ιωνία Μαγνησίας
- ✚ Κομοτηνή: Ήφαιστος
- ✚ Ξάνθη: Πούρναλίκ, Γκαζχανέ, Δροσερό
- ✚ Σοφάδες
- ✚ Φάρσαλα

Φυσικά, οι Ρομ που ζουν σε όλες αυτές τις περιοχές διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Οι διαφοροποιήσεις αυτές οφείλονται στις χώρες από τις οποίες προέρχονται, το βαθμό που τους έχει αφομοιώσει και αποδεχθεί η τοπική κοινωνία, τη θρησκεία τους, το ιδίωμα της ROMANI που χρησιμοποιούν και το αν εγκαθίστανται μόνιμα ή προσωρινά σε μια περιοχή.

Σήμερα, οι τσιγγάνοι βρίσκονται εγκατεστημένοι ή μετακινούμενοι διασκορπισμένοι σε πολυπληθείς ομάδες σε όλο τον κόσμο. Παρά τις επιδράσεις που δέχονται, καταφέρνουν να κρατήσουν ακέραια τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά. Το μελαμψό τους χρώμα και η νομαδική ζωή τους δημιουργεί μια έντονη αντίδραση

απέναντί τους εκ μέρους των πολιτών σε όποια περιοχή και αν ζουν. Όλη η οργάνωση της οικογενειακής, της κοινωνικής και της οικονομικής τους ζωής γίνεται με βάση το ταξίδι και το γυρολογικό εμπόριο που είναι και το βασικότερο χαρακτηριστικό τους. Το σημαντικότερο που θα πρέπει να σημειώσουμε γι αυτούς είναι ότι κατάφεραν να διατηρήσουν ανέπαφο τον εθνοτικό τους χαρακτήρα και τον πολιτισμό τους από την πρώτη εκείνη στιγμή που εγκατέλειψαν τη χώρα προέλευσής τους (Cummins,1999).

1.2. Τα χαρακτηριστικά των Ρομ

Οποσδήποτε οι Ρομ, μιας και αποτελούν μια σπουδαία φυλή με πολύ ενδιαφέρον, έχουν μια σειρά από ιδιαιτερότητες σε κάθε τομέα της ζωής τους, που αξίζει να εξετάσουμε. Η καθημερινή επαφή μαζί τους αλλά και οι βιβλιογραφικές αναφορές και έρευνες μας παρέχουν τέτοιου είδους πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά της καθημερινότητάς τους.

Εξετάζοντας τους Ρομ, που ζουν στον ελλαδικό χώρο, μπορούμε να αναφέρουμε μια σειρά χαρακτηριστικών που έχουν και που τους διαφοροποιούν από τους μη Ρομ. Φυσικά, η συμβίωση μαζί τους, τους έχει επηρεάσει σε κάποιο βαθμό χωρίς όμως να έχει σταθεί ικανή να αλλοιώσει τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά, τις αξίες και τις ιδέες τους, αλλά και τις απλές καθημερινές τους συνήθειες. Η διαφορετικότητα της ζωής τους διαφαίνεται σε πολλές πτυχές όπως είναι τα έθιμα, οι αντιλήψεις, ο γάμος, τα χρήματα, τα ευκαιριακά επαγγέλματα, η εκπαίδευση και φυσικά ο ρόλος των δύο φύλων.

Η θρησκεία, που ασπάζονται οι Ρομ, που ζουν στη χώρα μας, διαφέρει ανάλογα με την περιοχή της εγκατάστασής τους. Ωστόσο, το μεγαλύτερο ποσοστό των Ρομ της Ελλάδας είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, ενώ ένα μικρό ποσοστό που κατοικεί στη Θράκη είναι Μουσουλμάνοι. Ελάχιστοι είναι αυτοί που ανήκουν στη χριστιανική αίρεση της Εκκλησίας της Πεντηκοστής.

Η οικογένεια των Ρομ είναι αυστηρά οργανωμένη με πατριαρχική δομή. Το μεγαλύτερο αρσενικό μέλος της οικογένειας είναι αυτό που καθορίζει τον τόπο εγκατάστασης, την οικονομική κατάσταση της οικογένειας και αναλαμβάνει και την πλήρη οργάνωση της καθημερινότητας του κάθε μέλους ξεχωριστά. Ταυτόχρονα, όμως, τον «βαραίνει» και η ευθύνη της προστασίας των μελών της οικογένειάς του από εξωτερικούς παράγοντες αλλά και από ανθρώπους ή προβλήματα που ανακύπτουν στο εσωτερικό της φυλής τους. Μέσα στην οικογένεια υπάρχει συνεργασία και ιδιαίτερα καλλιεργημένο είναι και το αίσθημα του σεβασμού απέναντι στους μεγαλύτερους. Το ένα μέλος βοηθάει το άλλο και είναι συχνό το φαινόμενο κατά το οποίο, τα μεγαλύτερα αδέρφια αναλαμβάνουν ευθύνες που αφορούν την ασφάλεια και την ανατροφή των μικρότερων αδερφών τους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι τσιγγάνικες οικογένειες είναι ενωμένες σαν γροθιά για να ανταπεξέρχονται στην καθημερινότητα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ο ρόλος της γυναίκας στην τσιγγάνικη κοινωνία. Οι περισσότεροι λανθασμένα πιστεύουν ότι η γυναίκες δεν έχουν τη δική τους γνώμη,

δεν δρουν ενεργά και γενικότερα ότι είναι υποδεέστερα πλάσματα από τους άντρες (Χατζησαββίδης, 1995). Αυτό φυσικά δεν υφίσταται στην κοσμοθεωρία των Ρομά. Ίσως αυτή η ιδέα να έχουν αφήσει να εξαπλωθεί για να μην αντιμετωπίζουν προβλήματα με τις γυναίκες τους από μη Ρομ. Η γυναίκα στην πραγματικότητα είναι ο προστάτης των εθίμων και ο στυλοβάτης της οικογένειας. Εκτός του ότι τεκνοποιεί και προσφέρει στην οικογένεια νέα μέλη, είναι αυτή που κάνει τις δουλειές του σπιτιού, αναλαμβάνει την ανατροφή των παιδιών και βοηθάει και στις οικογενειακές επιχειρήσεις, με όποιο τρόπο μπορεί. Βέβαια, είναι η αλήθεια ότι πρέπει να προσέχει πολύ τη συμπεριφορά της. Οι γυναίκες Ρομ κυκλοφορούν με τη συνοδεία των αντρών τους τις περισσότερες φορές, δεν τους επιτρέπεται να συνομιλούν με αγνώστους και δεν επιτρέπεται να αφήνουν την παραμικρή υπόνοια για ηθική χαλαρότητα.

Ο τσιγγάνικος γάμος είναι μια τελετή πολύ ενδιαφέρουσα, η οποία διαφοροποιείται κατά πολύ από το γάμο των μη Ρομ. Μιας και στην τσιγγάνικη κοινωνία όλα περιστρέφονται γύρω από την οικογένεια, που αποτελεί τη βασική μονάδα κοινωνικής, πολιτισμική και οικονομικής οργάνωσης και το κύτταρο της αναπαραγωγής, ο γάμος είναι το σημαντικότερο γεγονός, που φέρνει την αλλαγή και εγγυάται τη σταθερότητα (Παυλη-Κορρέ/Σπανούλη/Καλούδη, 1991). Στην τσιγγάνικη κοινωνία είναι αρκετά διαδεδομένος ο πρόωρος γάμος. Τα αγόρια παντρεύονται περίπου σε ηλικία 14-18 ετών, ενώ τα κορίτσια 13-16. Η επιλογή της νύφης από την οικογένεια του γαμπρού γίνεται με βάση την εξωτερική εμφάνιση και την οικονομική επιφάνεια. Ο γαμπρός πηγαίνει με την οικογένειά του στο σπίτι της νύφης και προσφέρει ένα χρηματικό ποσό για να την «εξαγοράσει» και να την παντρευτεί. Αφού οι δύο οικογένειες συμφωνήσουν στο τελικό ποσό, γίνεται η τελετή του «αρραβώνα», μιας δέσμευσης, δηλαδή, για γάμο. Ακολουθεί το τελετουργικό του γάμου -εθιμικού ή και θρησκευτικού- και έπειτα το νιόπαντρο ζευγάρι πηγαίνει να ζήσει στο σπίτι των γονιών του γαμπρού μέχρι να φτιάξει το δικό του σπίτι και να ανεξαρτητοποιηθεί. Η τελετή του γάμου διαρκεί τρεις ημέρες και λαμβάνουν χώρα διάφορα έθιμα της παράδοσής τους, που ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή (Παυλη-Κορρέ/Σπανούλη/Καλούδη, 1991). Φυσικά, οι Τσιγγάνοι σπάνια πραγματοποιούν γάμο, όπως τον ορίζουν τα μυστήρια της Χριστιανικής εκκλησίας.

Τα επαγγέλματα που ασκούν οι Ρομ γίνονται για καθαρά βιοποριστικούς λόγους. Αυτό που τους ενδιαφέρει είναι να κερδίσουν τα προς το ζην με την εργασία τους αλλά σε βαθμό τέτοιο ώστε να τους μείνει χρόνος για να ασχοληθούν με κοινωνικές εκδηλώσεις και να διασκεδάσουν. Σε καμία περίπτωση δεν είναι άνθρωποι καριέρας και ούτε έχουν ιδιαίτερες βλέψεις, ακόμα και στο αντικείμενο της δουλειάς τους. Οι οικονομικές τους δραστηριότητες καθορίζουν τη μονιμότητα της εγκατάστασής τους στην κάθε περιοχή. Ασχολούνται κυρίως με επαγγέλματα όπως το πλανόδιο εμπόριο (πλανόδιοι μικροπωλητές σε λαϊκές αγορές, έμποροι πανηγυριών) είτε με τη συλλογή προϊόντων (συλλέκτες παλιών αντικειμένων) είτε με τη διασκέδαση (οργανοπαίκτες). Κάποιοι Ρομ που είναι εγκατεστημένοι σε αγροτικές περιοχές ασχολούνται και με την καλλιέργεια της γης (Χατζησαββίδης, 1995).

1.3. Η έννοια του γραμματισμού

Ο γραμματισμός αποτελεί μια έννοια ιδιαίτερα πολύπλοκη και πολυδιάστατη και απορρέει από τη σύμπραξη της γλωσσολογίας, της ανθρωπολογίας και των κοινωνικών επιστημών. Ο ορισμός του απαιτεί προσεκτική και αρκετά μελετημένη διατύπωση. Προσπαθώντας να δώσουμε έναν ορισμό, μπορούμε να πούμε ότι «ένα άτομο θεωρείται εγγράμματο όταν έχει αποκτήσει τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες που τον καθιστούν ικανό να συμμετάσχει σε όλες εκείνες τις δραστηριότητες, στις οποίες απαιτείται γραμματισμός για την αποτελεσματική λειτουργία του ατόμου στην ομάδα και στην κοινότητά του και του οποίου οι επιτεύξεις στην ανάγνωση, τη γραφή και την αριθμητική του επιτρέπουν να συνεχίζει να χρησιμοποιεί αυτές τις δεξιότητες για την ατομική του εξέλιξη και την ανάπτυξη της κοινότητάς του.» (Unesco 1962, παρατίθεται στο Oxenham 1980,87). Αναλύοντας σε βάθος, όμως, τον παραπάνω ορισμό και τα επίπεδα, που αυτός περιλαμβάνει, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο γραμματισμός αποτελεί, ιδιαίτερα στην κοινωνική του έκφανση, έναν τρόπο κατηγοριοποίησης των ανθρώπων στα εκάστοτε κοινωνικά στρώματα (Baynham, 2002). Προσφέροντας κοινωνική καταξίωση και αποτελώντας κριτήριο κοινωνικού στιγματισμού, συμβάλλει στην «ετικετοποίηση» και στην κατάταξη των ατόμων σε ομάδες ανάλογα με την ποσότητα, την ποιότητα και τον τρόπο χρήσης του. Άρα, καταλαβαίνουμε ότι στην πραγματικότητα δεν ορίζουμε εμείς οι ίδιοι τον γραμματισμό. Αυτός μας ορίζει.

Αναλύοντας, λοιπόν, την έννοια του γραμματισμού, συνειδητοποιούμε ότι εξαπλώνεται σε πολλά επίπεδα. Αρχίζοντας από τον πρώτο εκείνο γραμματισμό, που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της οικογένειας, προχωράμε προς τον κοινωνικό και τον σχολικό γραμματισμό. Ο κοινωνικός γραμματισμός δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα κοινωνικό και κοινά αποδεκτό κατασκεύασμα, που επιτρέπει στους ανθρώπους να επικοινωνούν, ανταποκρινόμενοι ταυτόχρονα στις απαιτήσεις της κοινωνίας, είτε αυτές είναι εργασιακές, είτε διαπροσωπικές, είτε οποιουδήποτε άλλου είδους. Ο σχολικός γραμματισμός αφορά τον επεξεργασμένο «κώδικα» επικοινωνίας, που, σύμφωνα με τον Bernstein (1971-1975), υιοθετείται από το σχολικό πληθυσμό και καθορίζει τη σχολική επίδοση των μαθητών, το κατά πόσο μπορούν να ανταπεξέλθουν στις σχολικές απαιτήσεις και στην επικείμενη σχολική επιτυχία ή αποτυχία τους. Ο σχολικός γραμματισμός αφορά την ανάπτυξη λογικής σκέψης, την ανάπτυξη των δεξιοτήτων γραφής και ανάγνωσης, την ανάπτυξη της αφηρημένης σκέψης αλλά και τη διαχείριση μιας πληθώρας επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Να σημειωθεί, ωστόσο, ότι στην έρευνα του, ο Bernstein αποκαλύπτει μια σημαντική σχέση ανάμεσα στη σχολική επίδοση και τον πρώιμο οικογενειακό γραμματισμό, καταδεικνύοντας ότι ο περιορισμένος γραμματισμός στην οικογένεια και η ελλιπής επικοινωνία σ' αυτό το πλαίσιο, αναπόφευκτα οδηγούν σε λιγότερες πιθανότητες σχολικής επιτυχίας. Με πιο απλά λόγια, ο Bernstein δεν υποστηρίζει τίποτα άλλο πέρα από το γεγονός ότι το διαφορετικό κοινωνικό επίπεδο της κάθε οικογένειας προϋποθέτει και διαφορετικό επίπεδο γραμματισμού και επικοινωνίας και άρα μας προδιαθέτει ανάλογα για την πορεία της σχολικής ζωής του κάθε παιδιού.

Φυσικά, ο γραμματισμός εκτός μια απλή ανθρώπινη καθημερινή δραστηριότητα, ενέχει και την παράμετρο της διερεύνησης του ίδιου του ατόμου σχετικά με τον γραμματισμό και τις αξίες του (Baynham,2002). Η πρακτική δηλαδή, έρχεται να συνδέσει τον ίδιο τον γραμματισμό σαν φαινόμενο με τη βαθύτερη γνώση του τι είναι τελικά ο γραμματισμός αλλά και ποια είναι η σύνδεση του με το κοινωνικό πλαίσιο. Επίσης, η πρακτική γραμματισμού δίνει και τη γλωσσική διάσταση του φαινομένου, αφού καταδεικνύει ότι δεν αρκεί η μελέτη απλά του γλωσσικού κώδικα (προφορικού ή γραπτού) για την ερμηνεία ενός φαινομένου γραμματισμού, αλλά απαραίτητα είναι και τα εξωγλωσσικά στοιχεία, αλλά και το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η επικοινωνία.

Τα τελευταία χρόνια τον επιστημονικό κόσμο έχει απασχολήσει έντονα το φαινόμενο του γραμματισμού, αλλά και η εξειδικευμένη αποτύπωση των ορολογιών που τον αφορούν. Η αμερικανίδα ερευνήτρια Heath (1983) ορίζει ως «περιστατικό γραμματισμού» (literacy event) ένα περιστατικό λόγου ή ένα γλωσσικό περιστατικό που να έχει σχέση με γραπτό κείμενο και λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένο πλαίσιο. Με πιο απλά λόγια, θεωρείται περιστατικό γραμματισμού το να διαβάζει κανείς ένα βιβλίο ή να ακούει κάποιον να του αφηγείται τα νέα της ημέρας (Παπανικολοπούλου/Μωραΐτη,2007). Τα περιστατικά γραμματισμού συναντώνται σε πολλούς βαθμούς, δηλαδή άλλα είναι μικρότερα και λιγότερο εμφανή ενώ άλλα είναι μεγαλύτερα και αποτελούν αδιαμφισβήτητα παραδείγματα. Ωστόσο, η αναγνώριση και η καταγραφή των περιστατικών γραμματισμού των παιδιών, ειδικά της προσχολικής ηλικίας, εκ μέρους των εκπαιδευτικών έχει πολύ μεγάλη σημασία, διότι τους βοηθάει μέσα από τις επαναλήψεις των περιστατικών να επικεντρωθούν σε γλωσσικές ελλείψεις ή προτιμήσεις των παιδιών, να οργανώσουν καλύτερα το portfolio του κάθε παιδιού και να αναδιαμορφώσουν την εκπαιδευτική διαδικασία. Για την αιγίδα των εκπαιδευτικών υπάρχουν άλλωστε και στη βιβλιογραφία ένα σωρό κατάλογοι καταγραφής των περιστατικών γραμματισμού (Παπανικολοπούλου/Μωραΐτη,2007).

Για πολλά χρόνια ο γραμματισμός συγγέονταν με την έννοια του αλφαριθμητισμού. Με τον όρο «αλφαριθμητισμός», εννοούμε την εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης, κάτι που φυσικά δεν έχει καμία σχέση με τον όρο «γλωσσικός γραμματισμός» (Χατζησαββίδης,2007). Η διαφορά τους έγκειται σαφώς στον κοινωνικό χαρακτήρα και στις κοινωνικές προεκτάσεις, που έχει ο γραμματισμός και λείπουν από τον αλφαριθμητισμό. Άρα, ο γραμματισμός σαν φαινόμενο αποτελεί μια ομπρέλα που απλά σκεπάζει τον αλφαριθμητισμό.

Ο όρος «πρακτικές γραμματισμού» δεν έχει διερευνηθεί ικανοποιητικά ακόμα στην Ελλάδα, γι αυτό και δεν κατάφερα να βρω έρευνα έλληνα ερευνητή που να τον ορίζει. Στην παγκόσμια βιβλιογραφία, ως «literacy practices» ορίζονται η δημιουργία ενός ολόκληρου συστήματος γνώσεων, αξιών, συμπεριφορών, σκέψεων και συναισθημάτων, που σχετίζονται με το γραμματισμό μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια. Με πιο απλά λόγια, είναι ο τρόπος με τον οποίον συνδέεται το κοινωνικό σύστημα ιδεών και αξιών του κάθε ατόμου με ένα απλό κείμενο ή ένα περιστατικό ομιλίας. Η Heath (1982) ορίζει την πρακτική γραμματισμού ως εξής:

«Κάθε συνειδητή πράξη, που περιλαμβάνει ένα ή περισσότερα άτομα και όπου η παραγωγή ή η κατανόηση του γραπτού κειμένου, παίζει κάποιο ρόλο.» Ο όρος «πρακτική γραμματισμού» ενέχει ένα σύνολο αξιών και δεν θα πρέπει να συγχέεται με τον όρο «περιστατικό γραμματισμού». Συμμετέχοντας και δρώντας σε διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα, το άτομο συμμετέχει σε ποικίλες πρακτικές γραμματισμού, γεγονός που τον βοηθάει να αναγνωρίσει την μοναδικότητα του αλλά και την ταυτόχρονη ένταξή του σε μια ομάδα, με την οποία μοιράζεται την ίδια εθνοτική και κοινωνική ταυτότητα.

Επιλογικά, απαραίτητος είναι ο διαχωρισμός του «κοινωνικού»/ «κριτικού» από το «λειτουργικό» γραμματισμό. Λειτουργικό θεωρείται το είδος του γραμματισμού, που αφορά στην ανάπτυξη δεξιοτήτων απαραίτητων για να δραστηριοποιηθεί το άτομο στα κοινωνικά πλαίσια και στην αγορά εργασίας. Ο λειτουργικός γραμματισμός είναι μετρήσιμος και ποσοτικός. Κοινωνικός/κριτικός είναι ο γραμματισμός, κατά τον οποίον το ίδιο το άτομο συνειδητοποιεί την ιδεολογική πλευρά των πρακτικών γραμματισμού, που αναφέρθηκαν παραπάνω, και αναπτύσσει τη λογική και κριτική του σκέψη. Επίσης, κατανοεί ότι οι πρακτικές γραμματισμού είναι απόρροια του ιδεολογικού συστήματος, πάνω στο οποίο είναι οργανωμένη η καθημερινότητά του.

1.4. Διγλωσσία: Κανόνας ή εξαίρεση;

Η διγλωσσία, χωρίς καμία αμφιβολία, αποτελεί ένα ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο φαινόμενο στις μέρες μας, που σίγουρα αξίζει το ενδιαφέρον μας από κάθε σκοπιά (κοινωνική, παιδαγωγική, πολιτισμική κλπ.). Στη δεκαετία του '60, ο καναδός ερευνητής Mackey, προσπαθώντας να ορίσει το φαινόμενο της διγλωσσίας και να το προσδιορίσει ως προς τη γεωγραφική του εξάπλωση ανά τον πλανήτη, κατέληξε ότι είναι ένα διεθνές πρόβλημα και ότι πλέον «η διγλωσσία αποτελεί τον κανόνα στη χρήση της γλώσσας και η μονογλωσσία την εξαίρεση και όχι αντίστροφα.» (Σκούρτου,1997). Η διαπίστωσή του αυτή δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί προφητική στις μέρες μας.

Μιας και οι περισσότεροι άνθρωποι αδυνατούν να κατανοήσουν την τεράστια σημασία ύπαρξης της διγλωσσίας μέσα σε μια ανθρώπινη κοινωνία, αρκεί μόνο να θέσω το εξής ερώτημα: Πως θα μπορούσε κάποιος που ανήκει στη φυλή Ρομ να αγοράσει ένα απλό εισιτήριο λεωφορείου αν δεν μιλούσαμε για διγλωσσία; Από την άλλη, πως θα μπορούσε κάποιος που δεν ανήκει σ' αυτή τη φυλή να αγοράσει ένα ζευγάρι παπούτσια σε μια λαϊκή αγορά αν δεν μπορεί να συνεννοηθεί με τον πωλητή-τσιγγάνο; (Είναι φανερό ότι τα παραδείγματα που χρησιμοποιώ αναφέρονται σε άτομα της συγκεκριμένης φυλής διότι όλη η έρευνα αφορά τις οικογένειες Ρομ.) Αυτά βέβαια είναι καθημερινές ανάγκες που προκύπτουν και μας οδηγούν στο εξής γενικότερο συμπέρασμα: Χωρίς την ύπαρξη της διγλωσσίας, η επικοινωνία θα ήταν περιορισμένη στα πλαίσια μιας γλωσσικής ομάδας και δεν θα επιτρεπόταν η ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ γλωσσικών ομάδων και άρα η δημιουργία γλωσσικών κοινοτήτων (Σκούρτου,1997). Ως γλωσσική κοινότητα ορίζεται η κοινότητα των

ανθρώπων όχι που μιλούν μια ίδια γλώσσα, αλλά μια κοινότητα των ανθρώπων που μιλούν μια ή περισσότερες γλώσσες, για τη χρήση των οποίων συμφωνούν όλοι όσοι ανήκουν στην κοινότητα αυτή.

Την εισαγωγή στον όρο «διγλωσσία» έκανε για πρώτη φορά ο Charles Ferguson το 1959, στην προσπάθειά του να βρει ένα τρόπο για να ξεχωρίσει τη χρήση μιας επίσημης και μιας ανεπίσημης γλώσσας στο ίδιο το άτομο (Παπαπαύλου,1997). Με πιο απλά λόγια, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ένα άτομο, και κατ'επέκταση μια κοινότητα, χρησιμοποιεί ανάλογα με την περίσταση ένα ιδίωμα με μικρότερο κύρος και το εναλλάσσει με ένα άλλο ιδίωμα με μεγαλύτερο κύρος, πιο λόγιο.

Ορίζοντας τη διγλωσσία με τη βοήθεια των ερευνητών μπορούμε να πούμε τα εξής: Σύμφωνα με τον Bloomfield (1935), η διγλωσσία είναι μια καθορισμένη κατάσταση, κατά την οποία ο δίγλωσσος χειρίζεται τέλεια και τις δύο γλώσσες. Μιλάει, βέβαια, για τον «τέλειο δίγλωσσο». Ο Titone (1972), θεωρεί ότι δίγλωσσο είναι το άτομο που μπορεί να χειρίζεται και μια δεύτερη γλώσσα σε βαθμό τέτοιο ώστε να μην αλλοιώνει τις δομές της γλώσσας και να μην παραφράζει τη μητρική γλώσσα. Από την άλλη ο Macnamara (1967), θεωρεί ότι ο δίγλωσσος είναι ένα άτομο που έχει «περιορισμένη έστω ικανότητα σε μια από τις τέσσερις γλωσσικές δεξιότητες (ομιλία, γραφή, ανάγνωση, ηχητική αντίληψη) σε μια γλώσσα εκτός από τη μητρική» (Παπαπαύλου,1997). Πράγματι, οι σύγχρονες επιστημονικές έρευνες χρησιμοποιούν τις τέσσερις γλωσσικές δεξιότητες σαν αναφορά για να ορίσουν έναν δίγλωσσο και το είδος του. (Baker,2001) Με πιο απλά λόγια, η ετικετοποίηση του δίγλωσσου μπορεί να είναι αναληθής γιατί κάποιος μπορεί να μιλάει μια γλώσσα, χωρίς να ξέρει να διαβάζει ή να γράφει σε αυτήν (αρκτικός δίγλωσσός) ή απλά να καταλαβαίνει όταν ακούει ή διαβάζει μια γλώσσα αλλά να μην μπορεί να μιλήσει ή να γράψει σε αυτήν (παθητικός δίγλωσσος). Θεωρούνται, λοιπόν, οι παραπάνω δίγλωσσοι ή όχι;

Η διγλωσσία χωρίζεται σε πολλές κατηγορίες και είδη ανάλογα με τη διάσταση και τη σκοπιά από την οποία την εξετάζουμε. Ενδεικτικά, στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστεί ένα διαχωρισμός και ένας σύντομος σχολιασμός τους. Ο λόγος ύπαρξης μιας τέτοιας ενότητας στη συγκεκριμένη εργασία είναι διότι το δείγμα είναι δίγλωσσο και άρα το κάθε άτομο του δείγματος ανήκει σε κάποια από τις κατηγορίες της διγλωσσίας.

(α) Ατομική και κοινωνική διγλωσσία

Η διγλωσσία μπορεί να προσδιοριστεί τόσο σαν ατομικό όσο και σαν κοινωνικό φαινόμενο. Στη ατομική διγλωσσία παίζουν σημαντικό ρόλο οι γλωσσικές δεξιότητες του ατόμου ως συνιστώσες για την επάρκειά του, γιατί θα ήταν άσκοπο να ρωτήσουμε ένα άτομο αν μιλάει δύο γλώσσες. Η ασάφεια αυτή μπορεί να μας οδηγήσει σε λάθος συμπέρασμα καθώς το άτομο μπορεί να μιλάει μεν και τις δύο γλώσσες αλλά η χρήση της μιας να είναι πολύ περιορισμένη (Baker,2001). Για την κοινωνική διγλωσσία πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι για πολλά χρόνια, οι ερευνητές υποστήριζαν ότι πρόκειται για τη συνύπαρξη δύο διαλέκτων μιας

γλώσσας, ενώ αργότερα επεκτάθηκαν οι ιδέες τους και ο Fishman (1972,1980) υποστήριξε ότι πρόκειται για τη συνύπαρξη δύο γλωσσών σε μια γεωγραφική περιοχή (Baker,2001).

(β) Ισορροπημένη και κυρίαρχη διγλωσσία

Ισορροπημένος θεωρείται ο δίγλωσσος που χειρίζεται εξίσου ικανά και τις δύο γλώσσες, ενώ κυρίαρχος είναι ο δίγλωσσος που χειρίζεται καλύτερα τη μητρική του γλώσσα και λιγότερο καλά τη δεύτερη γλώσσα. Μπορεί όμως να επικοινωνήσει και σ' αυτήν.

(γ) Διαδοχική παιδική και ταυτόχρονη νηπιακή διγλωσσία

Η ηλικία κατάκτησης της δεύτερης γλώσσας παίζει καθοριστικό ρόλο στην γνωστική ανάπτυξη του δίγλωσσου. Στην περίπτωση της ταυτόχρονης νηπιακής διγλωσσίας, το παιδί αναπτύσσει εξ αρχής και τις δύο γλώσσες, ενώ στην περίπτωση της διαδοχικής παιδικής διγλωσσίας το παιδί μαθαίνει τη δεύτερη γλώσσα κατά τη διάρκεια της παιδικής του ηλικίας αφού η εκμάθηση της μητρικής του γλώσσας έχει ήδη επιτευχθεί.

(δ) Προσθετική και αφαιρετική διγλωσσία

Προσθετική ονομάζεται το είδος της διγλωσσίας κατά την οποία και οι δύο γλώσσες έχουν πολύ μεγάλο κύρος και η εκμάθηση και χρήση και των δύο παρέχει στο παιδί πολλά οφέλη για τη γνωστική του ανάπτυξη. Από την άλλη, αφαιρετική ονομάζεται το είδος της διγλωσσίας, όπου η μητρική γλώσσα υποτιμάται από το περιβάλλον του παιδιού και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση -στην πλειοψηφία- της γνωστικής ανάπτυξης του παιδιού. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των τσιγγάνων στην τελευταία κατηγορία, όπου το σχολείο υποτιμά τη ROMANI, με αποτέλεσμα τα παιδιά να δυσκολεύονται να εξελιχθούν γλωσσικά, ψάχνοντας τρόπους να συγκεράσουν τις δύο γλώσσες και τα βιώματα που ήδη έχουν, από τη ROMANI (Παπαπαύλου, 1997).

Από την άλλη, η διγλωσσία έχει και πολιτισμικές εκφάνσεις. Μιλώντας άλλωστε για κοινωνικές και εθνοτικές ομάδες δεν θα μπορούσαμε να μην διαχωρίσουμε τη διγλωσσία με βάση και αυτό το κριτήριο. Το άτομο μέσω της διγλωσσίας καλλιεργεί και δημιουργεί την πολιτισμική του ταυτότητα. Έτσι, ένα άτομο μπορεί να είναι μέλος και των δύο πολιτισμικών ομάδων, ανάλογα με τις δύο γλώσσες που μιλάει. Μπορεί, επίσης να είναι άριστος δίγλωσσος αλλά να είναι μέλος μόνο της ομάδας που μιλάει τη μητρική του γλώσσα (κάτι που συμβαίνει στις νέες γενιές των τσιγγάνων κατά κόρον) ή μπορεί να είναι δίγλωσσος και μέλος μόνο της ομάδας που μιλάει τη δεύτερη του γλώσσα και όχι τη μητρική (Παπαπαύλου, 1997).

1.5. Η τσιγγάνικη γλώσσα (ROMANI)

Η γλώσσα, που ομιλούν οι Ρομά, ονομάζεται επίσημα στη βιβλιογραφία ROMANI (ή ROMANES). Είναι ινδογενής και πρόκειται για μια καθαρά προφορική γλώσσα (Βασιλειάδου, ΠΑυλή-ΚΟρρέ, 1996). Δεν είναι μια τελειοποιημένη, ενιαία γλώσσα. (Διεθνές Συμπόσιο, 1996) Στο λεξιλόγιο και τη μορφολογία της μοιάζει με τη σανσκριτική και άλλες γλωσσικές μορφές λαϊκών ιδιωμάτων που χρησιμοποιούνται στη Βόρεια Ινδία, όπως τα χίντι, τα νεπαλί, την παντζάμπι κ.α. (Χατζησαββίδης, 1995). Πρόκειται για μια πλούσια γλώσσα και όχι για ένα πάζλ αποσπασματικών λέξεων και φράσεων «δανεισμένων» από άλλες γλώσσες. Η ιδέα του «πάζλ» αυτού έχει δημιουργηθεί καθώς έχουν προκύψει τοπικοί διάλεκτοι-παραλλαγές της ROMANI στις διάφορες περιοχές που κατοικούν οι Τσιγγάνοι ανά τον κόσμο (Βικιπαίδεια). Η γραπτή απόδοση της ROMANI γίνεται με χαρακτήρες δανεισμένους από την ελληνική γλώσσα (μιας και αναφερόμαστε στους δίγλωσσους τσιγγάνους του ελλαδικού χώρου). Έχουμε αναφέρει, άλλωστε, πως οι Ρομά που κατοικούν στην Ελλάδα μιλούν τη ROMANI και την ελληνική γλώσσα, γεγονός που τους καθιστά δίγλωσσους.

Για τους Ρομά, η γλώσσα είναι από μόνη της το κριτήριο που προσδίδει σε κάποιον το status ότι ανήκει στη συγκεκριμένη φυλή (Gustafsson, 1973). Ωστόσο, η ROMANI στηρίζεται και στη δανειοδότηση. Είναι σύνηθες το φαινόμενο να χρησιμοποιούν οι Ρομά γλωσσικά δάνεια, στις μέρες μας, από την ελληνική γλώσσα, ακόμα και για λέξεις που υπάρχουν στη ROMANI. Αυτό συμβαίνει διότι δεν ζουν απομονωμένοι αλλά εμπλέκονται ενεργά την ελληνική πραγματικότητα. Συχνό φαινόμενο, που επιβεβαιώνει και η συγκεκριμένη έρευνα είναι η αποφυγή της χρήσης της ROMANI κατά την εμπλοκή με άλλες ομάδες λόγω του φόβου στιγματισμού. Με πιο απλά λόγια, η ROMANI είναι μια γλώσσα η οποία δεν καλλιεργήθηκε ποτέ στο γραπτό λόγο και που οι ομιλητές της ερχόμενη σε επαφή με άλλους ανθρώπους στο πέρασμα των χρόνων δανείστηκαν λέξεις και εντελώς νέα και διαφορετικά πολιτισμικά και γλωσσικά στοιχεία και τα ενσωμάτωσαν στην αρχική τους γλωσσική μορφή. Αυτό έγινε σε φωνητικό, φωνολογικό, λεξιλογικό, μορφολογικό και συντακτικό επίπεδο (Χατζησαββίδης, 1995). Η δανειοδότηση αυτή έγινε κατά βάση από την περσική, την αρμένικη, την ρουμάνικη και την ελληνική γλώσσα.

Ωστόσο, η ROMANI έχει πολλές διαλέκτους που δημιουργούνται κατά τόπους από τους τσιγγάνους της κάθε περιοχής. Μερικές από τις πιο διαδεδομένες γλωσσικές διαλέκτους είναι οι εξής: (Χατζησαββίδης, 1995)

- ✚ Η διάλεκτος «βλαχ», που χρησιμοποιείται από τους Ρομ των Βαλκανίων
- ✚ Η διάλεκτος των Μανούς στη Γαλλία
- ✚ Η αγγλορομανί, από τους Ρομ της Μ. Βρετανίας
- ✚ Η διάλεκτος των Σίντο, για τους Ρομ της Γερμανίας και της Ιταλίας
- ✚ Η διάλεκτος Μποσά, για τους Ρομ της Αρμενίας

Η ROMANI πλέον χρησιμοποιείται από το 50% των Ρομ σε όλη την υφήλιο. Οι μισοί περίπου έχουν απορροφηθεί και ενσωματωθεί πλήρως και επικοινωνούν μόνο στη γλώσσα της χώρας υποδοχής.

Είναι γεγονός ότι, μιας και η ROMANI, δεν έχει γραπτή απόδοση, η γραφή και η ανάγνωση είναι δύο τρόποι έκφρασης εντελώς ξένοι για τους τσιγγάνους. Σ' αυτό τον συγκεκριισμό έρχεται να παίξει το ρόλο του το σχολείο. Ακόμα, δε και στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο κατά τα άλλα προάγει και υποστηρίζει τη διαφορετικότητα, η χρήση της ROMANI είναι ένα φλέγον θέμα προς συζήτηση. Οι εκπαιδευτικοί δεν είναι καταρτισμένοι για να δεχτούν τον πολιτισμό αλλά να διδάξουν επίσημα τη ROMANI στα δίγλωσσα παιδιά Ρομά. Επίσης, δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν σαν βάση τις γνώσεις των παιδιών στη ROMANI προκειμένου να τα βοηθήσουν να κατανοήσουν καλύτερα την ελληνική γλώσσα. Από την άλλη, βέβαια, κρίνεται επιτακτική η ανάγκη να διδάχτούν τα παιδιά την ελληνική γλώσσα διότι είναι απαραίτητη για την κοινωνική τους πορεία. Όλα τα επίσημα κρατικά έγγραφα, η λογοτεχνία, η ιστορία αλλά και ότι αναφέρεται στην τσιγγάνικη κουλτούρα είναι γραμμένο στα ελληνικά. Επίσης και τα ΜΜΕ χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα για την ενημέρωση (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ, 1996). Ζώντας, επομένως σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας ότι η μητρική γλώσσα δεν συνάδει απαραίτητα με την επίσημη γλώσσα του κράτους, που διδάσκεται στο σχολείο, για όλα τα παιδιά. Αυτό χαρακτηριστικά συμβαίνει και στην περίπτωση των τσιγγανόπαιδων, που πρέπει να συνταιριάζουν τη ROMANI με τη νέα ελληνική γλώσσα -για το ελληνικό κράτος. Για τη συγκεκριμένη μειονοτική ομάδα παιδιών βέβαια, η ROMANI δεν αποτελεί όχημα αλλά τροχοπέδη για την κατάκτηση της γνώσης, διότι προηγείται η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και η πλήρης εξοικείωση με τη χρήση της (Βασιλειάδου, Παυλή/Κορρέ, 1996). Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να εκμηδενίζεται ή να απορρίπτεται η ROMANI, ειδικά στα πλαίσια του σχολείου. Κι όμως, πολλές φορές γίνεται αντικείμενο υποτίμησης από την πλευρά των εκπαιδευτικών ο τρόπος που το παιδί μιλάει στο οικογενειακό και κοινωνικό του περιβάλλον με αποτέλεσμα το παιδί να υφίσταται σύγχυση ταυτότητας αλλά και να αντιδρά αρνητικά απέναντι στο σχολικό θεσμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της περίπτωσης αυτής, μάλιστα, συνάντησα κατά την Πρακτική Άσκηση του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, που πραγματοποίησα σε νηπιαγωγείο του νομού Μαγνησίας. Έγινα μάρτυρας μιας ακατανόητης συμπεριφοράς εκ μέρους της νηπιαγωγού, η οποία υπερασπιζόταν σε όλες τις δράσεις που οργάνωνε αλλά και με το λόγο της τη διαφορετικότητα και την πολύπολιτισμικότητα, αλλά παρόλα αυτά απαγόρευε στα παιδιά Ρομά της τάξης της να μιλούν μεταξύ τους στη ROMANI, έστω και κατά τα διαλλείματα ή την ελεύθερη ώρα.

Ίσως το πιο σημαντικό που πρέπει να αναφέρουμε για τη ROMANI, είναι ότι επιτελεί δύο ειδών λειτουργίες, την «αναγνωριστική» και την «προστατευτική» (Χατζησαββίδης, 1995). Αναγνωριστική είναι η λειτουργία κατά την οποία, μέσω της γλώσσας, οι τσιγγάνοι μπορούν να επικοινωνούν και να αναγνωρίζονται μεταξύ τους σε όποιο μέρος του κόσμου και αν ζουν. Αναγνωρίζουν, λοιπόν, την εθνοτική,

κοινωνική και φυλετική σχέση που έχουν μεταξύ τους και επιβεβαιώνουν όλα όσα τους ενώνουν. Με τον όρο προστατευτική λειτουργία, εννοούμε ότι οι Ρομ μπορούν να συζητούν και να επικοινωνούν μεταξύ τους χωρίς να τους καταλαβαίνουν οι μη Ρομ.

1.6. Εναλλαγή κωδικών (code switching)

Ένα πολύ βασικό ερώτημα, που τίθεται κάθε φορά όταν προκύπτουν θέματα διγλωσσίας, είναι το κατά πόσο το άτομο, πέρα από την επαρκή ή μη χρήση και των δύο γλωσσών, είναι ικανό να τις εναλλάσσει μεταξύ τους ανάλογα με το περιβάλλον, στο οποίο δραστηριοποιείται τη δεδομένη στιγμή που επικοινωνεί, και ανάλογα με το είδος του συνομιλητή του. Στην εναλλαγή των γλωσσών παίζουν ρόλο μια σειρά πολλών παραγόντων που θα αναλυθούν στην παρούσα ενότητα.

Σε προ-ερευνητικές εποχές, η εναλλαγή των γλωσσών θεωρούνταν αγένεια εκ μέρους του ομιλητή ή σε κάποιες περιπτώσεις και διγλωσσική ημιμάθεια. Ο Gumperz, όμως, το 1982 εισήγαγε για πρώτη φορά τον όρο «εναλλαγή γλωσσών» (Τσοκαλίδου,2000). Ο τρόπος, με τον οποίον, κάποιος χρησιμοποιεί την ικανότητά του να χειρίζεται δύο γλώσσες, ονομάζεται «λειτουργική διγλωσσία» και, με πιο απλά λόγια, αναφέρεται στο χώρο, το χρόνο και το συνομιλητή που καθορίζουν ποια γλώσσα θα χρησιμοποιήσει το άτομο από τις δύο (Baker,2001). Τη λειτουργική διγλωσσία εισηγήθηκε σαν όρο ο Fishman με μια έρευνά που πραγματοποίησε το 1965. Φυσικά, η εναλλαγή αυτή των κωδικών ποικίλει και ανάλογα με τον πολιτισμό, αλλά και τις κοινωνικές καταβολές του κάθε δίγλωσσου ατόμου. Η λειτουργική διγλωσσία φυσικά απαιτεί την ενεργή εμπλοκή του ατόμου σε μια γλώσσα, δηλαδή την πρόσληψη και την παραγωγή της γλώσσας από το ίδιο το άτομο (Baker,2001).

Οι πέντε παράγοντες που καθορίζουν το code switching είναι εξωγλωσσικοί και είναι οι εξής:

- ✚ Υποκείμενο-ομιλητής
- ✚ Αντικείμενο-ακροατής
- ✚ Περίσταση
- ✚ Θέμα συζήτησης
- ✚ Σκοπός και επιθυμητό αποτέλεσμα συζήτησης

Ανάλογα με τη σύνθεση κατά την οποία παρουσιάζονται οι παράγοντες αυτοί, επιλέγεται και η γλώσσα που θα χρησιμοποιηθεί ή αλλάζει η γλώσσα που ήδη χρησιμοποιείται. Άρα, η επιλογή της γλώσσας είναι ένα συνονθύλευμα παραγόντων. Παράγοντας, ωστόσο, δεν θα μπορούσε να είναι η διγλωσσική ικανότητα του ατόμου για να επιλέξει μια γλώσσα κάθε φορά καθώς είναι δευτερευούσης σημασίας σ' αυτή την περίπτωση (Baker,2001). Η εναλλαγή κωδικών είναι μια σκόπιμη και συνειδητή διαδικασία. Με πιο απλά λόγια, πρόκειται για μια επικοινωνιακή πρακτική. Δεν πρέπει να συγχέεται με την ανάμειξη κωδικών (Baker,2001). Με τον όρο «ανάμειξη κωδικών», εννοούμε την χρήση λέξεων και από τις δύο γλώσσες στην ίδια πρόταση,

ενώ η «εναλλαγή κωδικών» είναι η πλήρης αλλαγή γλώσσας και η δημιουργία αυτοτελών προτάσεων σε μια και μοναδική γλώσσα από τις δύο. Η ανάμειξη ονομάζεται και «ενδοπροτασιακή» αλλαγή.

Η εναλλαγή κωδικών γίνεται κυρίως σε λεξιλογικό επίπεδο, αλλά κατά περιπτώσεις εξαπλώνεται και σε σημασιολογικό, γραμματικοσυντακτικό και πραγματολογικό επίπεδο (Τσοκαλίδου,2000).

Μεγάλη σημασία έχει να εξετάσουμε τους λόγους για τους οποίους ένα άτομο εναλλάσσει τις γλώσσες που μιλάει. Οι λόγοι, φυσικά, είναι πάρα πολλοί και εδώ παρατίθενται οι πιο συνηθισμένοι.

Ο πιο απλός λόγος είναι το άτομο να εναλλάσσει τις γλώσσες για να αντικαταστήσει μια λέξη που τυχόν δεν γνωρίζει στη μια και γνωρίζει στην άλλη γλώσσα (Baker,2001). Η εναλλαγή κωδικών μπορεί να χρησιμοποιείται, επίσης, για να εκδηλώσει φιλικά συναισθήματα. Για παράδειγμα, η μετάβαση από την πλειονοτική γλώσσα στη μειονοτική στα πλαίσια της οικογένειας δείχνει οικειότητα, ασφάλεια και κοινή ταυτότητα. Δεν μπορούμε να παραλείψουμε και το γεγονός ότι η εναλλαγή κωδικών επιβεβαιώνει και την κοινωνική απόσταση, που υπάρχει ανάμεσα σε δύο πρόσωπα. Η εναλλαγή από την πλειονοτική στη μειονοτική γλώσσα σε μια συζήτηση σημαίνει και τη μείωση της κοινωνικής απόστασης των προσώπων που συμμετέχουν σ' αυτήν. Τελευταίος και σημαντικότερος λόγος εναλλαγής κωδικών είναι η χρήση της για να αποκλείσουμε κάποιο άτομο από τη συζήτηση. Οι δίγλωσσοι χρησιμοποιούν τη μια γλώσσα μπροστά σε ανθρώπους που δεν την καταλαβαίνουν για να πουν κάτι προσωπικό. Για παράδειγμα, οι τσιγγάνοι χρησιμοποιούν τη ROMANI μπροστά σε άτομα που δεν ανήκουν στη φυλή Ρομ όταν θέλουν να μην καταλάβουν οι παρευρισκόμενοι το θέμα της συζήτησης.

1.7. Η εκπαίδευση μέσα από τη σκοπιά των Ρομ

Μελετώντας τη φυλή των Ρομά σε όλες τις εκφάνσεις και καθημερινές δραστηριότητες, φυσικά δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε τις απόψεις και τις ιδέες που έχουν οι άνθρωποι αυτοί για την εκπαιδευτική διαδικασία, το σχολείο και την εκπαίδευση εν γένει. Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζεται μια σειρά αξιών που πρεσβεύουν, οι οποίες σχετίζονται με τα οφέλη που αποκομίζει το παιδί από το ελληνικό σχολείο, τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της ελληνικής σχολικής φοίτησης και τελικά την πρακτική εφαρμογή των γνώσεων, που συνοδεύουν το παιδί κατά τη σχολική του πορεία.

Το πρώτο πράγμα που ενδεχομένως θα έπρεπε να λάβουμε υπόψη μας είναι το παιδί Ρομά, όντας δίγλωσσο, όπως έχει εκτενέστερα αναλυθεί σε προηγούμενη ενότητα, αναγκάζεται να αναζητήσει μια ισορροπία ανάμεσα σε δύο κόσμους, ανάμεσα σε δύο γλώσσες. Η προσπάθεια του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος να παρέχει ίσες ευκαιρίες φοίτησης, έστω και φαινομενικά σε κάποιες περιπτώσεις, ενισχύει το παιδί Ρομά στην εξισορρόπηση των δυο γλωσσών. Απαραίτητη προϋπόθεση, βέβαια, είναι το ίδιο το παιδί αλλά και η οικογένειά του να αποδεχτούν τη σχολική πραγματικότητα και να θελήσουν να ενταχθούν σ' αυτήν. Η δωρεάν

φοίτηση σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, βέβαια, δικαιολογεί αυτή την παροχή ίσων ευκαιριών (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρε, 1996). Για να βελτιωθεί η εκπαίδευση των τσιγγανόπαιδων θα πρέπει, αν μη τι άλλο, να διερευνηθούν οι παράγοντες που την παρακωλύουν και να επιλυθούν, έτσι ώστε να μην επηρεάζεται η σχολική επίδοση.

Ο εκπαιδευτικός μηχανισμός είναι αυστηρά δομημένος με τρόπο τέτοιο, ώστε να επιτελεί τρεις συγκεκριμένες λειτουργίες. Οι λειτουργίες αυτές συμβάλουν στον σχηματισμό και την εξέλιξη των σύγχρονων κοινωνιών. Πιο συγκεκριμένα: (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ, 1996)

- Λειτουργία απόκτησης ικανοτήτων: Πρόκειται για την απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων που βοηθούν το άτομο στην επαγγελματική του ανέλιξη αλλά και γενικότερα στην επιβίωση του μέσα στην κοινωνία.
- Λειτουργία κοινωνικοποίησης/νομιμοποίησης: Πρόκειται για την μετάδοση αξιών, αντιλήψεων, ιδεολογιών και θεσμών που επηρεάζουν εις βάθος την εικόνα του ατόμου για το κοινωνικό σύστημα αλλά και τη συμβίωση του με άλλα άτομα μέσα σε αυτό.
- Λειτουργία επιλογής: Πρόκειται για την πρόσβαση σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, που παρέχει η εκπαίδευση, στην κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή μιας χώρας.

Αναλύοντας τις παραπάνω λειτουργίες με γνώμονα τη φυλή των Ρομά, την οποία έχουμε στο επίκεντρο της έρευνας, θα υποστηρίξαμε ότι τείνουν να αποκομίζουν από το σχολείο την πρώτη και την τρίτη λειτουργία, παρακάμπτοντας τη δεύτερη. Με πιο απλά λόγια, είναι συνηθισμένο φαινόμενο τα παιδιά Ρομά να πηγαίνουν στο σχολείο για να πάρουν γνώσεις που θα τα βοηθήσουν στο επαγγελματικό τους μέλλον, ή για να μπορέσουν να εκμεταλλευτούν τη δυνατότητα που τους δίνει το σχολείο να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία, στο μέγιστο βαθμό. Η δική τους «κλειστή» κοινωνία, όμως, είναι τόσο αυστηρά προστατευμένη που δεν επιτρέπει να εισέρθουν σ' αυτή διαφορετικές, από τις αποδεκτές αξίες για τη ζωή, ιδεολογίες. Έχουν μια πολύ συγκεκριμένη γνώμη για τον τρόπο ζωής τους και δεν προτίθενται να αφήσουν «μιαρά» στοιχεία να τους τη μολύνουν. Αυτόματα, άρα, συμπεραίνουμε ότι τα παιδιά Ρομά συνειδητά αποκλείουν την συγκεκριμένη λειτουργία, κατά τη σχολική τους φοίτηση, λόγω των πιέσεων που ασκούνται από το περιβάλλον τους. Να μην ξεχνάμε ότι ο στόχος των Ρομά είναι η εμπλοκή τους και όχι η απορρόφησή τους από την υπόλοιπη κοινωνική πραγματικότητα.

Στην προσπάθειά να «παντρέψουμε» το σχολείο με τους Ρομά σίγουρα συναντάμε εμπόδια. Αυτά απορρέουν και από τη μια και από την άλλη πλευρά. Εξετάζοντας την πλευρά των Ρομά, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι αντιμετωπίζουν το σχολείο σαν να ένα «ξένο σώμα», σαν έναν οργανισμό που δεν αρμόζει στα πλαίσια της κοινωνίας τους και που μπορεί να λειτουργεί έως και απειλητικά για αυτούς (Βασιλειάδου, Παυλή- Κοππέ, 1996). Εννοώ, βέβαια, τους φόβους τους περί αλλοίωσης της ταυτότητάς τους από τη σχολική επίδραση. Τα ξένα, ως προς την τσιγγάνικη κοινωνία, πρότυπα και οι συμπεριφορές που παρέχει το σχολείο, το

έκαναν για χρόνια να κυριαρχεί στο μυαλό τους ως «το αναγκαίο κακό». Ευτυχώς, με την πρόοδο της εκπαιδευτικής διαδικασίας αλλά και της κοινωνίας γενικότερα, η κατάσταση αυτή τείνει να βελτιωθεί. Δεν παύει, όμως, να αντιπροσωπεύει το «διαφορετικό». Το ευτύχημα είναι ότι είναι ελάχιστοι οι τσιγγάνοι που δεν είχαν ποτέ, καμία επαφή με το σχολείο και τους εκπαιδευτικούς θεσμούς (Cummins,1999).

Το παιδί Ρομά ερχόμενο στο ελληνικό σχολείο, καλείται να αντιμετωπίσει μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα. Πρώτα απ' όλα, αντιμετωπίζει το θέμα της γλώσσας. Το παιδί καλείται να μάθει να γράφει και να διαβάζει σε μια γλώσσα που δεν χρησιμοποιείται τις περισσότερες φορές ευρέως στο οικογενειακό του περιβάλλον, διότι οι περισσότερες οικογένειες επικοινωνούν στη ROMANI. Όλες οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει το παιδί το οδηγούν στη σχολική αποτυχία και κατ' επέκταση στη διακοπή της φοίτησής του.

Οι Ρομά αντιμετωπίζουν σε μεγάλο βαθμό αυτό που λέμε «προβλήματα γραμματισμού». Υφίστανται, δηλαδή, μια κατηγοριοποίηση που σχετίζεται με την έλλειψη βασικών δεξιοτήτων γραμματισμού. Στην έρευνα του ο Baynham (2002) υποστηρίζει ότι τα άτομα που υστερούν γλωσσικά και αντιμετωπίζουν τέτοιου είδους προβλήματα, προσπαθούν να τα κάνουν να φαίνονται αόρατα αποσιωπώντας την αδυναμία επικοινωνίας τους. Η άρνηση των Ρομά να αποδεχτούν την αδυναμία τους αλλά και η μη συνειδητή παραδοχή των προβλημάτων επικοινωνίας που αντιμετωπίζουν, τους εντάσσει σε αυτή την κατηγορία. Με πιο απλά λόγια, οι Ρομά σιωπηρά αποδέχονται ότι τους χαρακτηρίζει έντονη αδυναμία στο επίπεδο του γραμματισμού, δείχνοντας μια αδιαφορία για τον ίδιο τον γραμματισμό και την εκπαιδευτική διαδικασία εν γένει, διατείνοντας ταυτόχρονα ότι ο τρόπος «λειτουργίας» και οι ιδεολογικές αξίες της φυλής τους δεν επιτρέπουν την περαιτέρω γνωστική και γλωσσική τους ανάπτυξη. Μερικές ιδέες της κοινωνίας των Ρομά όπως, ο πρόωρος γάμος, η οικογενειακή επιχείρηση και οι συνεχείς μετακινήσεις λειτουργούν ως ομπρέλα και επιτρέπουν στα μέλη της να δικαιολογήσουν την γλωσσική τους ολιγογρία, απορρίπτοντας έτσι την θεραπεία της εκπαίδευσης.

Από την άλλη πλευρά, και το ίδιο το σχολείο δεν είναι ελκυστικό για τους Ρομά και δεν κάνει ιδιαίτερη προσπάθεια για να τους «κρατήσει» στο πλαίσιο του. Σ' αυτό συμβάλλει και η διδασκαλία της γλώσσας αλλά και οι ρατσιστικές διαθέσεις. Αναφορικά με τη γλώσσα, αξίζει να σημειωθεί πως τα παιδιά Ρομά δεν ενδιαφέρονται για την εκμάθηση των νέων ελληνικών, διότι η ROMANI είναι προφορική γλώσσα, οπότε στο οικογενειακό τους περιβάλλον δεν χρειάζεται ούτε να γράψουν ούτε να διαβάσουν. Συνεπώς, δεν νιώθουν την ανάγκη εκμάθησης της γραφής και της ανάγνωσης στα πλαίσια της κοινωνίας τους.

Τροχοπέδη για τους μαθητές Ρομά αποτελούν, σίγουρα, και οι ρατσιστικές διαθέσεις, που είναι μεν λυπηρό, αλλά συνηθισμένο φαινόμενο στην ελληνική σχολική πραγματικότητα και ,που σίγουρα έχουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης για την αποστροφή τους για το σχολείο. Η ευκολία της πρόσβασης που πρέπει να έχει ένας μαθητής, δηλαδή η απόσταση και η φιλικότητα του περιβάλλοντος της σχολικής τάξης είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για τη σχολική οργάνωση (Βασιλειάδου,Παυλή-Κορρέ,1996). Φυσικά, η πρόσβαση των Ρομά, με τις

ρατσιστικές εξάρσεις, καταστρέφεται, γεγονός που οδηγεί αυτόματα στην απόρριψη του σχολείου από τη συγκεκριμένη φυλή. Η προκατάληψη αυτή έχει αντίκτυπο και στη συμμετοχή του παιδιού στον «διάλογο» που πραγματοποιείται μέσα στη σχολική τάξη. Δεν μπορούμε να περιμένουμε από ένα παιδί Ρομά να συμμετέχει ενεργά και αυτοβούλως στην εκπαιδευτική διαδικασία, όταν σε κάποιες περιπτώσεις νιώθει ότι οι συμμαθητές του, και σε κάποιες περιπτώσεις- γιατί όχι;-και οι δάσκαλοί του το απορρίπτουν.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός επιδρά αρνητικά στη σχολική φοίτηση και επίδοση. Οι Ρομ φέρουν στο σχολείο τη ROMANI, μια γλώσσα που αποτελεί το βασικό και κύριο γνώρισμα τους και δεν συνάδει με τις σχολικές απαιτήσεις. Η γλώσσα τους αυτόματα τους κάνει θύματα του κοινωνικού αποκλεισμού και έχει ως αποτέλεσμα να μην γράφονται στο ελληνικό σχολείο, γεγονός που επιδεινώνει τον κοινωνικό αποκλεισμό τους (Σκούρτου,1997). Γι αυτό, άλλωστε, και τα επίπεδα του αναλφαριθμητισμού στη συγκεκριμένη φυλή είναι πάρα πολύ υψηλά.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να παραθέσω μια προσωπική μου εμπειρία από την περίοδο της Πρακτικής Άσκησης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στην οποία συμμετείχα. Τυχαία στην τάξη μου υπήρχαν δυο αδερφάκια Ρομά. Ένα πρωί η μαμά τους ήρθε στο σχολείο και παρακάλεσε τη νηπιαγωγό να τη βοηθήσει να συμπληρώσει κάποια έντυπα για να μπορέσει να πάρει μεταγραφή για τα παιδιά της, διότι θα άλλαζαν προσωρινά τον τόπο διαμονής τους και δεν ήθελε να διακόψουν το σχολείο. Η νηπιαγωγός της εξήγησε ότι της έλειπε κάποιο χαρτί, που ήταν απαραίτητο για τη μεταγραφή. Η γυναίκα δεν καταλάβαινε και συνέχιζε να επιμένει, με ευγενικό, βέβαια, τρόπο, ότι θέλει να κάνει τη μεταγραφή. Κάποια στιγμή η νηπιαγωγός, χάνοντας ελαφρά τον έλεγχο, της είπε να φέρει αύριο ένα άλλο χαρτί και την έδιωξε για να αρχίσει το μάθημα. Μόλις η γυναίκα βγήκε από την πόρτα, μια άλλη μητέρα σχολίασε στη νηπιαγωγό αρνητικά το γεγονός ότι η μητέρα Ρομά δεν κατανοούσε αυτό που της εξηγούσε η δασκάλα. Η νηπιαγωγός γύρισε και της απάντησε ότι δυστυχώς δίνει στους Ρομά «και περισσότερα προνόμια απ' όσο χρειάζονται». Η απαξιώτική στάση της νηπιαγωγού απέναντι στη μειονοτική αυτή φυλή δεν είναι το μόνο αρνητικό του συγκεκριμένου περιστατικού. Το πραγματικά λυπηρό είναι ότι δίπλα της στεκόταν το παιδί Ρομά και την κοίταζε με απορία. Πως θα μπορούσαμε έπειτα να ζητήσουμε από αυτό το παιδί να λειτουργήσει αυτόνομα και ελεύθερα μέσα στα πλαίσια μια τάξης που έχει να αντιμετωπίσει εχθρότητα ακόμα και εκ μέρους της δασκάλας του, που θα έπρεπε να είναι σύμμαχος του; Πως θα μπορούσε να εξελιχθεί πνευματικά, γνωστικά και γλωσσικά όταν ξέρει ότι το ίδιο το σχολείο απορρίπτει την εμφάνιση, την κουλτούρα του, τις ιδέες του και τις εμπειρίες του; Και δυστυχώς τέτοιου είδους φαινόμενα δεν σταματούν εδώ.

Καταλήγουμε, επομένως, ότι ο ραγδαίος ερχομός των παλιννοστούντων ελλήνων μεταναστών και των ομογενών αλλά και των αλλοδαπών μεταναστών, βρήκε τους εκπαιδευτικούς απροετοίμαστους να διδάξουν τα παιδιά στα πλαίσια μιας πολυπολιτισμικής τάξης (Μάρκου,1996). Οι Ρομά, αν και δεν ανήκουν στο κύμα της μετανάστευσης, διότι πραγματοποιούν εσωτερική μετανάστευση, ωστόσο υπεισέρχονται στην κατηγορία εκείνη των μειονοτήτων, που καθιστούν την τάξη

πολυπολιτισμική και εμποδίζει τους εκπαιδευτικούς να τη χειριστούν λόγω της μη κατάρτισης τους στις γλωσσικές ιδιαιτερότητες και στην προσέγγισή τους. Μικρή σαφώς είναι και η προσπάθεια της ελληνικής πολιτείας να επιμορφώσει τους εκπαιδευτικούς και να τους μυήσει στη διαπολιτισμική εκπαίδευση (Μάρκου,1996). Τις περισσότερες φορές, που γίνεται κάποιο σεμινάριο, είτε δεν είναι πλήρες, είτε οι εκπαιδευτικοί ασπάζονται την ιδέα ότι πρέπει να συμμετέχουν σε αυτό μόνο όσοι τυχαίνει να έχουν στην τάξη τους κάποιο παιδί που ανήκει σε διαφορετικό γλωσσικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Σαφώς, μια τέτοια άποψη είναι λανθασμένη καθώς η διαπολιτισμική εκπαίδευση αφορά όλους τους εκπαιδευτικούς και κατά συνέπεια την εκπαίδευσή τους. Απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι έχει ενταχθεί στο Πρόγραμμα Σπουδών των Σχολών Επιστημών του Ανθρώπου τα τελευταία χρόνια.

Είναι σημαντικό να κατανοήσουν όλοι, οι γονείς, οι εκπαιδευτικοί αλλά και τα ίδια τα παιδιά σε κάποιες περιπτώσεις ότι οι απόψεις που διαμορφώνει ο εκπαιδευτικός για τη διγλωσσία και την πολυπολιτισμική εκπαίδευση διαμορφώνουν αφενός το είδος της σχέσης που θα αναπτύξει με το μαθητή του και το κατά πόσο θα οικοδομήσει ορθά τη σχέση μαθητή-δασκάλου, και αφετέρου την εκπαιδευτική πρακτική, την οποία θα ακολουθήσει για να οργανώσει σωστά το μάθημά του, να διαχειριστεί αποτελεσματικά την τάξη του και να μεταδώσει τις απαραίτητες γνώσεις στους μαθητές του.

Φυσικά, όλο αυτό το αφιλόξενο σχολικό περιβάλλον οδηγεί στη μη άνεση και ανασφάλεια των παιδιών Ρομά κατά τη δράση τους σε αυτό. Σε κάποιες περιπτώσεις και η ίδια η εκπόνηση δίγλωσσων σχολικών προγραμμάτων φέρνει την περιθωριοποίηση και τον παραγκωνισμό των μειονοτήτων (Reich,1997). Αναπόφευκτα έρχεται και η σχολική αποτυχία να επισφραγίσει τις δραστηριότητές τους. Οι χαμηλές προσδοκίες που τείνουν να έχουν οι άλλοι για τα συγκεκριμένα παιδιά, αλλά και η αντίληψη που έχει η ίδια η κοινωνία Ρομά ότι η σχολική επιτυχία δεν θα επηρεάσει καθόλου την κοινωνική τους θέση ή την επαγγελματική τους ανέλιξη, οδηγεί σε παραίτηση και απόρριψη του σχολείου (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ,1996). Αυτό εκδηλώνεται με τη συνηθισμένη μειωμένη φοίτηση τους στο σχολείο και την αποχώρησή τους από αυτό πριν τη συμπλήρωση του υποχρεωτικού χρόνου σπουδών. Άλλωστε, το αφιλόξενο αυτό περιβάλλον και η «αγγαρεία» στην οποία υποβάλλονται αυτά τα παιδιά στο σχολικό περιβάλλον, τα έχουν κάνει να υιοθετήσουν την άποψη ότι το σχολείο είναι εμπόδιο για την επαγγελματική και οικονομική τους δραστηριότητα και όχι αρωγός, διότι οι πολλές ώρες που περνάνε σε αυτό, τα εμποδίζει να πάνε να δουλέψουν και να ασχοληθούν με την οικογενειακή επιχείρηση. Η δική τους κοινωνική ομάδα, άλλωστε, καλλιεργεί μια σειρά γνώσεων και δεξιοτήτων συγκεκριμένων που τους εξυπηρετούν στις δικές τους επαγγελματικές δραστηριότητες και μαθαίνονται στο οικογενειακό και καθόλου στο σχολικό πλαίσιο. Ίσως και η ανυπαρξία, τελικά, σχέσης ανάμεσα στο σχολείο και τις επαγγελματικές δραστηριότητες των Ρομά, να ευθύνεται για τη στάση τους απέναντι στην εκπαίδευση διότι το σχολείο ούτε λαμβάνει υπόψη του τις επαγγελματικές προοπτικές των Ρομά και άρα δεν τους προσφέρει καμία προετοιμασία, αλλά και

κρατάει τα παιδιά μακριά από την οικογένεια για πολλές ώρες στερώντας τους έτσι την εκπαίδευση εκ μέρους των γονιών.

Δεν παύουν βέβαια να υπάρχουν περιπτώσεις –ελάχιστες βέβαια- παιδιών Ρομά, που έχουν πολύ καλή σχολική επίδοση και που πραγματικά εκτιμούν τις γνώσεις και τις ευκαιρίες που τους δίνονται στο σχολικό περιβάλλον. Παρά τα τρομερά βήματα ανάπτυξης της κοινωνίας, ακόμα και σήμερα τα παιδιά αυτά υφίστανται την οικογενειακή πίεση αλλά και την πίεση της ευρύτερη τσιγγάνικης κοινωνίας για να σταματήσουν το σχολείο και να κατευθυνθούν προς τις δραστηριότητες που τους επιτάσσει η κοινωνία τους, δηλαδή το γυρολογικό εμπόριο (στην περίπτωση των αγοριών), τον πρόωρο γάμο και την τεκνοποίηση (στην περίπτωση των κοριτσιών) (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ, 1996). Κατά την έρευνά μου, συνάντησα δύο τέτοια παραδείγματα, τα οποία αναλύονται εκτενέστερα σε επόμενη ενότητα, και αφορούν τις πολύ καλά στεριωμένες οικογενειακές αντιλήψεις της τσιγγάνικης κοινωνίας.

Η εκπαίδευση των παιδιών Ρομά, γίνεται κατά κύριο λόγο στην οικογένεια με βιωματικό τρόπο και επιτελείται από τους γονείς και τους παππούδες. Όπως άλλωστε έχει αναφερθεί και σε προηγούμενη ενότητα, πρόκειται για πατριαρχικά οργανωμένες οικογένειες. Οι γενιές των τσιγγάνων συνυπάρχουν και δεν λειτουργούν αντίθετα αλλά παράλληλα. Όλη η μετάδοση γνώσεων είναι ένα συνονθύλευμα εμπειριών, εξερεύνησης, συμβίωσης και λήψης πρωτοβουλιών. Τα μοντέλα συμπεριφοράς και οι αξίες για τη ζωή διδάσκονται μέσα από την οικογενειακή δράση και το σχολείο έρχεται να παρέχει κάποιες γνώσεις και όχι μοντέλα συμπεριφοράς (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ, 1996). Σχολείο και οικογένεια, δηλαδή λειτουργούν παράλληλα και όχι σαν υποκατάστατο το ένα του άλλου, και χωρίς βέβαια σε καμία περίπτωση να επισκιάσει το σχολείο την οικογενειακή εκπαίδευση. Στην περίπτωση των τσιγγάνων, το αντίθετο θα ήταν αποδεκτό, δηλαδή αν η οικογενειακή εκπαίδευση επισκίαζε τη σχολική. Το ζητούμενο, επομένως για την επιτυχή μόρφωση του δίγλωσσου παιδιού Ρομ είναι να μην «ποινικοποιείται» η πρόσμιξη των γλωσσικών στοιχείων και των δύο γλωσσών που φέρει το παιδί (ROMANI και ελληνική) και να επιτρέπεται η μεταφορά γνώσεων από τη μια γλώσσα στην άλλη (Σκούρτου, 1997). Δηλαδή, να είναι ανοιχτός ο διάυλος επικοινωνίας ανάμεσα στη γλώσσα που φέρει το παιδί από την τσιγγάνικη οικογένεια και το πλαίσιο που τη χρησιμοποιεί, και στη γλώσσα που διδάσκεται στο σχολείο.

1.8. Πρωτοβάθμια φοίτηση των Ρομ στο Ν. Μαγνησίας

Ένα πρώτο βήμα για τη χαρτογράφηση των Ρομά και το βαθμό της προσέλευσής τους στα σχολεία του νομού Μαγνησίας ήταν η συγκέντρωση στοιχείων από τη Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, η οποία απέβλεπε σε τρεις στόχους. Αρχικά με ενδιέφερε η δημιουργία μιας εικόνας της αριθμητικής δύναμης των τσιγγανόπαιδων, που φοιτούν στα σχολεία της περιοχής. Σε δεύτερο επίπεδο, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαπιστώσεις που μπορούμε να κάνουμε μέσω των

στατιστικών για τις αποκλίσεις των τσιγγανόπαιδων ανά σχολική βαθμίδα και ανά χρονιά. Ο τελικός στόχος της συγκέντρωσης στοιχείων είναι και ο στόχος της ίδιας της έρευνας, ο οποίος είναι η σημασία της εκπαίδευσης και του γραμματισμού για την ελληνική τσιγγάνικη οικογένεια εν γένει. Στην παρούσα ενότητα αντικατοπτρίζονται οι αριθμητικές (ποσοτικές) πληροφορίες που συγκέντρωσα κατά την ερευνητική διαδικασία και με βοήθησαν να εξάγω συμπεράσματα σχετικά με τους παραπάνω στόχους.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα συγκεντρωτικά στοιχεία των τσιγγανόπαιδων που φοιτούν στα δημοτικά σχολεία και τα νηπιαγωγεία της περιοχής του Βόλου. Τα στοιχεία αυτά αφορούν τα έτη 2006-2013 και χορηγήθηκαν για χάρη της έρευνας από τη Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του νομού Μαγνησίας. Στο σημείο αυτό, θα παρουσιαστούν και σχολιαστούν οι καθοδικές ή οι ανοδικές μεταβολές, που σημειώνονται από το ένα σχολικό έτος στο επόμενο, οι οποίες συνοψίζονται στο τέλος σε έναν πίνακα που προσφέρεται για «γρήγορη ανάγνωση» και που διευκολύνει τη σύγκριση ανάμεσα στις σχολικές βαθμίδες.

Δημοτικά Σχολεία Ν. Μαγνησίας

-Για το σχολικό έτος 2006-2007: Αυτή τη σχολική χρονιά 215 τσιγγανόπαιδες φοίτησαν στα δημοτικά του νομού σε ποσοστό μόλις 1,83%. Καταλαβαίνουμε την αμελητέα συμμετοχή των οικογενειών Ρομά στο θεσμό που ονομάζεται σχολείο. (σύνολο μαθητών: 11.762)

-Για το σχολικό έτος 2007-2008: Ανατρέχοντας 6 χρόνια πριν, παρατηρούμε ότι οι τσιγγανόπαιδες που φοιτούσαν σε σχολεία του νομού ανέρχονταν μόλις σε 242, σε ποσοστό δηλαδή 2,07% στο σύνολο του μαθητικού πληθυσμού. Φυσικά είναι οφθαλμοφανής η πολύ μικρή συμμετοχή των παιδιών Ρομά στη σχολική πραγματικότητα. (σύνολο μαθητών: 11.689)

-Για το σχολικό έτος 2008-2009: Τον επόμενο χρόνο, το ποσοστό φοίτησης των τσιγγανόπαιδων στα δημοτικά σχολεία του νομού δείχνει ανοδική τάση, αφού βλέπουμε ότι πλέον φοιτούν 263 παιδιά. Το ποσοστό τους σε σχέση με το συνολικό μαθητικό δυναμικό ανέρχεται σε 2,25%. (σύνολο μαθητών: 11.682)

-Για το σχολικό έτος 2009-2010: Ενώ το αναμενόμενο θα ήταν να εξελιχθεί η ολοένα και μεγαλύτερη προσέλευση των τσιγγανόπαιδων στο σχολείο, παρατηρούμε ότι τα ποσοστά ανατρέπουν τις προσδοκίες. Αυτή τη σχολική χρονιά, ο αριθμός των τσιγγανόπαιδων μειώνεται σε 239, με ποσοστό που πέφτει στο 2,06% του μαθητικού δυναμικού. (σύνολο μαθητών: 11.617)

-Για το σχολικό έτος 2010-2011: Η πτωτική τάση προσέλευσης των τσιγγανόπαιδων συνεχίζεται με μικρή απώλεια όμως, για αυτή τη χρονιά. Τα τσιγγανόπαιδα μειώνονται κατά 2, ανέρχονται δηλαδή σε 237, αυτά που παρακολουθούν την εκπαίδευση του δημοτικού σχολείου σε ποσοστό 2,02% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού. (σύνολο μαθητών: 11.717)

-Για το σχολικό έτος 2011-2012: Τη χρονιά αυτή παρατηρείται έντονη αυξητική τάση, αφού τα τσιγγανόπαιδα αυξάνονται κατά περίπου 80 από την προηγούμενη χρονιά. Ανέρχονται, λοιπόν, σε 312 και το ποσοστό τους είναι πλέον 2,64% μέσα στο συνολικό μαθητικό πληθυσμό. (σύνολο μαθητών: 11. 815)

-Για το σχολικό έτος 2012-2013: Φτάνοντας στο σήμερα, παρατηρούμε ότι ο αριθμός των τσιγγανόπαιδων που συμμετέχουν στα σχολικά δρώμενα και φοιτούν στο σχολείο ολοένα και αυξάνεται. Έτσι, φέτος ο αριθμός των τσιγγανόπαιδων ήταν 377 και το ποσοστό τους στο σύνολο των μαθητών του νομού είναι το 3,17%.

Νηπιαγωγεία Ν. Μαγνησίας

-Για το σχολικό έτος 2006-2007: Ο πολύ χαμηλός αριθμός των παιδιών που φοιτούν στο νηπιαγωγείο ήταν σχεδόν αναμενόμενος. Για την τσιγγάνικη κοινωνία, η μικρή σημασία της εκπαίδευσης, είναι σχεδόν ταυτόσημη με την απόρριψη της προσχολικής εκπαίδευσης, παρά το γεγονός ότι έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα. Εφόσον οι Ρομά προτίθενται να εμπλακούν με την εκπαιδευτική διαδικασία, προτιμούν να ενταχθούν απευθείας στη σχολική ζωή, παρακάμπτοντας την προσχολική. Έτσι, αυτή τη χρονιά μόνο 18 τσιγγανόπαιδα φοίτησαν στο νηπιαγωγείο, σε ποσοστό 0,64% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού. (σύνολο μαθητών: 2.667)

-Για το σχολικό έτος 2007-2008: Παρατηρούμε, ότι τα τσιγγανόπαιδα που φοίτησαν στο νηπιαγωγείο ήταν μόλις 15 και το ποσοστό τους στο σύνολο του μαθητικού πληθυσμού ήταν μόλις 0,55%. (σύνολο μαθητών: 2.739)

-Για το σχολικό έτος 2008-2009: Στο πεδίο της προσχολικής εκπαίδευσης παρατηρούμε έστω και μικρή ανοδική πορεία. Πιο συγκεκριμένα, 17 τσιγγανόπαιδα φοίτησαν στα νηπιαγωγεία του νομού, και το ποσοστό τους ανέρχεται σε 0,64% από το σύνολο των νηπίων και προνηπίων της περιοχής. (σύνολο μαθητών: 2.605)

-Για το σχολικό έτος 2009-2010: Ολοένα και περισσότερες οικογένειες Ρομά αναγνωρίζουν τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης και το αποδεικνύουν έμπρακτα στέλνοντας τα παιδιά τους στο σχολείο. Για το συγκεκριμένο έτος, τα τσιγγανόπαιδα του νηπιαγωγείου ήταν 20 και το ποσοστό ήταν 0,74%. (σύνολο μαθητών: 2.719)

-Για το σχολικό έτος 2010-2011: Αυτή τη χρονιά 25 παιδιά Ρομά παρακολούθησαν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της προσχολικής εκπαίδευσης και ο αριθμός τους ανέρχεται στο ποσοστό 0,91%. (σύνολο μαθητών: 2.886)

-Για το σχολικό έτος 2011-2012: Η αύξηση του αριθμού των τσιγγανόπαιδων είναι σχεδόν ανύπαρκτη, αλλά το θετικό είναι ότι δεν κάνει την εμφάνιση της μια ενδεχόμενη μείωση του αριθμού των μαθητών. Τη χρονιά αυτή συναντάμε 35 μαθητές Ρομά στο νηπιαγωγείο, και ο αριθμός τους καλύπτει μόλις το 1,18% του συνόλου των μαθητών. (σύνολο μαθητών: 2.944)

-Για το σχολικό έτος 2012-2013: Φτάνοντας στη φετινή σχολική χρονιά, πληροφορούμαστε από τα στοιχεία της Πρωτοβάθμιας ότι 30 τσιγγανόπαιδα φοίτησαν στα νηπιαγωγεία της περιοχής. Το ποσοστό τους είναι το 0,99% του συνόλου των μαθητών, που φοιτούν στα νηπιαγωγεία του νομού.

Μέσα από τα συγκεντρωτικά αυτά στοιχεία μπορούμε να αντλήσουμε μια σειρά συμπερασμάτων που αφορούν τις συνήθειες των Ρομά σχετικά με την εκπαίδευση. Είναι γνωστό πως οι Τσιγγάνοι, είτε από επιλογή τους είτε λόγω της κοινωνικής μορφολογίας, ζουν στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνίας και συνεπώς του ελληνικού επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος. (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ, 1996) Αυτός είναι ένας λόγος που δικαιολογεί τα ανύπαρκτα σχεδόν ποσοστά φοίτησης τους, τόσο στα δημοτικά όσο και στα νηπιαγωγεία, ενδεικτικά του Ν. Μαγνησίας. Οι έρευνες βέβαια, που πραγματοποιούνται κατά καιρούς, δείχνουν ότι οι τσιγγάνοι είτε δεν στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο, είτε τα στέλνουν αλλά έχουν μια άτακτη και αποσπασματική φοίτηση. Η σχολική φοίτηση για τους τσιγγάνους βέβαια τις περισσότερες φορές είναι συνυφασμένη με το τέλος του δημοτικού σχολείου και σε σπάνιες περιπτώσεις συνεχίζουν για το γυμνάσιο, το λύκειο ή και το πανεπιστήμιο.

Ενδιαφέρον έχει μια σειρά συλλογής στατιστικών στοιχείων, τα οποία είναι διαθέσιμα στη βιβλιογραφία και μας βοηθούν να εξάγουμε ανάλογα συμπεράσματα. Βέβαια χρονολογούνται 20 χρόνια πριν. Πιο συγκεκριμένα, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στους τσιγγάνους της Αγίας Βαρβάρας Αττικής και της Κάτω Αχαΐας από την Γ.Γ.Λ.Ε. το 1986-87, προέκυψε ότι οι Τσιγγάνοι που δεν είχαν πάει ποτέ σχολείο ανέρχονταν σε ποσοστό 33,33% και οι Τσιγγάνες σε ποσοστό 37,90% για την Αττική και τα αντίστοιχα ποσοστά για την Κάτω Αχαΐα ήταν 36,87% και 53,13% (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ, 1996).

Σε μια άλλη έρευνα, που πραγματοποιήθηκε στο Αλιβέρι του Βόλου το 1990, από τη Ν.Ε.Λ.Ε. Μαγνησίας προκύπτει ότι από τα 301 νοικοκυριά της περιοχής μόλις το 1% των παιδιών φοιτούσαν στο σχολείο, ενώ μόλις το 5% των ατόμων μέχρι 20 ετών γνώριζαν γραφή και ανάγνωση.

Τελευταία ενδεικτική έρευνα που επιβεβαιώνει τα χαμηλά ποσοστά των Ρομά στο σχολείο είναι αυτή της περίπτωσης του Δενδροποτάμου. Σε έρευνα του 1990 στο πλαίσιο του προγράμματος ΦΤΩΧΕΙΑ 3, προκύπτει ότι από τους 1.141 τσιγγάνους της περιοχής μόνο το 15,13% γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση. Στο Δημοτικό της περιοχής βέβαια ήταν εγγεγραμμένο το 67,78% των παιδιών αλλά μόνο το 50% παρακολουθούσε με συνέπεια το σχολικό πρόγραμμα. Οι υπόλοιποι παρακολουθούσαν με μεγάλες διακοπές με αποτέλεσμα να μην ολοκληρώνεται η βασική εκπαίδευση (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ, 1996).

Ανατρέχοντας στα συγκεκριμένα στατιστικά δεδομένα, που αφορούν το νομό Μαγνησίας, μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής: Γενικότερα παρατηρείται μια ανοδική τάση στην προσέλευση των τσιγγανόπαιδων στο σχολείο. Εξάιρεση αποτελούν τα ακαδημαϊκά έτη 2009-2010 και 2010-2011, που η προσέλευση έχει

καθοδική τάση. Για αδιευκρίνιστους λόγους, λιγότερα τσιγγανόπαιδα φοιτούν στο σχολείο αυτά τα δύο έτη, όμως το ποσοστό της μείωσης είναι σχεδόν αμελητέο. Ωστόσο, η πτώση δεν είναι αναμενόμενη δεδομένης της ολοένα και μεγαλύτερης αποδοχής της εκπαίδευσης από τους Ρομά, για αυτό και είναι άξια σχολιασμού. Πρωτική τάση στην προσχολική εκπαίδευση παρουσιάζεται μόνο κατά το έτος 2007-08. Βέβαια, δεν είναι καν συγκρίσιμη η προσέλευση των παιδιών Ρομά στην προσχολική σε σχέση με την σχολική εκπαίδευση. Τα νούμερα μας κατευθύνουν στο συμπέρασμα ότι οι Ρομά στο μεγαλύτερο ποσοστό τους απορρίπτουν ή δεν κατανοούν την αξία και τη σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης, γι αυτό και στρέφονται κατευθείαν προς τη σχολική όπου το παιδί μαθαίνει ουσιαστικά γραφή και ανάγνωση. Αγνοούν, βέβαια όλες τις προγραφικές και προαναγνωστικές δεξιότητες που καλλιεργούνται στο νηπιαγωγείο και αποκτά το παιδί.

Τα γενικότερα συμπεράσματα, στα οποία καταλήγουμε, είναι ότι οι Ρομά της περιοχής, αρχίζουν να βλέπουν θετικά το έργο που επιτελεί το σχολείο και η εκπαίδευση γενικότερα. Τη θετική τους αυτή στάση την αποδεικνύουν με την αποδοχή του σχολείου και την εγγραφή τους σε αυτό, αλλά και την ενσωμάτωσή του στην καθημερινότητά τους. Όλο αυτό το φαινόμενο βέβαια αποτελεί απλά έναν κρίκο στην τεράστια αλυσίδα της προσπάθειας που καταβάλουν οι Ρομά προκειμένου να ενταχθούν στην κοινωνία και να γίνουν αποδεκτοί από αυτήν.

Η συνολική εικόνα που βγαίνει από τα στοιχεία αυτά αναδεικνύουν την πόλη του Βόλου ως ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον ερευνητικό πεδίο. Άλλωστε, αναδεικνύει την παρουσία των μαθητών Ρομά στο εκπαιδευτικό σύστημα ως σημαντικό κοινωνικό φαινόμενο.

Δημοτικά

Σχολικό Έτος	Παιδιά Ρομ	Ποσοστό Μαθητικού Δυναμικού
2006-2007	215	1,83%
2007-2008	242	2,07%
2008-2009	263	2,25%
2009-2010	239	2,06%
2010-2011	237	2,02%
2011-2012	312	2,64%
2012-2013	377	3,17%

Νηπιαγωγεία

Σχολικό Έτος	Παιδιά Ρομ	Ποσοστό Μαθητικού Δυναμικού
2006-2007	18	0,64 %
2007-2008	15	0,55%
2008-2009	17	0,64%
2009-2010	20	0,74%
2010-2011	25	0,91%
2011-2012	35	1,18%
2012-2013	30	0,99%

1.9. Ρατσισμός και Ρομ: οι ανεπιθύμητοι «νομάδες»

«Απειλή της δημόσιας υγείας»

του Πάνου Λάμπρου

Ποιος κινδυνεύει τελικά; Ποιος μολύνει ποιον; Και εν πάση περιπτώσει, αν υπάρχει πρόβλημα δημόσιας υγείας, οι υπεύθυνοι της νομαρχίας και του δήμου δεν θα έπρεπε να φροντίζουν πρώτα και κύρια για την υγεία των μικρών Ρομά, που ζουν χωρίς φως, με μια και μοναδική βρύση για ολόκληρο τον οικισμό; Και αν πράγματι τους ενδιαφέρει η υγεία των ανθρώπων, λευκών και μελαμψών, γιατί «παραχωρούν» οικόπεδο στους τσιγγάνους πάνω στα ψηλά βουνά και όρη, εκεί δηλαδή που ούτε πετούμενο δεν μπορεί να επιβιώσει εύκολα; Δεν υπάρχουν, λέει, δοχεία περισυλλογής απορριμμάτων στη σημερινή θέση. Γι' αυτό διώζτε τους τσιγγάνους! Δεν υπάρχει αποχέτευση... διώζτε τους! Δεν υπάρχει νερό... πατάζτε τους! Για το καλό τους φροντίζουμε! Υποκρισία, μόνο που είναι χοντροκομμένη και οι συγγραφείς του κειμένου κατάπτυστοι και εκτεθειμένοι.

Είμαι γύφτος, είσαι ρατσιστής!

«Εγώ, ναι, είμαι γύφτος όπως με λες. Εσύ όμως είσαι ρατσιστής», φράση τσιγγάνου του οικισμού προς το δήμαρχο των Σπάτων.

Η φράση αυτή ειπώθηκε σε συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου των Σπάτων την περασμένη εβδομάδα, όπου έγιναν πράγματα και θάματα. Με περισσή θρασύτητα και αυταρχισμό, ο δήμαρχος δεν έδωσε το λόγο ούτε στους τσιγγάνους, ούτε όμως και στους δικηγόρους εκπροσώπους τους.

Ο ρατσισμός απέναντι στους τσιγγάνους είναι μια παγκόσμια πραγματικότητα. Το φαινόμενο του ρατσισμού καλλιεργείται μέσα από συναισθηματικές εκφράσεις και πράξης απόρριψης απέναντι σε ομάδες και άτομα που είναι διαφορετικά, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει με τους Ρομά. Ο ρατσισμός δεν έχει πρόσωπο ή

προέλευση. Μπορεί να προέρχεται από τους πολίτες, που συμβιώνουν με τους Ρομά ή να είναι απόρροια και των ίδιων των πολιτειακών θεσμών, όπως επιβεβαιώνει και το παραπάνω απόσπασμα. Πρόκειται για ένα άρθρο από την εφημερίδα «Ελευθεροτυπία», όπου περιγράφεται η απομόνωση, στην οποία υποβάλλονται οι τσιγγάνοι της περιοχής των Σπάτων και η εκδίωξή τους από τον καταυλισμό τους με πρόφαση την απειλή της δημόσιας υγείας και την πιθανή πρόκληση προβλημάτων σε μια περιοχή, όπου πρόσφατα δημιουργήθηκε ένα νέο, σύγχρονο νηπιαγωγείο. Φυσικά, όταν οι γονείς ζήτησαν την απομάκρυνση των τσιγγάνων, η πολιτεία έδειξε το πρόσωπό της, διώχνοντας τους τσιγγάνους και απορρίπτοντας τα τσιγγανόπαιδα. Και φυσικά τα ρατσιστικά φαινόμενα είναι αναρίθμητα και καθημερινά.

Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις διαμορφώνουν το ρατσισμό, ενώ αυτό που θα πρέπει να κάνουν οι άνθρωποι είναι να βρουν τρόπους να μετατρέψουν το ξένο και διαφορετικό σε κάτι γνωστό και οικείο, έτσι ώστε να μην νιώθουν απειλή και να μην το φοβούνται. Τις ρατσιστικές συμπεριφορές ενισχύουν διάφορες γενικευμένες διαθέσεις και χαρακτηρισμοί απέναντι στις μειονοτικές ομάδες. Για παράδειγμα πολλοί χαρακτηρίζουν τους τσιγγάνους «κλέφτες» και «βρόμικους». Αυτό κάνει και τους ουδέτερους σε στάση ή τους αδιάφορους να προΐδεαστούν αρνητικά απέναντί τους. Η προκατάληψη απορρέει από την άγνοια και το φόβο. Ακόμα και για τη σχολική αποτυχία των τσιγγανόπαιδων, ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό τα φαινόμενα ρατσισμού εντός του σχολικού περιβάλλοντος. Οι προκαταλήψεις περνούν αφομοιωτικά από τους γονείς στα παιδιά και δεν χρειάζονται «διδασκαλία» εκ μέρους των γονιών. Οπότε, όπως είναι λογικό, και οι νεότερες γενιές στο σχολείο αντιμετωπίζουν ρατσιστικά τους συμμαθητές τους που είναι αλλόθρησκοι, αλλοεθνής, «διαφορετικοί».

Ρατσισμός ονομάζεται το δόγμα κατά το οποίο ορίζονται τα φυλετικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά μιας φυλής και η μια φυλή θεωρείται έμφυτη ανώτερα από μια άλλη και προσπαθεί να επιβληθεί σ' αυτήν, ως λογικό επόμενο. Γενικά, θεωρείται ότι η ρατσιστική θεωρία είναι αμετάβλητη και συγκεκριμένη και ότι η μια ράτσα είναι φυσικά ανώτερη ή κατώτερη από μια άλλη ανεξάρτητα από τις κοινωνικές συνθήκες και το περιβάλλον. Παρόλο που οι Ρομ είναι μέλος της ελληνικής κοινωνίας, ο τρόπος ζωής τους, οι συνήθειες τους και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τους κάνουν αντικείμενο σχολιασμού εκ μέρους των μη Ρομ. Η ελληνική κοινωνία, σε φαντασιακό επίπεδο, βλέπει τους Ρομ με ένα αίσθημα οίκτου για τον τρόπο ζωής τους και γενικά με μια αρνητική αντιμετώπιση. Γι αυτό και οι μη Ρομ αποφεύγουν να κατοικούν κοντά σε περιοχές όπου υπάρχουν τσιγγάνικοι καταυλισμοί. Αυτό το γεγονός φέρνει αναπόφευκτα και τη σύγκρουση των Ρομ με την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Ο χώρος όπου υπάρχουν σταθερά οι επιφυλάξεις της κοινωνίας των μη Ρομ απέναντι στους Ρομ είναι ο χώρος του σχολείου, στον οποίον αναγκάζονται να συνυπάρχουν οι Ρομ με τους μη Ρομ. Εκεί υπάρχει ένας ιδιότυπος ρατσισμός τον οποίο καλείται να αμβλύνει το σχολείο και τελικά να τον εξαφανίσει (Χατζησαββίδης, 1995). Η ικανότητα του σχολείου να επιτύχει αυτή την αμβλυνση βέβαια βρίσκεται ακόμα υπό συζήτηση (Baker, 2001). Οι Ρομά αντιμετωπίζονται, βέβαια, σαν μειονότητα, ωστόσο έχουν καταφέρει να κατακτήσουν την εσωτερική

ασφάλεια που χρειάζονται για να διαφυλάξουν τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά παρά τις εξωτερικές πιέσεις και τα αρνητικά συναισθήματα, που τους προκαλεί ο ρατσισμός που αντιμετωπίζουν.

Έτσι, λοιπόν, οι Ρομά αντιμετωπίζουν ρατσιστικές διαθέσεις στην εκπαίδευση, στο χώρο της περίθαλψης αλλά και σε δημόσιες υπηρεσίες. Αυτό συμβαίνει διότι «απασχολούν» τους υπαλλήλους, όταν τους ζητούν βοήθεια με αιτήσεις λόγω της αδυναμίας τους να ανταπεξέλθουν στις γλωσσικές απαιτήσεις των δημόσιων αιτήσεων και εγγράφων. Η άμυνα τους είναι η απόρριψη της γλώσσας τους. Επιλέγουν, δηλαδή, να μην μιλάνε στη γλώσσα τους τη ROMANI, αλλά στα ελληνικά για να μην δίνουν λαβές σχολιασμού από τους μη Ρομ, τις στιγμές που δεν βρίσκονται μόνο με άτομα της φυλής τους.

Τη μεγαλύτερη σημασία έχει ωστόσο να βρούμε τρόπους για να βοηθήσουμε στην αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου. Πέρα από τη συμβολή του σχολείου και την διαπολιτισμική εκπαίδευση, σημαντική είναι και η συμβολή της οικογένειας. Οι γονείς πρέπει να δίνουν προσωπικά παραδείγματα ανθρωπιστικού χαρακτήρα και κοινωνικής αποδοχής γιατί τα παιδιά μιμούνται τη συμπεριφορά τους. Επίσης, μέσα στα πλαίσια της οικογένειας θα πρέπει να καλλιεργείται μια στάση αποδοχής της διαφορετικότητας και μια διαπολιτισμική ηθική. Και η πολιτεία, όμως, μπορεί να πραγματοποιήσει μια σειρά από ενέργειες για να καταπολεμήσει τα φαινόμενα του ρατσισμού. Η ενίσχυση ενός κράτους πρόνοιας είναι μια καλή αρχή. Θα πρέπει στις μειονοτικές να δίνονται ίσες ευκαιρίες στον επαγγελματικό τομέα, στην εκπαίδευση, στην περίθαλψη και στην ασφάλιση. Οι καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και η δημιουργία ενός ενεργού διαλόγου ανάμεσα στην πολιτεία και τους Ρομά είναι εξίσου σημαντικά.

Όσες προσπάθειες και να κάνουμε, ο καθένας εκ μέρους του, τα φαινόμενα ρατσισμού υπάρχουν και θα συνεχίσουν να υπάρχουν. Το μόνο που καταφέρνουμε τελικά είναι η απόρριψη και η απομάκρυνση της μειονοτικής αυτής ομάδας, που προσπαθεί να πλησιάσει και να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο. Η παιδεία και η άρση της διαφορετικότητας, μέσω αυτής, καλείται και πάλι να επιλύσει τη δύσκολη αυτή κατάσταση. Σύμμαχοί της στην προσπάθεια αυτή είναι οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, που με το έργο τους προσπαθούν να μειώσουν τέτοια φαινόμενα και να άρουν τον κοινωνικό αποκλεισμό που υφίστανται οι Ρομά. Ελπίζουμε, μόνο, στη βελτίωση της κατάστασης και την αλλαγή.

2. Ερευνητικό μέρος

2.1. Μεθοδολογία

2.1.1. Στόχος της έρευνας

Στόχος της συγκεκριμένης έρευνας ήταν να διερευνήσω τις πρακτικές γραμματισμού στην τσιγγάνικη οικογένεια. Πιο συγκεκριμένα, προσπάθησα να καταγράψω περιστατικά γραμματισμού εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος δύο τσιγγάνικων οικογενειών για να εξάγω, στη συνέχεια, συμπεράσματα σχετικά με το βαθμό, στον οποίο γράφουν και διαβάζουν. Ο λόγος επιλογής αυτού του στόχου ήταν η ύπαρξη αδιευκρίνιστων κενών στην ελληνική βιβλιογραφία, που αφορούν θέματα σχετικά με την εκπαίδευση των Ρομά και τις πρακτικές γραμματισμού, που αυτοί ακολουθούν, στο οικογενειακό και μη πλαίσιο.

Επιμέρους στόχοι είναι οι εξής:

- A) Διερεύνηση του ρόλου του σχολείου και της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη του γραμματισμού
- B) Διερεύνηση του ρόλου των δύο φύλων και την εξοικείωση του καθενός από αυτά με το γραμματισμό
- Γ) Διερεύνηση της ύπαρξης σχέσης ανάμεσα στο ιδεολογικό σύστημα οργάνωσης της τσιγγάνικης κοινωνίας και των περιστατικών γραμματισμού που αναπτύσσει το δείγμα

2.1.2 Ερευνητικές υποθέσεις και ερωτήματα

Κάθε έρευνα ξεκινά με μια σειρά ερευνητικών υποθέσεων και καταλήγει σε ένα ερευνητικό ερώτημα που καλούνται τα αποτελέσματά της-ποσοτικά ή ποιοτικά- να απαντήσουν. Στη συγκεκριμένη έρευνα οι ερευνητικές υποθέσεις, με τις οποίες ξεκίνησα, ήταν οι εξής:

Ερευνητική υπόθεση 1^η: Το επίπεδο γραμματισμού μιας τυπικής οικογένειας Ρομά είναι αρκετά χαμηλό, συγκρινόμενο με μια τυπική οικογένεια που δεν ανήκει στη συγκεκριμένη φυλή.

Ερευνητική υπόθεση 2^η: Οι άντρες Ρομ είναι πιο ενημερωμένοι για τα κοινά και έχουν υψηλότερο επίπεδο γραμματισμού από τις γυναίκες Ρομ, λόγω των περισσότερων «ελευθεριών», που απολαμβάνουν.

Ερευνητική υπόθεση 3^η: Οι Ρομ έχουν χαμηλές έως ανύπαρκτες απαιτήσεις από τα παιδιά τους κατά τη σχολική φοίτηση.

Το ερευνητικό ερώτημα που τίθεται τελικά είναι, αν υπάρχουν πρακτικές γραμματισμού στην τσιγγάνικη οικογένεια και ποιες είναι αυτές.

2.1.3 Ερευνητική στρατηγική

Η συγκεκριμένη έρευνα βασίστηκε στις αρχές και τους κανόνες της ποιοτικής έρευνας. Πραγματοποιήθηκε στο φυσικό περιβάλλον των υποκειμένων, και πιο συγκεκριμένα στο σπίτι τους. Ακολούθησε παρατήρηση και καταγραφή των περιστατικών γραμματισμού αλλά των συνηθειών τους. Άρα, αναπόφευκτα χρησιμοποίησα την περιγραφική στρατηγική των καταγραφών. Συμμετείχα στην έρευνα, παρατηρώντας το δείγμα ως «συμμετέχων πλήρως» παρατηρητής, δηλαδή πραγματοποίησα μια σειρά επισκέψεων στο σπίτι τους και ,αποκρύπτοντάς τους ότι είμαι παρατηρήτρια, προσπάθησα να εμπλακώ στις δραστηριότητες τους και να τους παρατηρήσω, δρώντας φυσικά σαν μέλος της ομάδας.

Η έρευνά μου αποτελεί μια εθνογραφική μελέτη περίπτωσης, υπό την έννοια ότι συνέβη σε πραγματικό πλαίσιο της ζωής και μπορεί να αποδειχθεί. Τα υποκείμενα έδρασαν φυσικά στο περιβάλλον τους και εγώ αρκέστηκα στην καταγραφή των συμπεριφορών τους. Πρόκειται για καθαρά εθνογραφική έρευνα, διότι προσπάθησα να διερευνήσω και να περιγράψω έναν ολόκληρο πολιτισμό, αυτό των Ρομά και ταυτόχρονα να ερμηνεύσω τις κοινωνικές τους δομές και ιδεολογίες, που διαμορφώνουν τις πρακτικές γραμματισμού, που αναπτύσσουν οι ίδιοι οι Ρομά. Η συμμετοχική παρατήρηση ήταν απαραίτητη για κάποια περίοδο, όπως επίσης και η δημιουργία μίας σχέσης ουσιαστικής εμπιστοσύνης μαζί τους.

Γνωρίζουμε ότι οι Ρομ δεν εμπιστεύονται εύκολα ανθρώπους που δεν ανήκουν στη φυλή τους και πόσο μάλλον δεν τους αφήνουν να έχουν πρόσβαση στα σπίτια τους και σχέσεις με τα παιδιά τους. Για να καταφέρω να αναπτύξω μαζί τους μια σχέση εμπιστοσύνης και να μπορέσω να έχω ελεύθερη πρόσβαση σε όλες τις πληροφορίες που χρειαζόμουν για να πραγματοποιήσω την έρευνα, βάπτισα ένα παιδί Ρομά , που ανήκει στη μια εκ των δύο οικογενειών του δείγματος, το Φώτη. Έτσι, κατάφερα να πραγματοποιήσω την έρευνα χωρίς την παραμικρή υποψία εκ μέρους του δείγματος, που πιθανόν να αλλοίωνε τα αποτελέσματα.

Ωστόσο, η εθνογραφία σαν στρατηγική σ' αυτή την έρευνα θεωρώ ότι ήταν η πιο δύσκολη, η πιο χρονοβόρα αλλά και η καταλληλότερη. Μου έδωσε πολλές πληροφορίες και για την οργάνωση, αλλά και τις αξίες που διέπουν την τσιγγάνικη οικογένεια και κοινωνία, οι οποίες έχουν τις ρίζες τους σε παγιωμένες παλαιότερες παραδόσεις. Προσπάθησα, βέβαια, να μην ενοχλήσω καθόλου τα υποκείμενα και να μην επέμβω ούτε στο ελάχιστο στο φυσικό τους περιβάλλον για να μην υπάρξουν αλλοιώσεις, αλλά και για να κατανοήσω καλύτερα τα αληθινά βιώματα και τις εμπειρίες του δείγματος.

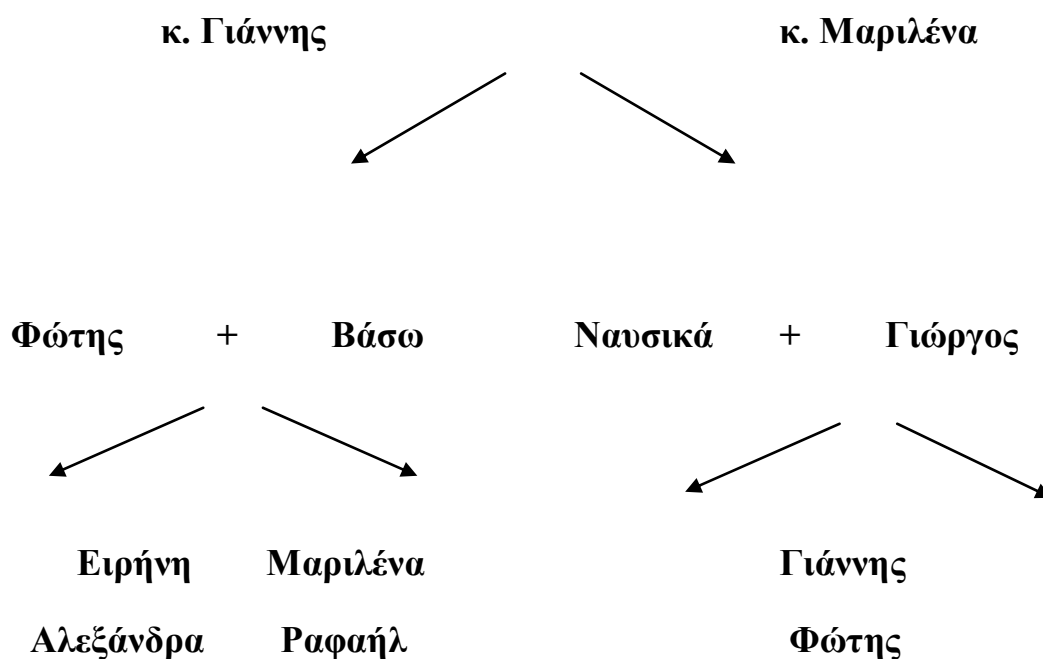
2.1.4. Το δείγμα της έρευνας

Μιας και, όπως έχω ήδη αναφέρει πρόκειται για μια εθνογραφική έρευνα, που αφορά την τσιγγάνικη οικογένεια, το δείγμα δεν θα μπορούσε να αποτελεί τίποτα άλλο πέρα από μια οικογένεια Ρομά, πατριαρχικά οργανωμένη, με την ευρύτερή της έννοια.

Το δείγμα αποτέλεσαν δύο οικογένειες Ρομ, οι οποίες συνδέονταν και μεταξύ τους συγγενικά. Η μια οικογένεια είχε 6 μέλη (Φώτης, Βάσω, Ειρήνη, Αλεξάνδρα, Ραφαήλ, Μαριλένα) και η άλλη 4 (Γιώργος, Ναυσικά, Γιάννης, Φώτης). Στο δείγμα προστέθηκαν και οι πρεσβύτεροι της οικογένειας, Γιάννης και Μαριλένα. Οι μεταξύ τους σχέσεις παρουσιάζονται και στο παρακάτω σχεδιάγραμμα. Συνεπώς συμμετείχαν 6 ενήλικα και 6 ανήλικα άτομα.

Οι οικογένειες του δείματός της έρευνας κατοικούν στην περιοχή του Βόλου, γνωστή ως «Προσφυγικά». Από τις τέσσερις επίσημες περιοχές του Βόλου όπου κατοικούν οι Ρομά, τα Προσφυγικά είναι η πιο «εξελληνισμένη» περιοχή. Σχεδόν τα περισσότερα παιδιά των Ρομά πηγαίνουν σχολείο, σε αυτή την περιοχή, οι γονείς έχουν φοιτήσει για κάποιο διάστημα σε δημοτικό σχολείο και γενικότερα ζουν σε κανονικά σπίτια ανάμεσα στους μη Ρομ και όχι σε πρόχειρους υπαίθριους καταυλισμούς. Φροντίζουν, ακόμα, να εμπλέκονται όσο το δυνατόν περισσότερο με άτομα εκτός της φυλής τους. Τα μορφωτικό τους επίπεδο είναι πολύ υψηλότερο σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές, γι αυτό άλλωστε λέγεται ότι οι τσιγγάνοι της περιοχής «έχουν σχεδόν ενσωματωθεί».

Επέλεξα μια οικογένεια από την περιοχή αυτή, αφενός γιατί ήταν η πιο προσβάσιμη σε σχέση με τις υπόλοιπες και αφετέρου γιατί έχει ενδιαφέρον να παρουσιάσουμε τον γραμματισμό στην τσιγγάνικη οικογένεια, και το δείγμα να έχει στοιχεία να παρουσιάσει. Δεν θα μπορούσαν να ρισκάρω την ενδεχόμενη παντελή έλλειψη γραμματισμού μιας οικογένειας σε πιο υποβαθμισμένη περιοχή.

2.1.5. Ο χώρος και ο χρόνος της έρευνας

Η έρευνα διήρκησε δύο περίπου χρόνια. Απαραίτητη, πριν τις καταγραφές και τις συμμετοχικές παρατηρήσεις στο σπίτι της οικογένειας, ήταν η δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης μαζί της προκειμένου η έρευνα να είναι επιτυχημένη. Ουσιαστικά, όμως οι παρατηρήσεις και οι καταγραφές ξεκινάνε στις 23 Νοεμβρίου 2011 και ολοκληρώνονται στις 9 Απριλίου το 2012.

Ο χώρος, τώρα, που πραγματοποιήθηκε η έρευνα δεν είναι άλλος από το φυσικό περιβάλλον των υποκειμένων, δηλαδή το χώρο του σπιτιού τους. Μέσα στο δικό τους χώρο, οι παρατηρούμενοι λειτουργούν πιο άνετα, πιο ελεύθερα και κυρίως αληθινά, «καθοδηγούμενοι» από την ασφάλεια που τους εμπνέει το περιβάλλον τους. Ενδιαφέρον θα είχε μια σύντομη περιγραφή των σπιτιών των οικογενειών του δείγματος, πάντα με κεντρικό άξονα την προώθηση ή μη του γραμματισμού.

Και οι δύο οικογένειες ζουν σε ιδιόκτητες μονοκατοικίες της περιοχής των Προσφυγικών. Τα σπίτια τους έχουν μόλις 2 υπνοδωμάτια, συνεπώς τα παιδιά μοιράζονται τον ίδιο χώρο. Δεν υπάρχει χώρος γραφείου ή βιβλιοθήκη. Τα παιδιά μελετούν τα μαθήματα τους είτε ξαπλωμένα στο πάτωμα με τα βιβλία ανοιχτά, είτε στο τραπέζι της κουζίνας, που και στις 2 περιπτώσεις είναι ενιαία με το σαλόνι. Στην περίπτωση του σπιτιού της Βάσως και του Φώτη, υπάρχει στο μέσα δωμάτιο και ένα μικρό τραπεζάκι με μια τηλεόραση πάνω, που πολλές φορές τα παιδιά παραμερίζουν για να ακουμπήσουν τα τετράδιά τους και να γράψουν. Στο σπίτι δεν υπάρχει ούτε ένα βιβλίο, ούτε ένα περιοδικό, ούτε καν ένα έγγραφο, που να υποδεικνύει το γραμματισμό της οικογένειας. Το σπίτι έχει αφαιρετική διακόσμηση, δηλαδή πέρα από τα έπιπλα δεν υπάρχει κανένα άλλο αντικείμενο πάνω τους. Παιδικά βιβλία ή τετράδια δεν υπάρχουν ούτε στο παιδικό δωμάτιο. Ακόμα και τα σχολικά εγχειρίδια, τα παιδιά τα κρατούν κλεισμένα στις σχολικές τους τσάντες. Σίγουρα, ο χώρος του σπιτιού με προϋδέασε ελάχιστα εξαρχής για τα ερευνητικά αποτελέσματα.

2.1.6. Δεοντολογία της έρευνας

Αποτελεί γενική παραδοχή ότι δεοντολογικά σωστό είναι οι συμμετέχοντες σε μια έρευνα να γνωρίζουν εξαρχής για τη συμμετοχή τους αυτή και να την εγκρίνουν ή να την απορρίψουν ως σκεπτόμενα και αυτόνομα, ενήλικα άτομα. Σε μια εθνογραφική έρευνα, κάτι τέτοιο θα ήταν άσκοπο. Η εν αγνοία εμπλοκή των υποκειμένων είναι σαφέστατα η καλύτερη λύση, αν αναλογιστούμε τα επιστημονικά και γνωστικά οφέλη από μια τέτοια έρευνα και τα αντιπαραβάλλουμε με το κόστος της δεοντολογίας. Είναι, λοιπόν, πιο αληθινή η έρευνα όταν γίνεται εν αγνοία ε τέτοιες περιπτώσεις και τα αυθεντικά και τόσο ενδιαφέροντα αποτελέσματα που δίνει, αναπληρώνουν το ρίσκο της ιδιωτικής ζωής, που ενδεχομένως καταπατάται.

Προσπάθησα, ωστόσο, σε όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου να μην προσβάλλω τους συμμετέχοντες και να μην υπερβώ τα όρια της προσωπικής τους ζωής. Γι αυτό και επέλεξα να μην συμπεριλάβω φωτογραφικό υλικό με πρόσωπα της

οικογένειας την ώρα που λαμβάνει χώρα ένα περιστατικό γραμματισμού. Κάτι τέτοιο, αν και πολύ εύκολο, θα ήταν αντιδεοντολογικό, εφόσον το δείγμα εξαρχής αγνοούσε τη συμμετοχή του. Εφόσον δεν τίθεται θέμα, λοιπόν «ηθικής», φρόντισα να προσέξω πολύ στη συμπεριφορά μου και κατά τις παρατηρήσεις αλλά και κατά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας, έτσι ώστε η έρευνα να μην είναι αμφισβητήσιμη, αλλά και να μην είναι δεοντολογικά λανθασμένη.

2.1.7. Προβλήματα κατά την έρευνα

Ένα πρόβλημα που αντιμετώπισα εξαρχής ήταν η δημιουργία μιας σχέσης εμπιστοσύνης με το σύνολο της οικογένειας, αλλά και με το κάθε μέλος ξεχωριστά. Το πρόβλημα αυτό το έλυσα γρήγορα και προσφέροντάς στα παιδιά βοήθεια με τα μαθήματα, και παίζοντας μαζί τους, αλλά και βαφτίζοντας το Φώτη το μικρότερο παιδί της οικογένειας, τον Οκτώβριο του 2011. Αυτό μου άνοιξε την πόρτα των σπιτιών τους, φυσικά, αλλά αφού πλέον με θεωρούν οικογένειά τους, τους έκανε να με εμπιστευτούν πλήρως.

Στην έρευνα, είχα επιλέξει να συμπεριλάβω και μια σειρά μαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων με κάποια από τα υποκείμενα, που αφορούσαν ερωτήσεις σχετικά με τις συνήθειες που έχουν ως προς το γραμματισμό, την επαφή τους με τη γραφή και την ανάγνωση και τις απόψεις τους για την εκπαίδευση γενικότερα. Αυτές οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν, μεμονωμένα, και απομαγνητοφωνήθηκαν. Όμως, ένα τεχνικό πρόβλημα του υπολογιστή μου, μου προκάλεσε μεγάλη ζημιά, κάνοντάς με να τις χάσω και να μην μπορώ να σας τις παρουσιάσω. Μου έμειναν μόνο οι δικές μου προσωπικές σημειώσεις από τις συνεντεύξεις αυτές τις όποιες και έχω χρησιμοποιήσει σε πολλά σημεία της έρευνας και, κατά τη διεξαγωγή των αποτελεσμάτων, γιατί δίνουν πολλές πληροφορίες για τις συνήθειες και επίπεδο γραμματισμού της οικογένειας. Οι μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις στηρίχθηκαν σε δυο ερωτηματολόγια, που διαμορφώθηκαν για να διερευνηθούν οι πρακτικές γραμματισμού των συμμετεχόντων στην έρευνα. Το ένα αφορούσε τους ενήλικες και το άλλο τους ανήλικους του δείγματος. Συγκεκριμένα, οι ενήλικες ρωτήθηκαν για το αν τους αρέσει να διαβάζουν και να γράφουν, για το αν διαβάζουν περιοδικά, βιβλία ή άλλα έντυπα, για τη γνώμη τους για το σχολείο και τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης, για την ευκολία τους να συνεννοηθούν προφορικά και γραπτά σε διάφορες υπηρεσίες και για τα συναισθήματά τους σχετικά με τις γλωσσικές τους αδυναμίες. Το ερωτηματολόγιο των παιδιών περιελάμβανε ερωτήσεις σχετικά με το αν τα παιδιά διαβάζουν βιβλία, αν ζητούσαν τη βοήθεια των γονιών τους και συζητούν μαζί τους για τα σχολικά δρώμενα και τη γνώμη τους για την εκπαίδευση γενικότερα. Πλήρης κατάλογος των ερωτήσεων και των δύο ερωτηματολογίων υπάρχει στο παράρτημα 1 και 2 αντίστοιχα

3. Δεδομένα

3.1. Προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα

Οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους συμμετέχοντες κατά τις μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις τους, αλλά και η καθημερινή επαφή μαζί τους στο άτυπο πλαίσιο των συναντήσεων, οδήγησαν στη σύνταξη του προφίλ του κάθε συμμετέχοντα στην έρευνα. Στο κάθε ένα από τα προφίλ των συμμετεχόντων, που παρουσιάζονται στην ενότητα αυτή, εμφανίζονται οι ακόλουθοι άξονες, διαμορφωμένοι κατάλληλα για το κάθε άτομο και απόλυτα προσαρτημένοι στα προσωπικά του χαρακτηριστικά. Οι άξονες, πάνω στους οποίους αναλύονται τα προφίλ, είναι οι εξής:

- α) Προσωπικά χαρακτηριστικά (όνομα, φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, επίπεδο σχολικής φοίτησης)
- β) Γλωσσικό και γνωστικό επίπεδο
- γ) Αντίληψη για την εκπαίδευση εν γένει, και για το εκπαιδευτικό σύστημα
- δ) Προσωπικές ικανότητες και γλωσσικές δεξιότητες σε κοινωνικό επίπεδο
- ε) Αποδοχή της τσιγγάνικης ταυτότητας και κοινωνικός περίγυρος

Ακολουθούν, αναλυτικά, τα προφίλ των συμμετεχόντων, τα οποία παρουσιάζονται ιεραρχικά. Η επιλογή αυτής της σειράς συνάδει με την ανδροκεντρικά οργανωμένη τσιγγάνικη κοινωνία. Σε κάποια πρόσωπα υπάρχει σε παρένθεση και το τσιγγάνικο τους όνομα (για όσους το έμαθα), η προσφώνηση, δηλαδή, του καθενός στα πλαίσια της δικής τους κοινωνίας.

Προφίλ κ. Γιάννη

Ο κ. Γιάννης είναι 45 ετών και ο μπαμπάς του Φώτη και του Γιώργου, και άρα ο παππούς της οικογένειας. Στην ανδροκεντρικά οργανωμένη με αυστηρή ιεραρχία, κοινωνία των τσιγγάνων, ο κ. Γιάννης είναι ο αρχηγός της οικογένειας. Αποφασίζει για όλα τα ζητήματα, που αφορούν την οικογένεια και τα μέλη της. Είναι ο κάτοχος και γενικός συντονιστής της οικογενειακής επιχείρησης. Τα εισοδήματα της οικογένειας προέρχονται από την πώληση ρούχων και παπουτσιών σε λαϊκές αγορές αλλά και εμποροπανηγύρεις που πραγματοποιούνται σε όλη την Ελλάδα. Ο κ. Γιάννης αποφασίζει σε ποιες αγορές θα παραστούν αλλά και τι προϊόντα θα πουλήσουν ή θα αγοράσουν από τους προμηθευτές τους. Μάλιστα, είναι αυτός που οδηγεί και το μικρό φορτηγάκι της επιχείρησης και δεν επιτρέπει σε κανέναν άλλο να το χρησιμοποιήσει. Έχει συνεχώς επιχειρηματικά σχέδια, τα οποία του αρέσει να συζητάει με τους άλλους, ειδικά με τους μη Ρομ. Το μυαλό του δουλεύει με ταχύτατους ρυθμούς, εφόσον πρόκειται για ευκαιριακά κέρδη από μικροδουλειές και πρωτότυπες επιχειρήσεις. Επίσης, του αρέσει πολύ να αφηγείται ιστορίες από το παρελθόν, που αφορούν κάποια γκάφα του ή κάποια ευτράπελο που συνέβη σε όλη την οικογένεια. Δεν θα τον χαρακτηρίζαμε απόμακρο. Αντίθετα, θα έλεγα ότι είναι ο αγαπημένος όλων των παιδιών και ένας άνθρωπος που δεν είναι καθόλου αυστηρός και τους κάνει όλα τα χατίρια.

Έχει αρκετά αναπτυγμένες γλωσσικές δεξιότητες στην ελληνική. Μιλάει με μεγάλη ευχέρεια τα ελληνικά –φυσικά και τη ROMANI- γεγονός που τον βοηθάει πολύ και στη δουλειά του. Η καθημερινή του επαφή με πελάτες και η απαίτηση της δουλειάς του, να είναι κοινωνικός και να μιλάει με όλο τον κόσμο, τον έχει βοηθήσει πολύ στο να βελτιώσει τον τρόπο που μιλάει τα ελληνικά και να μην κάνει λάθη συντακτικά ή γραμματικά κατά την ομιλία. Δυστυχώς, δεν βρέθηκε στα χέρια μου κάποιο χαρτί για να δω τον τρόπο που γράφει, αν κάνει λάθη, πώς είναι ο γραφικός του χαρακτήρας και άλλα τέτοια, αλλά γνωρίζω από τα παιδιά του ότι αυτός σημειώνει τις παραγγελίες στο μαγαζί και επικοινωνεί με τους προμηθευτές. Αναφορικά με το γνωστικό του επίπεδο, μπορούμε να πούμε ότι γενικότερα είναι ένας άνθρωπος που δεν έχει ενδοιασμούς να συμμετέχει σε οποιαδήποτε συζήτηση. Έχει ολοκληρωμένη άποψη για όλα τα θέματα, που κατανοεί, αν και τις περισσότερες φορές αδυνατεί να την τεκμηριώσει ή η επιχειρηματολογία του δεν συνάδει με την πραγματικότητα. Στο δικό τους μυαλό, όμως, τα επιχειρήματά του έχουν ισχύ.

Ο κ. Γιάννης έχει μια πολύ θετική άποψη για την εκπαίδευση. Πιστεύει ότι ανοίγει τα μυαλά των παιδιών και ότι το σχολείο τους παρέχει γνώσεις που θα τους χρησιμεύσουν στην πορεία. Δεν κατανοεί τις εκπαιδευτικές μεθόδους και τους ειδικότερους στόχους του σχολείου, όμως πιστεύει ότι είναι απαραίτητο για όλα τα παιδιά. Συγκεκριμένα, λέει, ότι είναι απαραίτητο ακόμα και για το Ραφαήλ «που δεν τα παίρνει τα γράμματα». Μάλιστα, φροντίζει να κανονίζει τις οικογενειακές δουλειές έτσι ώστε οι μετακινήσεις τους να μην επηρεάζουν τη φοίτηση των παιδιών. Είναι αυτός, μάλιστα, που παροτρύνει τη Βάσω και τη Ναυσικά να κάνουν μεταγραφή των παιδιών τους σε σχολείο της Αμαλιάδας, όταν πρόκειται να λείψουν για πολύ καιρό, έτσι ώστε να μην χάνουν τα παιδιά τα μαθήματά τους.

Θα λέγαμε ότι, από όλα τα μέλη της οικογένειας, ο κ. Γιάννης είναι ο πιο «εξελληνισμένος» (αν μπορώ να χρησιμοποίησω αυτό τον όρο). Με πιο απλά λόγια, έχει το μεγαλύτερο βαθμό ένταξης στην ελληνική κοινωνία, συνομιλεί καθημερινά με μη Ρομ και έχει αναπτύξει διαπροσωπικές σχέσεις μαζί τους. Καθότι διαχειρίζεται όλες τις υποθέσεις της επιχείρησής τους, είναι ικανός να συνεννοηθεί σε δημόσιες υπηρεσίες ή με κάποιο γιατρό χωρίς προβλήματα. Ο Γιώργος μου έχει αναφέρει ότι όταν ο πατέρας τους πρόκειται να επισκεφτεί μια δημόσια υπηρεσία, αγχώνεται μην κάνει λάθη και επαναλαμβάνει στους υπαλλήλους συχνά τα λόγια του. Το κάνει, απ' ότι λέει, για να βεβαιωθεί ότι έχει καταλάβει σωστά. Παρά τις μικροδυσκολίες που είναι και δικαιολογημένες, καταφέρνει να συνεννοηθεί.

Δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει ιδιαίτερα θέματα ρατσισμού στην καθημερινότητά του, ο ίδιος. Αυτό πιθανόν να συμβαίνει και λόγω του μεγάλου βαθμού εμπλοκής του με τους μη Ρομ. Αναγνωρίζει, όμως, και νιώθει άσχημα για το μεγάλο ρατσισμό που υπάρχει προς τη φυλή του, αλλά θεωρεί ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και ότι τα μόνα που πρέπει να προστατευτούν από τις ρατσιστικές εξάρσεις είναι τα παιδιά. Πάντως και ο ίδιος βλέπει φιλικά τους μη Ρομ. Τους θεωρεί σύμμαχους και φίλους και όχι εχθρούς. Αν και είναι διαφορετικοί και ξένοι δεν

νιώθει ότι η παράδοσή τους απειλείται από αυτούς, γιατί δεν την καταλαβαίνουν, άρα δεν κατανοεί και τους λόγους ύπαρξης του ρατσισμού.

Προφίλ Φώτη (τσιγγάνικο όνομα: Τσαλίκης)

Ο Φώτης είναι 25 ετών και πατέρας τεσσάρων παιδιών. Έχει φοιτήσει σε ελληνικό δημοτικό σχολείο του Βόλου έως την Γ' Δημοτικού, αλλά δεν ήταν καλός μαθητής και όπως ο ίδιος υποστηρίζει «δεν αγάπησε ποτέ τα γράμματα». Έτσι, σταμάτησε το σχολείο για δουλέψει, όπως όλα τα τσιγγανόπουλα στην ηλικία των 9 ετών, στη λαϊκή αγορά κοντά στην υπόλοιπη οικογένειά του.

Το γνωστικό και το γλωσσικό του επίπεδο φτάνει μέχρι το βαθμό που χρειάζεται για να συνεννοηθεί με τους πελάτες και τους προμηθευτές τους, που δεν ανήκουν στη φυλή του. Την τεράστια αδυναμία, όμως, που νιώθει, δεν μπορεί να την αναπληρώσει κανένα οικονομικό κέρδος. Ο ίδιος είχε πει στη μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, ότι έχει μετανιώσει που σταμάτησε το σχολείο τόσο μικρός. Νιώθει ότι είχε να μάθει πολλά ακόμα και το συνειδητοποίησε όταν είδε πόσες γνώσεις αποκτούν τα δικά του παιδιά από το σχολείο. Η αδυναμία του αυτή διαφαίνεται στην καθημερινότητά του. Όταν, κατά τη μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, τον ρώτησα «πότε ήταν η τελευταία φορά που έγραψε κάτι» μου είχε απαντήσει ότι ήταν πριν από ενάμιση περίπου χρόνο, που ήθελε να γράψει ένα ερωτικό γράμμα σε μια κοπέλα. Συγκεκριμένα, είπε ότι παιδευόταν για πέντε ολόκληρες ώρες για να καταφέρει να γράψει μια μικρή σελίδα, με αυτά που ήθελε να της πει!

Ο Φώτης θεωρεί τη σχολική φοίτηση απαραίτητη για όλα τα παιδιά. Πιστεύει ότι πρέπει να πηγαίνουν στο σχολείο και τα παιδιά που το αγαπάνε, σαν την Αλεξάνδρα, αλλά και τα παιδιά που το αντιμετωπίζουν σαν αγγαρεία, σαν τον Ραφαήλ. Πιστεύει ότι το σχολείο εκπαιδεύει τα παιδιά για να σταθούν επάξια σε μια απαιτητική κοινωνία. Χαρακτηριστικά λέει «Ένα παραπάνω για τα δικά μας παιδιά που τα πυροβολούν όλοι».

Οι προσωπικές του ικανότητες, που εμπεριέχουν περιστατικά γραμματισμού είναι πολύ περιορισμένες. Δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των δημόσιων υπηρεσιών ή να συνεννοηθεί με οικογενειακούς γιατρούς. Παραδέχεται ότι ζητάει τη βοήθεια της γυναίκας του για τέτοια θέματα και θεωρεί τον εαυτό του τυχερό που εκείνη ξέρει και μπορεί να τον εξυπηρετήσει.

Ο Φώτης είναι, θα λέγαμε, «παθιασμένος» με θέματα ρατσισμού που αφορούν την τσιγγάνικη φυλή. Υποστηρίζει ότι τα παιδιά των Ρομά αδικώς έρχονται καθημερινά αντιμέτωπα με το ρατσισμό και αν δεν εκπαιδεύονται στο σχολείο και δεν πάρουν τις απαραίτητες γνώσεις, μια ζωή θα αισθάνονται αμόρφωτοι και «διαφορετικοί», ανήμποροι να αντικρούσουν όλα τα σχόλια των μη Ρομ. Ο Φώτης, μαζί με κάποιους άλλους τσιγγάνους έχει δημιουργήσει ένα σύλλογο για την προστασία τους από τέτοιες συμπεριφορές. Μάλιστα, διατείνεται παντού την ιστορική προέλευση των τσιγγάνων για να αποδείξει ότι δεν είναι κατώτερα πλάσματα. Φροντίζει, επίσης, να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο γίνεται ενταγμένος στην ελληνική κοινωνία. Το καταφέρνει κάνοντας παρέα με μη Ρομ και

αποφεύγοντας να περιφέρεται συνεχώς με άλλους τσιγγάνους. Κερδίζει, έτσι όπως λέει «φίλους και συμμάχους».

Προφίλ Γιώργου (τσιγγάνικο όνομα: Κορμής)

Ο Γιώργος είναι 26 ετών. Έχει δύο παιδιά, το Γιάννη και το Φώτη και έχει φοιτήσει σε δημοτικό σχολείο του Βόλου μέχρι τη Δ' δημοτικού. Δεν έχει τελέσει μυστήριο γάμου με τη Ναυσικά, σύμφωνα με τις προσταγές της ορθόδοξης εκκλησίας, αλλά είναι «εθιμικά παντρεμένοι», όπως ορίζει η τσιγγάνικη παράδοση. Είναι φιλήσυχος άνθρωπος, ντροπαλός και λιγομίλητος. Θεωρεί καθήκον του την προστασία της οικογένειάς του, σαν γνήσιος άντρας Ρομά. Το μόνο που τον απασχολεί είναι η οικογενειακή τους επιχείρηση και εκεί αφιερώνει όλη του τη μέρα.

Το γνωστικό επίπεδο του Γιώργου είναι πολύ χαμηλό. Αδυνατεί να συμμετέχει σε συζητήσεις, που αφορούν θέματα εκτός της φυλή τους. Προτιμάει, λοιπόν, τη σιωπή όταν δεν κατέχει το αντικείμενο συζήτησης. Ενδεχομένως αυτή η σιωπή να του παρέχει ασφάλεια. Τα μόνα θέματα για τα οποία τον έχω ακούσει να συζητάει είναι η κρίση της αγοράς, τα χρήματα και η κατάσταση στο σπίτι τους (με την έννοια της διαχείρισης των παιδιών τους). Στο γλωσσικό του επίπεδο, από την άλλη δεν μπορεί να δοθεί κάποιος χαρακτηρισμός. Ο Γιώργος μιλάει πολύ καλά, τόσο τη ROMANI όσο και την ελληνική γλώσσα, όμως δυσκολεύεται πολύ να γράψει και στις δύο γλώσσες. Επίσης, δεν μπορεί να διαβάσει στα ελληνικά. Ούτε στη ROMANI τα καταφέρνει με την ανάγνωση. Μάλιστα, στη συνέντευξη του είχε αναφέρει ότι το μεγαλύτερο του παράπονο είναι ότι δεν μπορεί να διαβάσει εφημερίδα και πρέπει να ακούει τις ειδήσεις για να ενημερώνεται. Εκφράζει μια έντονη πικρία γιατί θα ήθελε πολύ να μπορεί να κάνει έστω αυτό.

Η γνώμη που έχει, ωστόσο, για την εκπαίδευση είναι πολύ καλή. Παρόλο που δεν βοηθάει το Γιάννη με τα μαθήματα του σχολείου, αλλά ούτε και δείχνει να προβληματίζεται με τις παρατηρήσεις της δασκάλας και τις αδυναμίες του, όπως η Ναυσικά, θεωρεί το σχολείο σημαντικό εφόδιο και δεν μπορεί να διανοηθεί ότι ο Γιάννης δεν θα πηγαίνει. Παιρατείται, φυσικά από το να βοηθήσει το Γιάννη σε οτιδήποτε σχετικά με το σχολείο, όμως υποστηρίζει ότι εκτός του ότι τα παιδιά μαθαίνουν γράμματα, μαθαίνουν και πώς να συμπεριφέρονται σωστά. Διδάσκονται πειθαρχία και υπακοή. Απορρίπτει, όμως, τα θετικά χαρακτηριστικά της συνύπαρξης των παιδιών Ρομ με τα μη Ρομ, γιατί όπως λέει «δεν είναι απαραίτητη».

Ο Γιώργος, απαλλαγμένος από το φορτίο των υποχρεώσεων σε δημόσιες υπηρεσίες για λογαριασμό της επιχείρησής τους, λόγω του ότι δεν ξέρει να γράφει, περιορίζεται μόνο στην προφορική συναλλαγή του με τους πελάτες της επιχείρησης. Δεν συνεννοείται με γιατρούς, ούτε καν ψωνίζει για την οικογένειά του, μιας και όλες αυτές τις υποχρεώσεις τις έχει αναλάβει η Ναυσικά, η οποία εκπροσωπεί την οικογένεια παντού. Μάλιστα, ο Γιώργος δεν πηγαίνει ούτε στο σχολείο για να μιλήσει με τους δασκάλους των παιδιών τους. Συγκεκριμένα, μου ανέφερε ένα περιστατικό κατά το οποίο, η δασκάλα του Γιάννη τους κάλεσε για να συζητήσουν για την αδιαφορία του για το σχολείο. Η Ναυσικά του είπε να πάνε μαζί όμως

εκείνος απάντησε ότι δεν υπήρχε λόγος «αφού δεν τα καταλαβαίνει αυτά». Μου είπε ότι σέβεται μεν τη γνώμη και τα λόγια της δασκάλας, όμως δεν θα καταλάβαινε τι ήθελε να τους πει και θα ένιωθε αμήχανα.

Μέσα από τις λίγες κουβέντες που λέει ο Γιώργος, καταλαβαίνει κανείς ότι δεν είναι υπέρ της ένταξης των τσιγγάνων στην ευρύτερη κοινωνία. Τα πολλαπλά κρούσματα ρατσισμού που βίωσε από μικρός τον έκαναν να πιστεύει ότι σαν ίσους δεν πρόκειται ποτέ οι μη Ρομ να τους δεχτούν. Υπερασπίζεται την κλειστή τους κοινωνία με κάθε τρόπο και νιώθει ασφάλεια κοντά σε άτομα της φυλής του. Μάλιστα, είναι ο μόνος που αρνείται κάποιες φορές να μιλήσει στα ελληνικά μπροστά σε μη Ρομ. Τέλος, πιστεύει ότι στο σχολείο τα τσιγγανόπαιδα δεν έχουν την υπεράσπιση που θα έπρεπε ούτε από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς.

Προφίλ κ. Μαριλένας

Η κ. Μαριλένα είναι η γιαγιά της οικογένειας. Έχει μεγαλώσει δύο αγόρια και φυσικά βοηθάει στην ανατροφή και των εγγονών της. Η βασική της ασχολία είναι η προώθηση των εμπορευμάτων τους στη λαϊκή αγορά. Όλη της τη μέρα την περνάει απασχολούμενη με την επιχείρηση ή βοηθώντας τις νύφες της σε δουλειές του σπιτιού. Λείπει πολύ συχνά από το Βόλο καθώς συνοδεύει τον άντρα της σε ταξίδια που κάνουν λόγω δουλειάς σε όλη την Ελλάδα και το εξωτερικό. Η κ. Μαριλένα δεν έχει φοιτήσει ποτέ στο σχολείο. Όταν ήταν μικρή, τα οικονομικά της οικογένειάς της ήταν πολύ δύσκολα και έτσι οι γονείς της προτίμησαν να της μάθουν γρήγορα τη δουλειά για να τους βοηθάει και όχι να τη γράψουν στο σχολείο.

Οι γλωσσικές της δεξιότητες στην ελληνική γλώσσα είναι μερικώς αναπτυγμένες. Μιλάει τη ROMANI και την ελληνική γλώσσα. Το λεξιλόγιο της στα ελληνικά είναι περιορισμένο και κάνει αρκετά συντακτικά και γραμματικά λάθη στο λόγο της. Επίσης, δεν κατανοεί συγκεκριμένα στοιχεία της ελληνικής, όπως είναι οι μεταφορές, οι υπερβολές κλπ. Δεν ξέρει να γράφει ούτε στη ROMANI ούτε στην ελληνική γλώσσα. Αυτός είναι και ο μεγαλύτερος καημός της, αφού η μόνη της επιθυμία είναι να μάθει να γράφει και να διαβάζει. Δεν ξέρει καν τα γράμματα του αλφάβητου και η υπογραφή της μοιάζει με μουντζούρα και δεν είναι συγκεκριμένη. Στις συζητήσεις ακούει αρκετά και μιλάει λιγότερο, όχι λόγω χαρακτήρα γιατί –κατά τα άλλα- είναι μια πολύ δυναμική γυναίκα, αλλά γιατί χρειάζεται κάποιο χρόνο για να επεξεργαστεί αυτά που ακούει και να τα καταλάβει. Πολλές φορές, μάλιστα, κουνάει συγκαταβατικά το κεφάλι της χωρίς να καταλαβαίνει σε τι έχει συμφωνήσει. Νιώθει, όμως, μεγαλύτερη ντροπή που δεν μπορεί να διαβάσει. Μάλιστα κάποιες φορές στη λαϊκή πρέπει να κοιτάζει μια ταμπέλα και παριστάνει ότι τη διαβάζει «για να μην τη σχολιάσουν οι υπόλοιπες», λέει χαρακτηριστικά.

Η άποψή της για την εκπαίδευση είναι, αδιαμφισβήτητα, η καλύτερη. Θεωρεί ότι ο άνθρωπος χωρίς να έχει πάει σχολείο και χωρίς να μπορεί να διαβάσει και να γράψει είναι μισός και δύσκολα ανταπεξέρχεται στην καθημερινότητα. Περιμένει από τα εγγόνια της καλούς βαθμούς και χαίρεται όταν ακούει για τις σχολικές τους επιτυχίες. Την αγάπη της για το σχολείο και για τα γράμματα που δεν έμαθε,

την επιβεβαιώνει το γεγονός ότι αναζητά συνεχώς τρόπους μέσα από κρατικούς φορείς ή από γνωστούς και φίλους για να μάθει ελληνικά. Γνωρίζει ότι γίνονται κάποια μαθήματα εκμάθησης ελληνικών είτε από το πανεπιστήμιο είτε από το Δήμο και ζητάει από άλλους να ενημερωθούν μήπως μπορέσει να πάει και η ίδια. Δεν είναι της άποψης ότι στο σχολείο τα παιδιά διαμορφώνουν χαρακτήρα γιατί η ίδια δεν πήγε για να ξέρει, αλλά θεωρεί την γνώση κάτι που δεν αναπληρώνεται με τίποτα άλλο.

Σε κοινωνικό επίπεδο, η κ. Μαριλένα νιώθει ότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε κανένα τομέα. Δεν μπορεί να συνεννοηθεί με τους γιατρούς που χρειάζεται και πάντα πρέπει να είναι κάποιος μαζί της για να κάνει το «διερμηνέα». Φυσικά, συναντά και πολλές δυσκολίες μέσα στο σπίτι με συσκευασίες φαγητού ή με βιβλία μαγειρικής. Τη μεγαλύτερη ντροπή τη νιώθει, δε όταν τα εγγόνια της τής ζητάνε βοήθεια με τα μαθήματά τους. Το μόνο που κάνει είναι να τα παραπέμπει σε άλλους. Ωστόσο, είναι πολύ κοινωνική και επιδιώκει να συζητάει με μη Ρομ και να ανταλλάσσει απόψεις μαζί τους.

Το φαινόμενο του ρατσισμού δεν την αγγίζει, παρόλο που απ' όλα τα μέλη της οικογένειας είναι η μόνη που φαίνεται πολύ έντονα ότι ανήκει στη συγκεκριμένη φυλή. Το ντύσιμό της, τα χτενίσματα που κάνει στα μαλλιά της και το μελαμψό της χρώμα προκαλούν σχόλια. Η ίδια όμως αδιαφορεί, δεν νιώθει καμία αμηχανία ή ντροπή και τις περισσότερες φορές δεν αλλάζει τη γλώσσα που μιλάει ανάλογα με τους παρευρισκόμενους.

Προφίλ Βάσως (τσιγγάνικο όνομα: Μαβή)

Η Βάσω είναι 24 ετών, μητέρα τεσσάρων παιδιών και έγκυος στο 5^ο παιδί της. Έχει φοιτήσει έως την Ε' Δημοτικού σε δημοτικό σχολείο της Αμαλιάδας, απ' όπου κατάγεται και μεγάλωσε.

Σύμφωνα με την προσωπική μου άποψη, η Βάσω έχει το ανώτερο γνωστικό και γλωσσικό επίπεδο από τα υπόλοιπα ενήλικα μέλη της οικογένειας. Έχει πολύ μεγάλη ευχέρεια τόσο στην ομιλία όσο και στην γραφή της ελληνικής γλώσσας. Η άποψη μου αυτή ενισχύεται από μια σειρά παρατηρήσιμων γεγονότων κατά την έρευνα, τα οποία παρουσιάζονται στην επόμενη παράγραφο.

Πρώτον, η Βάσω είναι το μοναδικό άτομο της οικογένειας που βοηθάει τα παιδιά στα μαθήματα του σχολείου. Άλλωστε και τα ίδια τα παιδιά, στις μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις τους, που χάθηκαν, όπως έχω ήδη εξηγήσει, παραδέχτηκαν ότι το πρώτο άτομο στο οποίο στρέφονταν για βοήθεια με τις ασκήσεις του σχολείου είναι η μητέρα τους. Μάλιστα η Ειρήνη είχε πει ότι «είναι η μόνη που μπορεί να με βοηθήσει γιατί ξέρει». Μπορεί οι γνώσεις της να μην είναι εξειδικευμένες και σίγουρα δεν γνωρίζει το σωστό τρόπο για να κάνει κατανοητό στα παιδιά ένα γραμματικό φαινόμενο ή ένα σύνθετο αριθμητικό πρόβλημα, αλλά η βοήθεια που τους προσφέρει είναι επαρκής για τις απαιτήσεις τους. Πιθανόν, να μην συμβαδίζουν με τις απαιτήσεις των εκπαιδευτικών του και του σχολικού συστήματος.

Δεύτερον, η Βάσω βοηθάει τον άντρα της στη συμπλήρωση κρατικών εγγράφων και επίσημων αιτήσεων για την εφορία και τα ασφαλιστικά ταμεία. Το γεγονός αυτό δείχνει την εμπιστοσύνη που έχει η ίδια αλλά και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς της, στο επίπεδο που εκείνη κατανοεί την ελληνική γλώσσα. Το γνωστικό της επίπεδο φτάνει σε βαθμό τέτοιο ώστε να ανταποκρίνεται ικανοποιητικά σε τέτοιου είδους απαιτήσεις.

Η αντίληψη της Βάσως σχετικά με το σχολείο (όπως είχε παρουσιαστεί στη μαγνητοφωνημένη συνέντευξή της που χάθηκε) είναι ότι έχει διπλή ευθύνη: από τη μια, εφοδιάζει τα παιδιά με γνώσεις απαραίτητες για τη ζωή και από την άλλη τους μαθαίνει πώς να γίνουν «σωστοί άνθρωποι». Το σχολείο τους παρέχει γνώσεις αριθμητικής, γραφής και ανάγνωσης, που, σύμφωνα με τη Βάσω, είναι απαραίτητες για να μάθουν τα παιδιά να μιλάνε, να συνεννοούνται και τελικά να εμπλακούν στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όπου οι Ρομ και οι μη Ρομ συνυπάρχουν. Θεωρεί, λοιπόν, ότι είναι απαραίτητο για τη ζωή, αλλά νιώθει και ότι την εξυπηρετεί λόγω της πρωινής απουσίας των παιδιών, που της επιτρέπει να κάνει τις δουλειές της με ησυχία. Ανακαλώντας τη συνέντευξη της, θυμάμαι πως όταν την είχα ρωτήσει τι άλλο θα ήθελε να τους παρέχει το σχολείο, είχε πει πως θα ήθελε να γίνεται και τη νύχτα! Βέβαια, τοποθετεί ένα νοητό όριο στην εκπαίδευση των παιδιών της. Αναγνωρίζει σε ποια κοινωνία έχει γεννηθεί, έχει μεγαλώσει και ανήκει.

Πάντως για τον εαυτό της, συμπεραίνουμε από τα λεγόμενά της, ότι πιστεύει πως δεν χρειάζεται η ίδια περαιτέρω εκπαίδευση και ότι έχει φτάσει σε αρκετά ικανοποιητικό επίπεδο για τα δεδομένα της τσιγγάνικης κοινωνίας. Εφόσον μπορεί να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις της οικογένειάς της (ψώνια, αιτήσεις, συνεργασία με δασκάλους κλπ.), θεωρεί ότι η προσωπική της εκπαιδευτική ανέλιξη θα ήταν χαμένος χρόνος, ειδικά λόγω του μεγάλου αριθμού των παιδιών της, στα οποία αφιερώνει όλη της τη μέρα. Η μεγάλη της ευχέρεια δεν σημαίνει ότι είναι και αλάνθαστη. Κάνει αρκετά λάθη και παρεμβάλει στο λόγο της πολλά στοιχεία της ROMANI.

Ο ρατσισμός που αντιμετωπίζει η φυλή των Ρομά, και προσωπικά και η ίδια η Βάσω ως μέλος της, δεν φαίνεται να την πολυαπασχολεί. Παραδέχεται ότι πολλές φορές μεταπηδά από τη μια γλώσσα στην άλλη για να μην φέρει σε αμηχανία τους συνομιλητές της, αλλά και για να μην νιώσει αμήχανα η ίδια. Νιώθει βέβαια και πολλά αμήχανα βλέμματα μετά την παραδοχή της καταγωγής της, αλλά έχει μάθει να τα διαχειρίζεται και να μην την ενοχλούν.

Προφίλ Ναυσικάς (τσιγγάνικο όνομα: Ναζίκα)

Η Ναυσικά είναι 24 ετών. Κατάγεται από την Αμαλιάδα και έχει φοιτήσει στο σχολείο της περιοχής μέχρι την Δ' Δημοτικού. Σαν μητέρα δύο αγοριών είναι επιφορτισμένη με την ανατροφή τους και με τις δουλειές του σπιτιού. Ο μικρότερος γιός της, ο Φώτης, της έχει μεγάλη αδυναμία και έτσι τις ώρες που δεν είναι στο σχολείο βρίσκεται συνεχώς μαζί της, αντίθετα με το Γιάννη που προτιμάει να είναι με τα ξαδέρφη και τους φίλους του. Η Ναυσικά, επίσης, έχει αναλάβει να βοηθάει στη λαϊκή αγορά, αλλά και όπου χρειάζεται βοήθεια η Βάσω, που έχει περισσότερα

παιδιά και μεγαλύτερο σπίτι. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ναυσικά έχει μεγάλη αδυναμία στο να επιβληθεί στα παιδιά της. Την κάνουν ότι θέλουν και μάλιστα τις περισσότερες φορές καταχράζονται την καλοσύνη της. Για παράδειγμα ο Γιάννης δεν είναι ποτέ συνεπής στην ώρα που πρέπει να γυρίσει στο σπίτι αλλά η Ναυσικά δεν τον μαλώνει ούτε τον τιμωρεί. Αρκεί γι αυτή μόνο η ερώτηση, γιατί άργησες. Επίσης, η Ναυσικά πολλές φορές χρησιμοποιεί σωματική βία για να επιβληθεί τα παιδιά της όταν αυτά δεν την ακούν, κάτι που δεν συμβαίνει στην περίπτωση της Βάσως, που καταφέρνει να επιβληθεί λεκτικά.

Η Ναυσικά έχει περιορισμένες γλωσσικές δεξιότητες. Ξέρει να διαβάζει και να γράφει στα ελληνικά και στη ROMANI, αλλά κάποιες φορές δυσκολεύεται. Όταν καλείται να βοηθήσει το Γιάννη με μαθήματα του σχολείου, χάνει την υπομονή της και γιατί δεν μπορεί να του επιβληθεί αλλά και γιατί δεν κατανοεί τις εκφωνήσεις των ασκήσεων. Καταλήγει, λοιπόν, να τα βάζει μαζί του και να τον κατηγορεί ότι δεν πρόσεχε στο μάθημα, γιατί η ίδια δεν μπορεί να του εξηγήσει πώς λύνεται μια άσκηση. Ωστόσο, δεν θεωρεί ότι το να εκπαιδευτεί περισσότερο είναι αναγκαίο. Έχει ολοκληρώσει τον προορισμό της κάνοντας οικογένεια και παιδιά και εφόσον μπορεί να ανταποκριθεί στις δικές τους ανάγκες, έστω και ελλιπώς, το θεωρεί χάσιμο χρόνου το να επεκτείνει τις γνώσεις της. Ωστόσο, είναι μια γυναίκα που της αρέσει να ψάχνει και να ενημερώνεται για διάφορα θέματα, ρωτώντας διάφορα που δεν ξέρει μεγαλύτερους της φυλής της. Για παράδειγμα, όταν άκουσε για την οικονομική κρίση στην τηλεόραση ρώτησε τον πεθερό της να της εξηγήσει γιατί συμβαίνει αυτό.

Από όλη μου την επαφή και τη συζήτηση μαζί της δεν κατάλαβα ξεκάθαρα αν θεωρεί τη σχολική εκπαίδευση εποικοδομητική ή όχι. Το γεγονός ότι προβληματίζεται για την πρόοδο του Γιάννη είναι θετικό και δείχνει ότι αναγνωρίζει την αξία και τα οφέλη της. Όταν τη ρώτησα σχετικά με το σχολείο και τα πλεονεκτήματά του, μου απάντησε ότι όλα είναι καλά εκτός από ορισμένα προβλήματα. Στη συνέχεια μου απαρίθμησε ορισμένα λειτουργικά προβλήματα του σχολείου, όπως η ελλιπής θέρμανση ή το γεγονός ότι τα παιδιά τρώνε κρύο μεσημεριανό στο ολοήμερο σχολείο. Αυτά μόνο την απασχολούσαν και όχι αν γίνεται σωστό μάθημα ή αν ακολουθούνται οι κατάλληλες πρακτικές. Θα λέγαμε ότι αντιμετωπίζει το θεσμό του σχολείου περισσότερο σαν «παρκινγκ» παιδιών για τις πρωινές ώρες για να μπορεί να φροντίζει το σπίτι της ανενόχλητη.

Η Ναυσικά, παρόλα αυτά, διαχειρίζεται όλες τις υποθέσεις της οικογένειας που σχετίζονται με άτομα εκτός της φυλής τους. Συνομιλεί με τους δασκάλους, συνεργάζεται όσο μπορεί μαζί τους, αναλαμβάνει τα ψώνια της οικογένειας και τις υποχρεώσεις του σε δημόσιες υπηρεσίες (για παράδειγμα πληρώνει εκείνη τους λογαριασμούς της ΔΕΗ κατόπιν συνεννοήσεως με το Γιώργο βέβαια).

Τα ρατσιστικά φαινόμενα που είναι καθημερινά κάνουν τη Ναυσικά πολύ καχύποπτη και νοσταλγική. Συνεχώς λέει ότι στην Αμαλιάδα νιώθει πολύ καλύτερα γιατί το χωριό αποτελείται στο μεγαλύτερο μέρος του από τσιγγάνους. Εκεί, υποστηρίζει πως, δεν νιώθει άσχημα ούτε την κοιτάζει κανείς περίεργα για την εμφάνιση, τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ή την τσιγγάνικη προφορά που έχει όταν μιλάει ελληνικά. Στο Βόλο, που είναι μια μεγάλη πόλη λέει ότι αντιμετωπίζει το

ρατσισμό ακόμα και στις δημόσιες υπηρεσίες ή στα κατάστημα, όπου οι υπάλληλοι της μιλάνε άσχημα. Μάλιστα, μου ανέφερε ένα περιστατικό όπου είχε πάει σε ένα μαγαζί για να αγοράσει ρούχα για το μικρότερο γιό της και τον κρατούσε αγκαλιά και η πωλήτρια την έδιωξε λέγοντάς ότι δεν δίνουν ελεημοσύνη. Τέτοιου είδους συμπεριφορές την έχουν κάνει να απορρίπτει τους μη Ρομ και να τους αντιμετωπίζει με καχυποψία, μέχρι να κερδίσουν την εμπιστοσύνη της, όπως συνέβη και στη δική μου περίπτωση.

Προφίλ Ειρήνης (τσιγγάνικο όνομα: Παλόμα)

Η Ειρήνη είναι 10 ετών και μαθήτρια της Δ' Δημοτικού. Είναι το μεγαλύτερο παιδί της οικογένειας. Είναι πολύ επιμελής μαθήτρια και της αρέσει το διάβασμα και το σχολείο γενικότερα. Όπως όλα τα κορίτσια της ηλικίας της, ασχολείται με τις διαπροσωπικές σχέσεις και με την εμφάνισή της. Της αρέσει πολύ να κάνει παρέα με κορίτσια της τάξης της που δεν ανήκουν στη φυλή της, αν και πάντα στην παρέα της υπάρχουν και μέλη της φυλής της. Είναι από τα πιο δημοφιλή παιδιά του σχολείου. Ιδιαίτερα κοινωνικό παιδί και αγαπημένο των δασκάλων. Είναι υπάκουη και προσπαθεί όποτε μπορεί να συνετίζει και τα αδέρφια της.

Οι γλωσσικές της δεξιότητες στα ελληνικά είναι αρκετά αναπτυγμένες. Εκτός από τα ελληνικά έχει βλέψεις να μάθει να μιλάει και αγγλικά. Το παράπονό της είναι ότι η μαμά της δε τη στέλνει σε φροντιστήριο για να μάθει. Έχει ορισμένα προβλήματα στην έκφραση και στην ορθογραφία αλλά δείχνει να θέλει να ασχοληθεί με το σχολείο όσο το δυνατόν περισσότερο. Τα προβλήματά της αυτά θα μπορούσαν να αποτελούν προβλήματα κάθε δίγλωσσου παιδιού. Τα γράμματά της είναι καθαρά και συγκεκριμένα. Γνωρίζει ότι η βοήθεια που μπορεί να πάρει από τους γονείς στο σπίτι σχετικά με τα μαθήματα είναι περιορισμένη και ίσως και αυτό να την στενοχωρεί. Βρίσκει, όμως τρόπους για να λύνει τις απορίες της, είτε ρωτώντας τη δασκάλα, είτε ζητώντας από μένα να της δείξω κάτι όταν συναντιόμαστε.

Το όνειρό της είναι να γίνει διάσημη τραγουδίστρια. Ξέρει ότι δεν το κατορθώνει μέσα από το σχολείο αλλά δεν παύει να της αρέσει να διαβάζει. Όταν έχει χρόνο διαβάζει παραμύθια στα μικρότερα αδέρφια της, από αυτά που φέρνουν από τη δανειστική βιβλιοθήκη του νηπιαγωγείου, μιας και στο σπίτι δεν έχουν παιδικά βιβλία. Αναγνωρίζει ότι το σχολείο προσφέρει μόνο θετικά στοιχεία στα παιδιά αλλά είναι σε ηλικία που γνωρίζει τον προορισμό της. Μάλιστα, οι γονείς της μπροστά της λένε ότι σε 3 χρόνια το πολύ θα την παντρέψουν. Η Ειρήνη δεν εναντιώνεται στα λεγόμενά τους, αντίθετα με την Αλεξάνδρα που προβάλλει αντιστάσεις.

Η Ειρήνη συχνά βοηθάει τη μαμά της, σαν μεγαλύτερη, αν πρέπει να γράψει ή να διαβάσει κάτι και δεν τα καταφέρνει. Φυσικά, βοηθάει και το Ραφαήλ σε κάποια μαθήματα.

Στην ηλικία που είναι και λόγω και της μεγάλης της κοινωνικότητας δεν κατανοεί ακόμα την έννοια του ρατσισμού. Γενικά κανένα από τα παιδιά δεν έχουν βιώσει το ρατσισμό έτσι όπως τον βιώνουν οι μεγάλοι ή όπως φαίνεται στα δικά τους

μάτια. Όλα τα παιδιά, άλλωστε, βρίσκονται σε τρυφερή ηλικία και θεωρούν όλα τα παιδιά φίλους τους και όλα τα σχόλια καλοπροαίρετα.

Προφίλ Ραφαήλ

Ο Ραφαήλ είναι 8 χρονών και πηγαίνει στη Β' Δημοτικού. Δεν είναι καλός μαθητής και δεν του αρέσει καθόλου το σχολείο. Σε κάθε ευκαιρία που έχει λέει ότι θέλει να το σταματήσει και αντί για αυτό να παίζει όλη μέρα. Ενδιαφέρον δεν δείχνει ούτε για την οικογενειακή επιχείρηση και δεν έχει πάει ποτέ να βοηθήσει τον πατέρα του εκεί. Παρόλο που δεν είναι ο «επιθυμητός» μαθητής κάθε δασκάλας, είναι πολύ αγαπητό παιδί καθώς δεν κάνει αταξίες και είναι πολύ ήσυχος στο χώρο του σχολείου. Δεν έχει καμία υπευθυνότητα σε σχολικά θέματα με τις εργασίες του και σ' αυτό ίσως φταίει και η Βάσω που χάνει την υπομονή της κάθε φορά που πρόκειται να τον διαβάσει. Του αρέσει να παίζει ποδόσφαιρο και να βλέπει τηλεόραση. Είναι πολύ καλός και στα βιντεοπαιχνίδια.

Οι γλωσσικές του δεξιότητες είναι περιορισμένες. Μιλάει και τις δύο γλώσσες αλλά δυσκολεύεται πολύ στη γραφή. Κάνει πολλά ορθογραφικά λάθη, δεν μπορεί να συντάξει σωστά τις προτάσεις και κάνει συνεχώς παρατακτικές μακροπεριόδους λόγου. Ο γραφικός του χαρακτήρας είναι μπερδεμένος. Τα γράμματά του δεν είναι ποτέ ξεκάθαρα και έχουν μικρό μέγεθος. Κάνει πολλές μουντζούρες και σπάνια χρησιμοποιεί γόμα, γιατί άλλωστε πολλές φορές δεν έχει. Γράφει με μολύβια με σπασμένες μύτες και συχνά πάει στο σχολείο άγραφος και χωρίς βιβλία ή τετράδια. Μπερδεύει τα γράμματα μεταξύ τους και δεν μπορεί να συγκρατήσει απλούς γραμματικούς ή ορθογραφικούς κανόνες. Ακόμα και αν του εξηγήσεις ότι τα ρήματα τα γράφουμε με ωμέγα στην κατάληξη, για λίγο θα τα γράφει σωστά, αλλά αμέσως μόλις αποσπαστεί η προσοχή θα τα γράφει πάλι με όμικρον. Πολλές φορές γίνεται και αντιδραστικός όταν η Βάσω τον βάζει να διαβάσει με το ζόρι τα μαθήματά του.

Όταν μεγαλώσει θέλει να γίνει ποδοσφαιριστής. Έχει πολύ ταλέντο στα αθλήματα και μπορεί να τα καταφέρει. Άλλωστε, για τα αγόρια της τσιγγάνικης φυλής δεν υπάρχει ηλικιακός περιορισμός για να παντρευτούν και να κάνουν οικογένεια και αυτό τον αφήνει να ασχοληθεί ανεμπόδιστος με το όνειρό του. Ξέρει ότι το σχολείο του κάνει καλό αλλά αρνείται να περνάει εκεί όλη τη μέρα του. Κάποιες δραστηριότητες βέβαια του αρέσουν, όπως η γυμναστική, η μουσική αλλά κυρίως η παρέα που κάνει με τους φίλους του στο διάλειμμα και τα παιχνίδια που παίζουν.

Προφίλ Γιάννη

Ο Γιάννης είναι ο μεγαλύτερος γιός της Ναυσικάς και του Φώτη. Είναι 6 ετών και φοιτά στην Α' Δημοτικού. Του αρέσει να ζωγραφίζει και να παίζει με τον ξάδερφό του και τα άλλα παιδιά της γειτονιάς. Δεν του αρέσει και πολύ το σχολείο αλλά δεν το απεχθάνεται τελείως. Κάνει τις εργασίες του αλλά όχι κάθε μέρα και είναι πολύ ξεχασιάρης. Η Ναυσικά λέει ότι ξεχνάει συνέχεια τα βιβλία του στο

σχολείο. Ο Γιάννης είναι και το μόνο παιδί που κάνει μαθήματα αγγλικών σε φροντιστήριο, αλλά τα ξεκίνησε μετά τη μέση της σχολικής χρονιάς.

Οι συνεχείς και πολυήμερες απουσίες του Γιάννη του σχολείου λόγω των μετακινήσεων της οικογένειας, επηρέασαν έντονα το γλωσσικό επίπεδο του Γιάννη. Τη μισή χρονιά δεν ήταν καλός μαθητής και αυτό ανησυχούσε τη δασκάλα του αλλά αργότερα έδειξε μια σημαντική πρόοδο. Κάνει όμορφα και προσεκτικά γράμματα και περηφανεύεται συνεχώς για τα αυτοκόλλητα που κερδίζει στην ορθογραφία του. Είναι καλύτερος στη γλώσσα σε σχέση με την αριθμητική. Γενικά, δεν κάνει πολλά ορθογραφικά και συντακτικά λάθη. Είναι άλλωστε και δικαιολογημένα, αφού τώρα μαθαίνει σιγά σιγά τη γλώσσα. Η Α' Δημοτικού είναι δύσκολη και μεταβατική τάξη, ειδικά για ένα δίγλωσσο παιδί.

Η Ναυσικά αποθαρρύνει το Γιάννη από το να ζωγραφίζει. Κι όμως είναι η μόνη δραστηριότητα που ο Γιάννης κάνει ευχάριστα. Δεν ανταποκρίνεται στις πιέσεις της μητέρας του να διαβάσει και όταν του το ζητάει αυτός χαζεύει. Αντίθετα, προτιμάει να διαβάζει μόνος του όταν έχει όρεξη.

Προφίλ Αλεξάνδρας

Η Αλεξάνδρα είναι 5 χρονών και πηγαίνει στα νήπια. Βρίσκεται στο ίδιο νηπιαγωγείο με τη μικρότερη αδερφή της, Μαριλένα. Είναι ένα πολύ ήσυχο παιδί και στο σχολικό πλαίσιο, αλλά και μέσα στην οικογένεια. Θα τη χαρακτηρίζαμε «το καλό παιδί». Της αρέσει να φροντίζει τα αδέρφια της και να παίζει μαζί τους.

Η Αλεξάνδρα αγαπάει πολύ το σχολείο. Είναι η καλύτερη μαθήτριά του νηπιαγωγείου. Είναι πάντα επιμελέστατη στις εργασίες της, πολύ παρατηρητική και πρόθυμη να συμμετέχει σε όλες τις δραστηριότητες. Έμαθε μόνη της όλα τα γράμματα του ελληνικού αλφάβητου και πειραματίζεται με λέξεις. Προσπαθεί να διαβάσει βιβλία τη βιβλιοθήκης του σχολείου.

Παρά το νεαρό της ηλικίας της, η Αλεξάνδρα έχει σχηματίσει άποψη για το σχολείο. Λέει ότι μορφώνει τα παιδιά και είναι σημαντικό να μάθουν όλα τα παιδιά όσα τους δίνει το σχολείο. Μάλιστα, η Αλεξάνδρα θέλει να γίνει δασκάλα για να κάνει «έξυπνα», όπως λέει, και άλλα παιδιά, όπως κάνει αυτήν έξυπνη η δασκάλα της. Ξέρει ότι για να το πραγματοποιήσει αυτό πρέπει να πάει στο πανεπιστήμιο. Η μαμά της αντιδράει κάθε φορά που ακούει την Αλεξάνδρα να λέει κάτι τέτοιο. Η Αλεξάνδρα, όμως της απαντάει ότι δεν έχει σκοπό να παντρευτεί νωρίς γιατί θέλει να σπουδάσει. Γενικά, αν και είναι νωρίς για να υποστηριχθεί κάτι τέτοιο, η Αλεξάνδρα έχει τη δυνατότητα να σπουδάσει και να ξεφύγει από τα στερεότυπα της τσιγγάνικης φυλής σχετικά με τον πρόωγο γάμο.

Προφίλ Μαριλένας

Η Μαριλένα είναι η μικρότερη κόρη της οικογένειας και πηγαίνει στα προνήπια. Είναι μόλις 4 ετών. Η Μαριλένα μιλάει συνεχώς, είναι κοινωνική και ίσως το πιο ζωντανό παιδί της οικογένειας. Της αρέσει πολύ να πηγαίνει στο σχολείο και

έχει ήδη αρχίσει να μαθαίνει τα πρώτα γράμματα. Αν και τεμπελιάζει λίγο στις εργασίες, όπως σημειώνει και η δασκάλα της κάτω από τις φωτοτυπίες, έχει κάνει αρκετή πρόοδο για δίγλωσσο πρόνηπιο.

Η αγαπημένη της ώρα είναι όταν η Ειρήνη τη βάζει να ζωγραφίσει, να γράψει τα γράμματα ή τους αριθμούς που ξέρει ή της διαβάζει παραμύθια. Σε κάθε ζωγραφιά της γράφει και το όνομα της. Κάθε φορά που κάποιο από τα αδέρφια της διαβάζει τα μαθήματά του, η Μαριλένα παίρνει ένα χαρτί και ζωγραφίζει ή γράφει γράμματα διάσπαρτα, τάχα είναι αυτά τα δικά της μαθήματα. Της αρέσει πολύ να συμμετέχει σε γιορτές και άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις του σχολείου και να παίζει στο κουκλόσπιτο αλλά και στη γωνιά της μεταμόρφωσης που έχουν στο νηπιαγωγείο.

Είναι άσκοπο να μιλήσουμε για τη σκοπιά από την οποία βλέπει η Μαριλένα την εκπαίδευση, διότι είναι πολύ μικρή ακόμη για να διαμορφώσει άποψη για κάτι τόσο αφηρημένο.

Προφίλ Φώτη

Ο Φώτης είναι μόλις 3 ½ ετών και μετά από πολύ προσπάθεια η Ναυσικά έχει καταφέρει να τον στείλει στα προνήπια. Δεν μου έχει εξηγήσει ακριβώς πού τον στέλνει, αν πρόκειται δηλαδή για νηπιαγωγείο ή παιδικό σταθμό αλλά η ίδια το αποκαλεί «προνήπια». Ο Φώτης θεωρείται εν μέρει παθητικός δίγλωσσός. Όπως έχει αναλυθεί και εκτενέστερα στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, με τον όρο παθητικός δίγλωσσός εννοούμε ότι ένα δίγλωσσο άτομο μπορεί να καταλαβαίνει όταν ακούει ή όταν διαβάζει στη μια εκ των δύο γλωσσών αλλά να μην μπορεί να γράψει ή να μιλήσει σε αυτήν. Ο Φώτης, πιο συγκεκριμένα, καταλαβαίνει όταν του μιλάνε τόσο στη ROMANI όσο και στα ελληνικά αλλά δεν μπορεί να μιλήσει στα ελληνικά. Φυσικά αποκλείουμε και το να γράψει ή να διαβάσει λόγω ηλικίας και γνωστικού επιπέδου.

Ο Φώτης έχει αρχίσει να κάνει πρόοδο σχετικά με το πώς κρατάμε ένα βιβλίο ή το μολύβι για να γράψουμε. Είναι πολύ ζωντανό παιδί, γι αυτό και απουσιάζει πολύ από το σχολείο. Δεν του αρέσει να ασχολείται με τις καθιστικές δραστηριότητες που γίνονται στο σχολείο και προτιμάει να παίζει με μπάλες. Κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, η δασκάλα του Φώτη κάνει όλο και θετικότερες παρατηρήσεις για το παιδί. Να σημειωθεί, τέλος, ότι ο Φώτης είναι το παιδί που πάει συχνότερα στη λαϊκή και οι γονείς του αναφέρουν ότι βοηθάει. Κάθεται πάνω στον πάγκο και δείχνει τα εμπορεύματα προσπαθώντας να τα πουλήσει.

3.2. Ημερολογιακές καταγραφές

Καταγραφή Νο1

Ημερομηνία: Τετάρτη 23/11/2011

Ωρα: 18:30-20:30

Συμμετέχοντες: Βάσω, Ειρήνη, Ραφαήλ, Μαριλένα

Πλαίσιο: Συνάντηση με αφορμή ένα σχολικό πρόβλημα

Η επίσκεψη στο σπίτι της οικογένειας γίνεται με αφορμή ένα τηλεφώνημα της Βάσως, στο οποίο μου εξηγεί ότι την κάλεσε η δασκάλα του γιού της, Ραφαήλ στο σχολείο και της έκανε παράπονα για τις επιδόσεις του και για την αδιαφορία που δείχνει για τις σχολικές εργασίες. Η Βάσω σκέφτεται να πάρει μια κοπέλα για να τον βοηθάει στο διάβασμα και έτσι με καλεί για να το συζητήσουμε και να τη βοηθήσω να βρει μια λύση.

Όταν φτάνω στο σπίτι, τα παιδιά βρίσκονται στο σαλόνι, όπως συνήθως για να διαβάσουν τα μαθήματά τους και να προετοιμαστούν για την επόμενη μέρα στο σχολείο. Στο σπίτι δεν υπάρχει χώρος γραφείου, γι αυτό και τα παιδιά διαβάζουν στο σαλόνι. Η τηλεόραση είναι ανοιχτή.

Η Μαριλένα ζωγραφίζει μπροστά στην τηλεόραση και ο Ραφαήλ παρακολουθεί μια απογευματινή σειρά στην τηλεόραση. Η Βάσω επέστρεψε σε λίγο από το σούπερμαρκετ. Μέσα από τη συζήτηση με τη Βάσω, ανέκυψε μια σειρά από περιστατικά γραμματισμού, από τα οποία μπορούμε να βγάλουμε συγκεκριμένα συμπεράσματα για τη σχέση της ίδιας και της οικογένειας της με το γραμματισμό.

Περιστατικά γραμματισμού:

 Βάσω:

1. Η Βάσω επιστρέφοντας διαβάζει την απόδειξη του supermarket όπως βγάζει τα ψώνια από τη σακούλα και τα βολεύει. Σχολιάζει τις τιμές και τα χρήματα που πλήρωσε σε σχέση με τα προϊόντα που πήρε. Παρόλο που στις αποδείξεις τα προϊόντα είναι γραμμένα με αρκετά κωδικοποιημένο τρόπο, η Βάσω δεν φάνηκε να δυσκολεύτηκε καθόλου να ξεχωρίσει το κάθε προϊόν.

2. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, η Βάσω βγάζει από ένα ντουλάπι ένα βιβλίο συνταγών και ετοιμάζεται να φτιάξει φαγητό για να φάνε τα παιδιά στο σχολείο το μεσημέρι την επόμενη μέρα. Λέει ότι θα φτιάξει γεμιστά και μάλιστα λέει ότι όταν μαγειρεύει της αρέσει να το συμβουλευεται για να αποφεύγει τα λάθη.

Πράγματι το ανοίγει δίπλα της και το διαβάζει προσεκτικά βήμα-βήμα και πραγματοποιεί τη συνταγή.

3. Πάνω στο τραπέζι του σαλονιού βλέπω μια συμπληρωμένη υπεύθυνη δήλωση από την ίδια τη Βάσω. Πρόκειται μια υπεύθυνη δήλωση σχετικά με την επίσκεψη του νηπιαγωγείου, στο οποίο φοιτά η κόρη της, Μαριλένα, σε ένα ελαιοτριβείο, στα πλαίσια ενός σχεδίου εργασίας. Η Βάσω έχει συμπληρώσει τα στοιχεία της για να δώσει άδεια στη Μαριλένα να συμμετέχει στην εκδρομή. Είναι η πρώτη φορά που παρατηρώ τα γράμματά της. Είναι πολύ καθαρά και προσεγμένα. Μάλιστα και η υπογραφή της είναι καθαρή και συγκεκριμένη. Βέβαια από τη συμπλήρωση μιας τέτοιας αίτησης δεν θα μπορούσαμε να αντλήσουμε συμπεράσματα σχετικά με το επίπεδο της ορθογραφίας της καθώς τα στοιχεία που έχει συμπληρώσει είναι μόνο ονόματα, αλλά ωστόσο η εικόνα του γραπτού της είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντική.

4. Άλλο ένα περιστατικό γραμματισμού είναι το εξής: Η Βάσω αναφέρει πως το ίδιο πρωί πήγε με τον άντρα της, το Φώτη, στην εφορία για να τον βοηθήσει να συμπληρώσει κάποια χαρτιά, απαραίτητα για το ταμείο τους. Συγκεκριμένα λέει: «Με πήρε μαζί του για να του κάνω την αίτηση». Αναφέρει πως ο Φώτης δεν μπορεί να συμπληρώσει μόνος του κρατικές και άλλες τέτοιου είδους επίσημες αιτήσεις και γι αυτό τον βοηθάει τόσο στην εφορία όσο και στο ΤΕΒΕ. Τα λεγόμενά της επιβεβαιώνονται και από τον ίδιο τον άντρα της.

 Ραφαήλ:

1. Την ώρα που μιλάμε ξεφυλλίζω τα τετράδια του Ραφαήλ για να καταλάβω την έκταση του προβλήματος που μου είχε περιγράψει στο τηλέφωνο. Της δείχνω ένα χαρτί που βρήκα στην τσάντα του. Είναι ένα ενημερωτικό σημείωμα από το σχολείο που περιγράφει τι φαγητά πρέπει να δίνουν οι γονείς στα παιδιά σαν κολατσιό. Τη ρωτάω αν το έχει δει και μου λέει πως το έχει ήδη διαβάσει. Παρόλα αυτά δεν το έχει κρατήσει κάπου η ίδια έξω από την τσάντα αλλά το σημείωμα βρίσκεται τσαλακωμένο.

Όσο εγώ και η Βάσω συζητάμε, φωνάζω το Ραφαήλ στο τραπέζι της κουζίνας, όπου καθόμαστε, για να μου δείξει τα μαθήματα που έχει να διαβάσει για την επόμενη μέρα. Αυτό μας επαναφέρει και στο λόγο της επίσκεψής μου. Μετά από αντιδράσεις και αποφυγή να μου δείξει γιατί όπως έλεγε «βαριέται να διαβάσει» μου δίνει την τσάντα του. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατάσταση της σχολικής τσάντας και της κασετίνας του. Τα τετράδια του δεν έχουν ετικέτες με το όνομα του στο εξώφυλλο, όπως όλα τα μαθητικά τετράδια, και είναι άγραφα ή μουντζουρωμένα. Μέσα στην τσάντα υπάρχουν περίπου 10-20 τσαλακωμένες φωτοτυπίες μαθηματικών και γλώσσας από την αρχή της χρονιάς, που τις έχει απλά πετάξει εκεί μέσα και δεν έχει μεριμνήσει να τις φυλάξει σε ένα φάκελο. Επίσης μέσα στην τσάντα του υπάρχουν πεταμένα περιτυλίγματα από φαγητά, τσίχλες και μισάνοιχτα βιβλία τσαλακωμένα, διότι έχει βάλει ακατάστατα μέσα τα τετράδια μετά το μάθημα. Η κασετίνα του έχει μέσα μόνο 2 μολύβια χωρίς μύτες, ενώ απουσιάζουν και γόμες και ξύστρες και χάρακες και όλα τα συναφή απαραίτητα είδη του μαθητή.

Ξεφυλλίζοντας τα τετράδια του παρατήρησα ότι δεν γράφει ορθογραφία καθημερινά. Αντίθετα κάποιες μέρες είναι μισοτελειωμένη ενώ άλλες δεν έχει γράψει καθόλου. Όταν τον ρωτάω γιατί μου απαντάει ότι η δασκάλα δεν τον βάζει να γράφει ορθογραφία και «είναι τόσο καλή που του λέει ότι δεν χρειάζεται να γράφει αυτός». Ο παραγκωνισμός αυτός και η περιθωριοποίηση στην οποία τον υποβάλλει η εκπαιδευτικός του, στα δικά του μάτια φαίνεται προνόμιο ίσως και επιβράβευση για την καλή του συμπεριφορά. Με πιο απλά λόγια, ο Ραφαήλ νιώθει ότι η δασκάλα τον επαινεί απαλλάσσοντάς τον από την ορθογραφία. Η πραγματικότητα όμως είναι εκ διαμέτρου αντίθετη, αφού η δασκάλα δεν το κάνει χάριν επαίνου αλλά γιατί θεωρεί προδιαγεγραμμένη την αποτυχία του. Δυστυχώς έμαθα και ότι η μητέρα του δεν ήταν ενήμερη για όλο αυτό. Παρότρυνα, έτσι, με τη σειρά μου τη μητέρα του να της μιλήσει και να της ζητήσει να τον βάζει να γράφει ορθογραφία αλλά πιο απλή και εφάμιλλη με τις δυνατότητές του. Μου είπε ότι αύριο κιόλας θα πάει από το σχολείο.

Παρατήρησα, ακόμα, ότι κάτω από τις εργασίες του, που είναι ασυμπλήρωτες, η δασκάλα έχει ζητήσει υπογραφή των κηδεμόνων του για την ασυνέπιά του. Υπογραφή δεν υπάρχει σε καμία, αν και η Βάσω φαίνεται ενήμερη για το αίτημα αυτό της δασκάλας του. Η Βάσω, αν και γνωρίζει την κατάσταση αυτή, δηλώνει ανήμπορη να ασχοληθεί με τα μαθήματα του γιού της. Λέει ότι δεν μπορεί «να τον στρώσει και ότι δεν την ακούει». Ενδιαφέρεται ωστόσο να φέρει κάποιον άνθρωπο για να βοηθάει το Ραφαήλ σε εβδομαδιαία βάση και μάλιστα με ρωτάει αν μπορώ εγώ να τον βοηθήσω σ' αυτό.

Περιστατικά γραμματισμού:

Ραφαήλ

1. Ο Ραφαήλ εμφανίζει μια φωτοτυπία γλώσσας, που έχει να συμπληρώσει για την επόμενη μέρα. Πρόκειται για μια άσκηση με διφθόγγους, στην οποία τα παιδιά πρέπει να συμπληρώσουν τις λέξεις με τους διφθόγγους, μπ, γκ, ντ, τζ, όπου αυτοί λείπουν. Πρώτο παράδειγμα της άσκησης είναι η λέξη ΜΠΑΛΑ. Έχει ζωγραφισμένη μια εικονίτσα και δίπλα γράφει ____ΑΛΑ. Ο Ραφαήλ λέει ότι είναι η μπάλα αλλά έχει πολύ μεγάλη δυσκολία στο να αναγνωρίσει ποιο είναι το μπ. Αφού διαβάζω εγώ πολλές φορές τους διφθόγγους και τις φωνές τους, του ζήτησα να επαναλάβει και αυτός τις φωνές πολλές φορές. Τελικά η άσκηση ολοκληρώνεται μετά από μισή ώρα και με πάρα πολύ μεγάλη δυσκολία. Παρατήρησα ακόμα ότι μπερδεύει το γράμμα όμικρον με το άλφα, τόσο στο επίπεδο του ήχου όσο και της γραφικής του αναπαράστασης, λάθος μη αναμενόμενο για μαθητή της Β' Δημοτικού. Μόλις τελειώνει την άσκηση πετάει τη φωτοτυπία στην τσάντα και γυρίζει πίσω στην τηλεόραση.

1. Όσο ο Ραφαήλ διαβάζει, η Μαριλένα αποφασίζει να «διαβάσει» και αυτή, όπως μας ανακοινώνει. Παίρνει, λοιπόν, ένα φύλλο χαρτί από ένα μπλοκ ζωγραφικής που έφερε από το δωμάτιό της και αρχίζει να ζωγραφίζει με ένα στυλό που έφερε επίσης από τα μέσα δωμάτια. Τη ρωτάω γιατί δεν χρησιμοποιεί χρώματα και λέει ότι δεν έχει δικά της. Του Ραφαήλ είναι καταστρεμμένα και οι ξυλομπογιές του δεν έχουν μύτες και η Ειρήνη δεν της δανείζει τα δικά της γιατί λέει ότι της τα χαλάει. Έτσι, ζωγραφίζει με το στυλό και στο τέλος γράφει πάνω πάνω στο χαρτί το όνομά της με μεγάλα γράμματα.

Γενικές παρατηρήσεις και γλωσσικές συνήθειες:

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης παρατήρησα τα ακόλουθα παραδείγματα, των γλωσσικών «συνηθειών» της τσιγγάνικης φυλής, που αναλύθηκαν περαιτέρω στο θεωρητικό μέρος της εργασίας μου.

Όλα τα μέλη της οικογένειας χρησιμοποιούν κάποιες συγκεκριμένες εκφράσεις, οι οποίες στην κοινή γραμματική και σύνταξη θεωρούνται λανθασμένες, οι ίδιοι όμως τις αποδέχονται σαν σωστές, καθώς όλοι τις χρησιμοποιούν με τον ίδιο τρόπο. Για παράδειγμα κατά τη μέτρηση δε λένε «ένα, δύο, τρία, τέσσερα» αλλά λένε «ένα, δύο, τρίο, τέσσαρο» ακολουθώντας την κατάληξη του αριθμού «δύο» και για τα υπόλοιπα νούμερα. Παρατηρούμε, επομένως, ότι τόσο οι μεγάλοι όσο και τα παιδιά μετράνε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Το γεγονός αυτό θα ήταν πιο αποδεκτό για τους μεγαλύτερους λόγω της ελλιπούς ή και της ανύπαρκτης σε κάποιες περιπτώσεις σχολικής εκπαίδευσης και μόρφωσης, όμως για τα παιδιά μας κάνει να αντλήσουμε μια σειρά συμπερασμάτων που θα αναλυθούν σε παρακάτω ενότητα και σχετίζονται με τη «δύναμη» της γλωσσικής τους παράδοσης που επισκιάζει και αναιρεί την γλωσσική γνώση που προσφέρει το ελληνικό σχολείο.

Στο σπίτι τους όταν είναι μόνοι τους μιλάνε στα τσιγγάνικα. Όταν, όμως, βρίσκεται κάποιος εκτός φυλής μπροστά μιλάνε στα ελληνικά για να καταλαβαίνει και να μην τον προσβάλλουν. Εξαιρούνται οι περιπτώσεις που θέλουν να μαλώσουν τα παιδιά για κάτι ή που θέλουν να πουν κάτι προσωπικό που δεν θέλουν να καταλάβουν οι καλεσμένοι τους.

Στην οικογένεια συνηθίζουν να αποκαλούνται μεταξύ τους με τα τσιγγάνικα ονόματά τους. Όμως όταν βρίσκονται άλλοι μπροστά χρησιμοποιούν το ελληνικό-βαφτιστικό όνομα για να απευθύνουν το λόγο ο ένας στον άλλο. Για παράδειγμα η Βάσω μαλώνει την Ειρήνη που ενοχλεί το Ραφαήλ την ώρα που προσπαθεί να κάνει μια άσκηση. Της λέει: «Παλόμα (Ειρήνη), φύγε από δω!» Έπειτα απευθύνεται σε μένα και λέει: «Η Ειρήνη δεν κάθεται λίγο ήσυχη να μιλήσουμε». Η εναλλαγή αυτή, κρύβει πίσω της μια σειρά βιβλιογραφικών αναφορών και ίσως εξυπηρετεί την ανάγκη διαφύλαξης των προσωπικών τους παραδόσεων και του γλωσσικού τους ιδιώματος αλλά και την προστασία του από τους άλλους, που στην προκειμένη περίπτωση είμαι εγώ που δεν ανήκω στη φυλή τους.

Καταγραφή Νο2

Ημερομηνία: Παρασκευή 25/11/2011

Ωρα: 18:30-20:30

Συμμετέχοντες: Βάσω, Φώτης, Ειρήνη, Ραφαήλ, Μαριλένα(γιαγιά)

Πλαίσιο: Συνάντηση για καφέ και συζήτηση

Η Βάσω μου τηλεφωνεί το μεσημέρι και με προσκαλεί για καφέ στο σπίτι της οικογένειας το απόγευμα. Εκεί βρίσκεται και η γιαγιά της οικογένειας, η μαμά του Φώτη και πεθερά της Βάσως, η κυρία Μαριλένα. Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η μικρότερη κόρη της οικογένειας έχει το ίδιο όνομα με τη γιαγιά, γι αυτό και χρειάζεται προσοχή για να αποφευχθούν οι παρερμηνείες. Η Βάσω με την πεθερά της κάθονται στο τραπέζι και συζητάνε ενώ τα παιδιά με τον μπαμπά παρακολουθούν μια απογευματινή σειρά στην τηλεόραση. Πρόκειται για μια ξένη τούρκικη σειρά με ελληνικούς υπότιτλους.

Όλοι παρακολουθούν και προφανώς διαβάζουν τους υπότιτλους, αλλά ο Φώτης και ο Ραφαήλ φαίνεται απλά να κάθονται και να ακούνε παθητικά, χωρίς να κάνουν προσπάθεια να διαβάσουν. Αυτό το συμπέρανα από το γεγονός ότι ο Φώτης παρακολουθεί φευγαλέα και ακούει ταυτόχρονα και τη συζήτηση μας και δεύτερον, διότι το επίπεδο ανάγνωσης του Ραφαήλ δεν είναι τόσο καλό ώστε να μπορεί να διαβάσει σύνθετους υπότιτλους γρήγορα και άνετα.

Όπως περιγράφεται και εκτενέστερα στο προφίλ της κυρίας Μαριλένας, δεν ξέρει να γράφει ούτε και να διαβάζει και αυτό το γεγονός αποτελεί μεγάλη τροχοπέδη στην καθημερινή της ζωή. Η συζήτηση ξεκινάει με το θέμα αυτό. Η Μαριλένα με ρωτάει -λόγω του ότι γνωρίζει ότι φοιτώ στο πανεπιστήμιο- αν υπάρχει κανένας τρόπος ή κανένα μέρος που μπορεί να πάει να μάθει να γράφει και αν μπορώ εγώ να τη στείλω κάπου. Μου λέει, μάλιστα, ότι ντρέπεται που δεν μπορεί να γράψει και ότι νιώθει πολύ άσχημα όταν πρέπει να διαβάσει κάτι στη δουλειά και αδυνατεί. Όπως για παράδειγμα τις ετικέτες των ρούχων. Μάλιστα, λέει ότι τα προηγούμενα χρόνια είχε πραγματοποιήσει ο δήμος ένα πρόγραμμα εκμάθησης ελληνικών για τους τσιγγάνους της περιοχής, αλλά, αν και το ήθελε πολύ δεν είχε καταφέρει να πάει λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων και λόγω του γυρολογικού εμπορίου, που την έκανε να απουσιάζει για αρκετό καιρό από το Βόλο. Η Βάσω λέει για την πεθερά της: «Αν χρειαστεί στη λαϊκή να διαβάσει ταμπέλα, συνέχεια ρωτάει, τι λέει εδώ και τι λέει εκεί». Ωστόσο, ρωτάει για να μάθει και δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον για τα θέματα σχετικά με την εκπαίδευση.

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης ωστόσο έλαβαν χώρα και διάφορα περιστατικά που δείχνουν την εξοικείωση της οικογένειας με το γραμματισμό, τα οποία περιγράφονται στη συνέχεια.

Περιστατικά γραμματισμού:

 Βάσω και κ. Μαριλένα

1. Η Βάσω φτιάχνει κρέμα για να φάνε τα μικρότερα παιδιά της οικογένειας για κολατσιό. Προβληματίζεται για την ποσότητα της ζάχαρης που πρέπει να βάλει μέσα. Διαφωνεί με την πεθερά της που της λέει ότι σκοπεύει να βάλει πολύ. Η Βάσω πιστεύει ότι έχει βάλει λίγο. Τελικά παίρνει στα χέρια της το κουτί και διαβάξει τις οδηγίες παρασκευής της κρέμας για να σιγουρευτεί και πράττει σύμφωνα με αυτές. Χαρακτηριστικά λέει: «Κοίτα! Εδώ λέει 2 κουταλιές της σούπας.» Η πεθερά της κοιτάει ασυναίσθητα εκεί που της δείχνει χωρίς να μπορεί να διαβάσει. Με την κίνηση αυτή υπογραμμίζεται ακόμα περισσότερο η έντονη επιθυμία της Μαριλένας να συμμετέχει σε δρώμενα γραφής και ανάγνωσης. Γυρνάει άλλωστε και μου λέει- για να συνδέσει και το περιστατικό με τη συζήτηση-: «Να.. αν ήμουν μόνη μου τώρα..» (εννοεί πως θα το ρίσκαρε με το θέμα της ζάχαρης γιατί δεν θα μπορούσε να συμβουλευτεί τη συσκευασία.)

2. Η Βάσω διακόπτει τη διαδικασία για να απαντήσει σε ένα γραπτό μήνυμα. Αν και δεν μπορώ να έχω πρόσβαση στα προσωπικά της δεδομένα, θέλω να σημειώσω ότι ανταλλάσσουν μηνύματα μεταξύ τους στη δική τους γλώσσα. Επειδή όμως όπως έχει αναφερθεί στο θεωρητικό μέρος της εργασίας μου, η γλώσσα των Ρομά είναι προφορική γλώσσα χωρίς γραπτούς χαρακτήρες, χρησιμοποιούν στοιχεία της ελληνικής γραφής για να εκφραστούν μέσα από γραπτά μηνύματα.

 Ειρήνη

1. Η Ειρήνη ζητάει βοήθεια από τη Βάσω για να κάνει μια άσκηση για το σχολείο. Πρέπει να κάνει κάποιες προτάσεις με δύσκολες λέξεις και ζητάει να της πει καμιά ιδέα. Η Βάσω δυσκολεύεται λίγο και φαίνεται ανυπόμονη αλλά ωστόσο προσπαθεί να τη βοηθήσει. Τελικά, μετά από λίγη ώρα, στρέφεται και σε μένα για βοήθεια για τις πιο δύσκολες λέξεις για να ολοκληρώσει την άσκηση.

2. Μόλις η Ειρήνη ολοκληρώνει τις ασκήσεις των ελληνικών, ετοιμάζεται να κάνει τα αγγλικά για το σχολείο. Μου ζητάει να τη βοηθήσω. Οι ασκήσεις είναι σχετικά απλές αλλά η Ειρήνη δυσκολεύεται γιατί δεν παρακολουθεί εξωσχολικά μαθήματα αγγλικών και στο σπίτι δεν υπάρχει κανείς να τη βοηθήσει. Απ' όλα τα βιβλία της είναι το μόνο που είναι στο μεγαλύτερο μέρος του άγραφο. Άλλωστε, η Ειρήνη είναι επιμελέστατη μαθήτρια στα υπόλοιπα μαθήματα του σχολείου. Μόλις τελειώνουμε τις ασκήσεις της επόμενης ημέρας επωφελείται από την παρουσία μου και μου ζητάει να κάνουμε και μερικές από τις παλιότερες ασυμπλήρωτες ασκήσεις. Ασχολούμαστε, λοιπόν, για κανένα μισάωρο. Μάλιστα, της προτείνω να πάμε στο μέσα δωμάτιο για να μην μας ενοχλεί ούτε η φασαρία της τηλεόρασης ούτε οι ομιλίες των υπολοίπων, όμως λέει ότι μέσα δεν υπάρχει τραπέζι για να ακουμπήσει να γράφει, πράγμα που εγώ αγνοούσα μέχρι εκείνη τη στιγμή. Κάποια στιγμή, η μητέρα της λέει: «Άστην ήσυχη. Φτάνει τώρα. Ήρθε για καφέ.» και η Ειρήνη της

απαντάει: «Ε αφού δεν με στέλνεις αγγλικά, τι θέλεις; Άσε τη Ναταλία να μου τα δείξει». Αυτό δείχνει και την έντονη απογοήτευση του παιδιού που θέλει να επεκτείνει τις γνώσεις του και να πάει σε φροντιστήριο όπως όλοι οι φίλοι του αλλά οι γονείς του δεν το θεωρούν απαραίτητο και δεν την πάνε. Δεν θα το έθετα σαν επιχείρημα για την ολιγορία των γονιών σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών, αν τα χρήματα ήταν το εμπόδιο για το φροντιστήριο των παιδιών, αλλά στην προκειμένη περίπτωση η οικογένεια έχει την οικονομική δυνατότητα για κάτι τέτοιο.

Ραφαήλ

1. Το ένα παιδί δείχνει να επηρεάζεται από την «καλή διαγωγή» του άλλου. Έτσι και ο Ραφαήλ σηκώνεται και ανοίγει το τετράδιό του. Ίσως να τα επηρεάζει και η δική μου παρουσία καθώς ξέρουν ότι μπορώ να τα βοηθήσω αν χρειαστούν κάτι με τα μαθήματα. Έρχεται στο τραπέζι και ζητάει τη βοήθεια της Βάσως σε μια άσκηση με συλλαβισμό. Η Βάσω, αφού πρώτα προσπαθεί η ίδια να καταλάβει τι ζητάει η άσκηση στη συνέχεια κάθεται από πάνω του και τον βοηθάει. Ο Ραφαήλ δεν αντιδράει καθόλου και είναι πολύ συνεργάσιμος σε σχέση με την προηγούμενη φορά που έδειχνε μια πιο αντιδραστική συμπεριφορά για τα μαθήματα.

Φώτης

1. Ο Φώτης φεύγει από το σπίτι παίρνοντας μαζί του ένα χαρτί που είχε πάνω στο τραπεζάκι μπροστά του. Λέει ότι είναι οι παραγγελίες και θα πήγαινε μέχρι το μαγαζί τους να τις ετοιμάσει. Το χαρτί έχει πάνω κυρίως νούμερα και τα λιγοστά γράμματα είναι γραμμένα με ευκρινή γραμματοσειρά μεγάλου μεγέθους. Επίσης, απουσιάζουν οι πολλές λεπτομέρειες. Δεν μπόρεσα ωστόσο μέσα από τη συζήτηση να καταλάβω αν το έχει γράψει ο ίδιος ή αν κλήθηκε απλά να το διαβάσει.

Όταν πια έχει περάσει η ώρα, τα παιδιά μαζεύουν τα βιβλία τους, δηλώνουν έτοιμα για τη Δευτέρα ως προς τις σχολικές τους υποχρεώσεις και έτσι τους καληνυχτίζω και ανανεώνουμε το ραντεβού μας για την επόμενη εβδομάδα.

Καταγραφή Νο3

Ημερομηνία: Παρασκευή 25/11/2011

Ωρα: 20:45-21:15

Συμμετέχοντες: Ναυσικά, Φώτης, Γιάννης

Πλαίσιο: Απροειδοποίητη επίσκεψη

Φεύγοντας από το σπίτι της Βάσως και του Φώτη πέρασα από το σπίτι της Ναυσικάς και του Γιώργου για να τους πω ένα γεια και να μάθω τα νέα τους. Η οικογένεια είναι μαζεμένη στο σαλόνι, τα παιδιά παίζουν ενώ η Ναυσικά κάνει κάποιες δουλειές στο σπίτι. Ο Γιώργος λείπει από το σπίτι. Τα παιδιά χαίρονται πολύ που με βλέπουν και ειδικά ο Γιάννης τρέχει να φέρει τα βιβλία του. Κατά τη διάρκεια της μικρής επίσκεψης έλαβαν χώρα μια σειρά περιστατικών γραμματισμού.

Περιστατικά γραμματισμού:

 Ναυσικά

1. Η Ναυσικά απαντάει σε ένα γραπτό μήνυμα στο κινητό της. Κάθεται δίπλα μου και έτσι μπορώ να δω με κλεφτές ματιές τον τρόπο και τη γλώσσα στην οποία γράφει. Είναι ένα μήνυμα σε μια υπάλληλο ενός καταστήματος με φωτογραφικά είδη που της έφτιαξε ένα DVD με τη βάφτιση του μικρότερου της γιού. Θέλει να την ενημερώσει ότι κάποια από τα αντίγραφα δεν παίζουν και ότι θα περάσει την επόμενη μέρα για να της τα αντικαταστήσει. Γράφει με σχετικά αργό ρυθμό, κάνει πολλά ορθογραφικά λάθη αλλά ωστόσο έχει μια δομημένη σύνταξη στις φράσεις της. Παρεμβάλλει ορισμένες τσιγγάνικες εκφράσεις, παρόλο που το μήνυμα της είναι γραμμένο κατά κόρον στην ελληνική γλώσσα. Στη συνέχεια της εργασίας μου παρουσιάζονται ορισμένα παραδείγματα γραπτών μηνυμάτων που έχει στείλει σε μένα η Ναυσικά. Μέσα από τα μηνύματα αυτά μπορούμε να αντλήσουμε ποικίλα συμπεράσματα για το λόγο της Ναυσικάς.

2. Η Ναυσικά έχει μπροστά της ένα κουτί με DVD από τη βάφτιση του μικρού της γιού. Το κάθε ένα από αυτά έχει πάνω γραμμένο από ένα όνομα. Η υπάλληλος του καταστήματος της έχει γράψει σε ετικέτες τα ονόματα από τα άτομα στα οποία θέλει να δώσει ένα DVD. Στο δικό μου γράφει πάνω «NONA». Τα ψάχνει ένα- ένα, τα βγάζει από το κουτί για να βρει το δικό μου και αφού διαβάσει τις ετικέτες, οι οποίες περιλαμβάνουν κυρίως ονόματα οικογενειών, βρίσκει το δικό μου και μου το δίνει.

1. Ο Γιάννης φέρνει στο τραπέζι του σαλονιού, όπου καθόμαστε, το βιβλίο της Νεοελληνικής Γλώσσας, το τετράδιο της αντιγραφής του και το μπλοκ ζωγραφικής. Η Ναυσικά αμέσως τον μαλώνει, γιατί φοβάται ότι θα με ενοχλήσει. Εγώ, όμως τον παροτρύνω να μου δείξει τι έχει κάνει. Η Ναυσικά αμέσως τον μαλώνει και πάλι λέγοντάς μου «Συνέχεια ζωγραφίζει και κανένα γράμμα δεν κάνει». Η αλήθεια είναι πως στο Γιάννη αρέσει πολύ η ζωγραφική και φαίνεται να ζωγραφίζει πολύ καλύτερα από άλλα παιδιά της ηλικίας του. Φροντίζει να κάνει λεπτομέρειες στα σχέδιά του και δεν αποτυπώνει ευτελή και συνηθισμένα θέματα, αλλά ενεργοποιεί τη φαντασία του. Στη Ναυσικά όμως φαίνεται ανούσια η ενασχόληση του με τα εικαστικά, όπως επίσης ανούσια της φαίνεται η εκπαιδευτική μέθοδος της δασκάλας της προηγούμενης τάξης (Α' Δημοτικού) να βάζει τα παιδιά να σχεδιάζουν ό,τι έγραφαν στην αντιγραφή, για να μπορούν έτσι να συνδέουν εικόνα και φώνημα. Συγκεκριμένα λέει ότι «Πήγαμε να μάθουμε να γράφουμε και όλο ζωγράφιζε». Της εξηγώ ότι ο Γιάννης ζωγραφίζει πολύ καλά και δεν πρέπει να τον αποθαρρύνει από αυτό. Συμφωνεί μαζί μου και γελάει. Καταλαβαίνω ότι ή είναι απόλυτα προσηλωμένη σε αυτό που πιστεύει και δεν μπορώ να της αλλάξω γνώμη ή ότι δεν της έχω δώσει να καταλάβει αυτό που θέλω και συμφωνεί απλά μηχανικά μαζί μου. Τις αμφιβολίες μου αυτές επιβεβαιώνει το ακόλουθο περιστατικό. Όταν τελειώνουμε τη συζήτηση ο Γιάννης ανοίγει το μπλοκ του για να ζωγραφίσει. Η Ναυσικά αμέσως του λέει: «Πάλι θα ζωγραφίσεις;». Από αυτό καταλαβαίνουμε ότι είναι πολύ πιστή στην αντίληψη ότι στο σχολείο μαθαίνουμε γράμματα και η ζωγραφική δεν είναι συμπληρωματική εκπαιδευτική μέθοδος, αλλά μια δραστηριότητα εντελώς άσχετη και έξω από τα σχολικά δρώμενα.

Σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης, ο Φώτης, ο μικρότερος γιος της οικογένειας, απλά κάθεται και ακούει και παρακολουθεί τι λέμε. Δεν κάνει καμία κίνηση να ζωγραφίσει με τον αδερφό του. Αυτό δείχνει και το μικρό ενδιαφέρον που έχει για τέτοιου είδους δραστηριότητες.

Καταγραφή Νο4

Ημερομηνία: Κυριακή 27/11/2011

Ωρα: 13:45-15:00

Συμμετέχοντες: Βάσω, Φώτης, Ναυσικά, Γιώργος, Ειρήνη, Ραφαήλ, Μαριλένα, Αλεξάνδρα, Γιάννης, Φώτης

Πλαίσιο: Συνάντηση για μεσημεριανό φαγητό

Όταν φτάνω στο σπίτι της οικογένειας του Φώτη και της Βάσως, όπου γίνεται το τραπέζι, είναι μαζεμένα όλα τα μέλη της οικογένειας στο σαλόνι. Τα παιδιά έχουν ανοιχτή την τηλεόραση και εκεί μπροστά κάποια παίζουν και κάποια βλέπουν ένα πρόγραμμα σε ένα κανάλι με παιδικά. Οι γυναίκες μαγειρεύουν και οι άντρες κάθονται στο τραπέζι και συζητάνε μαζί τους. Κάθομαι μαζί τους στο τραπέζι και μαθαίνω τα νέα της οικογένειας, για τη δουλειά και για το σχολείο των παιδιών. Κοντά μου έρχονται και τα παιδιά της οικογένειας ,που θέλουν να παίξουμε αλλά να μου πουν και αυτά με τη σειρά τους τα δικά τους νέα από το σχολείο και τους φίλους τους.

Περιστατικά γραμματισμού:

 Φώτης

1. Ο Φώτης μου δείχνει την καινούργια καφετιέρα που έχουν αγοράσει. Πρόκειται για ένα νέο μοντέλο και προθυμοποιείται να τη δοκιμάσει φτιάχνοντάς μου καφέ. Ψάχνει λίγο μέσα στο κουτί το βιβλιαράκι με τις οδηγίες. Όταν το βρίσκει καταπιάνεται να δει πως δουλεύει και το ξεφυλλίζει για λίγο. Σύντομα το παρατάει και φωνάζει τη Βάσω, λέγοντάς της «πως δουλεύει μωρέ αυτό το πράγμα; Έλα κάνε ένα καφέ!» Η Βάσω χαμογελάει και του φωνάζει «Αφού δεν ξέρεις τι ανακατεύεσαι μου λες;». Ο Φώτης φεύγει χαμογελώντας και εγκαταλείπει κάθε προσπάθεια.

 Ειρήνη

1. Η Ειρήνη φέρνει ένα τετράδιο του σχολείου για να μου δείξει μια έκθεση που είχε γράψει. Αν και η δασκάλα τους ζήτησε να γράψουν για το αγαπημένο τους ζώο, η Ειρήνη ενώ αρχικά περιγράφει το σκύλο και αναφέρει πόσο πολύ θα ήθελε να αγοράσει ένα σκυλάκι και πως θα περνούσε την ώρα της μαζί του, στη συνέχεια βγαίνει εντελώς από το θέμα και καταλήγει να περιγράφει τι της αρέσει να κάνει τον ελεύθερό της χρόνο. Φυσικά, κάτω από την έκθεση υπάρχουν και οι αντίστοιχες παρατηρήσεις της δασκάλας. Τα γράμματά της είναι συγκεκριμένα και καθαρά και έχει σχετικά λίγα ορθογραφικά λάθη. Δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερη λεξιλογική αδυναμία ή να υστερεί στην έκφραση, όμως σίγουρα αντιμετωπίζει πρόβλημα κατανόησης. Επίσης, απουσιάζουν και τα συντακτικά λάθη.

Αλεξάνδρα και Μαριλένα

1. Η Αλεξάνδρα και η Μαριλένα φέρνουν αμέσως ένα μπλοκ ζωγραφικής και μάλιστα η Αλεξάνδρα γράφει σε ένα χαρτί όλα τα γράμματα του αλφάβητου και κεφαλαία και μικρά και όλους τους αριθμούς από το 1-20. Στη συνέχεια τα κορίτσια κάνουν από μια ζωγραφιά. Αποτυπώνουν κυρίως σπιτάκια και λουλουδάκια.

Ραφαήλ

1. Ο Ραφαήλ ενεργοποιείται από τις αδερφές του και φέρνει και αυτός να μου δείξει ένα ποιηματάκι που έμαθαν στο σχολείο. Του ζητάω να μου το διαβάσει και ξεκινάει. Κατά την ανάγνωση δυσκολεύεται πάρα πολύ. Μπερδεύει τα γράμματα, δεν κάνει παύσεις και δεν βάζει κανένα χρωματισμό στη φωνή του. Αφού διαβάσει, λοιπόν, όλο το ποίημα αναγκάζομαι να ξαναδιαβάσω το ποίημα εγώ πιο αργά και καθαρά γιατί τα υπόλοιπα παιδιά δεν έχουν καταλάβει τίποτα απ' ό,τι έχουν ακούσει.

Βάσω και Φώτης

1. Στο ψυγείο τους βρίσκεται κολλημένος με μαγνητάκια ένας λογαριασμός της ΔΕΗ. Οι οικονομικές υποχρεώσεις του σπιτιού βρίσκονται στην αποκλειστική ευθύνη των αντρών της κάθε οικογένειας. Ωστόσο οι γυναίκες έχουν γνώμη γι αυτά τα θέματα. Όταν καθίσαμε να φάμε και συζητούσαμε για την οικονομική κατάσταση, η Βάσω πήρε το λογαριασμό στα χέρια της και είπε: «Να! Βλέπεις; Ήρθε το χαράτσι. 325 ευρώ! Μας έχουν γδάρει!» Ο Φώτης απλά κουνούσε συγκαταβατικά το κεφάλι και η Βάσω συνέχισε να μιλάει για τις δηλώσεις κάποιου υπουργού που είχε παρακολουθήσει στην τηλεόραση τις προηγούμενες μέρες. Για τα πολιτικά δρώμενα οι γυναίκες φαίνονται πιο ενημερωμένες από τους άνδρες. Ίσως σε αυτό συμβάλλει και το γεγονός ότι μένουν αρκετές ώρες στο σπίτι και παρακολουθούν τηλεόραση και ενημερώνονται για τα πολιτικά δρώμενα με τον τρόπο αυτό. Από την άλλη, ίσως η πολύωρη καθημερινή παραμονή τους στο σπίτι, να αποτελεί τροχοπέδη και το αναμενόμενο να ήταν να μην έχουν γνώμη επειδή βγαίνουν λιγότερο, δεν έρχονται σε επαφή με κόσμο και δεν ενημερώνονται για τα νέα. Ενθαρρυντικό είναι, πάντως, για την τσιγγάνικη κοινωνία το γεγονός ότι οι γυναίκες έχουν ελεύθερο λόγο και ενημερώνονται για τα κοινά και δεν στέκονται στο περιθώριο. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, ο Γιώργος και ο Φώτης μίλησαν μόνο για τις αλλαγές στο εμπόριο, για τις εισφορές σ' αυτόν τον τομέα και για την πτώση της κίνησης στην αγορά. Η Βάσω και η Ναυσικά αντίθετα ήξεραν να μιλήσουν και για τη μελλοντική οικονομική κατάσταση έτσι όπως αυτή περιγράφεται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Γενικές παρατηρήσεις:

Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ένα παιδί της οικογένειας χρειάζεται βοήθεια σε μια άσκηση τότε αμέσως και όλα τα υπόλοιπα παιδιά φέρνουν και απλώνουν τα βιβλία και τα τετράδιά τους για να κάνουν και αυτά τις ασκήσεις τους και να δείξουν

τι έχουν να κάνουν για την επόμενη μέρα. Αυτό δείχνει την προθυμία τους και το πραγματικό τους ενδιαφέρον για τα σχολικά δρώμενα. Κραυγαλέο παράδειγμα είναι μέχρι και ο Ραφαήλ, ο οποίος αν και δεν πολυενδιαφέρεται για το σχολείο, ωστόσο μιμείται τη συμπεριφορά των υπόλοιπων παιδιών και προσπαθεί και αυτός να διαβάσει και να γράψει αν και δεν του αρέσει καθόλου το σχολείο και τα μαθήματα, όπως λέει. Μάλιστα, προτιμά να θυσιάσει πιο αγαπητές του δραστηριότητες, όπως το να δει ένα πρόγραμμα στην τηλεόραση ή να παίξει με ένα παιχνίδι. Από αυτό συμπεραίνουμε ότι ίσως στο παιδί αρέσει τελικά το σχολείο, αλλά έχει αποκτήσει μια απέχθεια λόγω του ότι δεν τα καταφέρνει και έχει πολλά κενά στα μαθήματα ή λόγω του γεγονότος ότι δεν του παρέχεται επαρκής βοήθεια.

Καταγραφή Νο5

Ημερομηνία: Κυριακή 5/12/2011

Ωρα: 20:00-20:30

Συμμετέχοντες: Φώτης, Ειρήνη, Βάσω, Μαριλένα, Ραφαήλ, Αλεξάνδρα

Πλαίσιο: Απροειδοποίητη επίσκεψη

Σήμερα πέρασα τυχαία από το σπίτι της οικογένειας, ψάχνοντας τη Ναυσικά. Κάθισα λιγάκι να μάθω τα καθημερινά νέα και να δω πως είναι τα παιδιά και πως πάει το σχολείο. Τους πέτυχα την ώρα του φαγητού και έτσι τα παιδιά δεν είναι διατεθειμένα να σηκωθούν και να φέρουν τα βιβλία τους. Η Βάσω καθώς ταΐζει τα μικρότερα παιδιά μου λέει τα νέα τους. Την ίδια μέρα είχε πάει στο γιατρό για την εγκυμοσύνη της και ο γιατρός της είχε πει να προσέξει κάποια πράγματα και ήταν λίγο αναστατωμένη. Τη ρώτησα τι της είχε πει ακριβώς και μου τα εξήγησε κάπως συγκεχυμένα. Μου ζήτησε να ρωτήσω τη μαμά μου που είναι γιατρός τι πρέπει να κάνει. Μου είπε μάλιστα πως δεν κατάλαβε εκείνη την ώρα αυτά που της έλεγε ο γιατρός γιατί όπως χαρακτηριστικά είπε «τα έλεγε πολύ επιστημονικά» αλλά δεν τον ρώτησε να της τα εξηγήσει πιο απλά. Στο σημείο αυτό καταλαβαίνουμε ότι το γλωσσικό της επίπεδο δεν επαρκεί για να κατανοήσει δύσκολους ιατρικούς όρους ή συμπτώματα δοσμένα σε ιατρική ορολογία, ακόμα και αν πρόκειται για απλά και καθημερινά πράγματα. Αντίθετα στο κομμάτι της συνέντευξης που χάθηκε, όπως έχω αναφέρει και νωρίτερα στην εργασία μου, στην ερώτηση «Μπορείς εύκολα να διαβάσεις τις συνταγές που σου δίνει ο γιατρός ή τις ενδείξεις των φαρμάκων;», η Βάσω είχε απαντήσει ότι δεν έχει κανένα πρόβλημα και ότι τα καταφέρνει μια χαρά και πως η γλώσσα δεν είναι εμπόδιο για να κατανοήσει το τι θέλει να της πει ο εκάστοτε γιατρός. Το συγκεκριμένο περιστατικό όμως διαψεύδει τα λεγόμενά της.

Περιστατικά γραμματισμού:

 Ειρήνη

1. Η Ειρήνη μου ζητάει βοήθεια με το μάθημα της ιστορίας που έχει να διαβάσει για την επόμενη μέρα. Της ζητάω να μου φέρει το βιβλίο. Διαβάζω στα γρήγορα το μάθημα και ξεκινάω να της το διαβάζω πρόταση πρόταση και να της το εξηγώ. Λέει συνέχεια «Ναι. Ναι.», δεν είναι όμως συγκεντρωμένη σε αυτά που διαβάζει. Αφού το λέμε αρκετές φορές μαζί, καταφέρνει τελικά να θυμηθεί μόνο κάποια ονόματα. Είναι καλή στην απομνημόνευση των ονομάτων, όμως αδυνατεί να θυμηθεί τις ιστορικές λεπτομέρειες που δίνονται στο μάθημα. Στο παράρτημα της εργασίας μου παρουσιάζονται μόνο τα στοιχεία τα οποία κατάφερε να θυμηθεί η Ειρήνη μετά από πολλές εξηγήσεις και αναγνώσεις του μαθήματος. Σ' αυτό συμβάλλει και το γεγονός ότι διαβάζαμε το μάθημα στο τραπέζι και λίγο πιο δίπλα οι υπόλοιποι μιλούσαν και ήταν ανοιχτή και η τηλεόραση και αποσπώταν η προσοχή του παιδιού.

1. Ο Φώτης παρακολουθεί ειδήσεις στην τηλεόραση. Ακούει τους δημοσιογράφους αλλά διαβάζει και τις λεζάντες. Αυτό το καταλαβαίνουμε γιατί σε μια είδηση για την αύξηση ενός φόρου υπάρχει κάτω η λεζάντα «Νέο χαράτσι της ΔΕΗ. Έκτακτη εισφορά και πληρωμές με αίμα» και ο Φώτης γυρίζει προς εμένα και τη Βάσω και λέει «Και άλλο χαράτσι. Θα μας πιουν το αίμα πάλι». Η συνάφεια αυτή του λεξιλογίου που χρησιμοποιεί με τη λεζάντα αποδεικνύει ότι αν και παρακολουθεί φευγαλέα, τις διαβάζει και δεν ακούει απλώς τη συζήτηση των δημοσιογράφων. Από το περιστατικό αυτό, καταλαβαίνουμε ότι και οι άντρες προσπαθούν να ενημερώνονται με όποιο τρόπο μπορούν για τα γεγονότα. Βέβαια το μορφωτικό και γλωσσικό επίπεδο του Φώτη δεν του επιτρέπει να διαβάσει εφημερίδα, όπως ο ίδιος έχει παραδεχτεί στη συνέντευξή του, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι μένει αμέτοχος και αδιάφορος. Άλλωστε, λόγω της φύσεως του επαγγέλματός του, έρχεται συνεχώς σε επαφή με πελάτες και πρέπει να είναι προετοιμασμένος να συζητήσει διάφορα θέματα πολιτικού και κοινωνικού ενδιαφέροντος μαζί τους, προκειμένου να δείξει την κοινωνικότητα του αλλά και για να δείξει –διότι πολλές φορές καλείται να το κάνει όπως παραδέχεται και αυτός και όλα τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας- το βαθμό της ένταξής του στο υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο.

Καταγραφή Νο6

Ημερομηνία: Κυριακή 5/12/2011

Ωρα: 20:30-22:00

Συμμετέχοντες: Ναυσικά, Γιώργος, Φώτης, Γιάννης

Πλαίσιο: Προγραμματισμένη επίσκεψη κοινωνικού χαρακτήρα κατόπιν συνεννοήσεως με γραπτά μηνύματα

Όταν φτάνω στο σπίτι, η Ναυσικά με περιμένει εκεί και μου λέει ότι η δασκάλα του Γιάννη της έκανε παράπονα ότι «ο Γιάννης δεν είναι καλός στα μαθήματα». Προφανώς η δασκάλα θεώρησε ότι έχει πέσει η απόδοσή του και ότι το παιδί τείνει να έχει καθοδική πορεία. Μου λέει ότι της είπε ότι στην αρχή ξεκίνησε με όρεξη ενώ τώρα τα έχει παρατήσει και δεν τα πάει καλά. Η Ναυσικά χαρακτηριστικά λέει ότι «ντράπηκε» και στενοχωρήθηκε. Η χρήση του ρήματος «ντρέπομαι» είναι αξιοσημείωτη, καθώς δεν θα περιμέναμε να νιώσει ντροπή η μητέρα μιας τσιγγάνικης οικογένειας που γνωρίζουμε ότι ανήκει σε μια κοινωνία που εκπαιδεύει τα παιδιά της για να τα μνήσει στο γυρολογικό εμπόριο και όχι για να τα κάνει επιστήμονες.. Τα παιδιά της τσιγγάνικης κοινωνίας εκπαιδεύονται σε βαθμό τέτοιο ώστε να μπορούν να βγουν στην αγορά εργασίας και να ανταποκριθούν στις δικές της ιδιαίτερες ανάγκες. Δεν θα περιμέναμε, συνεπώς να ντρέπονται για τις χαμηλές σχολικές επιδόσεις, εφόσον δεν τους δίνουν την απαιτούμενη σημασία.

Η Ναυσικά δηλώνει ανήμπορη να βοηθήσει το Γιάννη και μάλιστα λέει ότι χάνει την υπομονή της και νευριάζει όταν ο Γιάννης δεν καταλαβαίνει κάτι. Προφανώς αυτό συμβαίνει γιατί υστερεί κατάλληλων εκπαιδευτικών μεθόδων και δεν συμβουλευεται και τη δασκάλα του ως προς αυτή την κατεύθυνση.

Περιστατικά γραμματισμού:

 Γιάννης

1. Ζητάω από το Γιάννη να μου διαβάσει ένα μικρό ποίημα 4 σειρών μέσα από το βιβλίο της Νεοελληνικής γλώσσας του, για να δω σε τι επίπεδο βρίσκεται η αναγνωστική του ικανότητα. Ξεκινάει να διαβάζει. Παρατηρώ ότι διαβάζει σωστά, με κατά 80% σωστές παύσεις στο λόγο του, αργά καθαρά και σχετικά συλλαβιστά. Μάλιστα ακολουθεί με το δάκτυλο του ακριβώς εκεί που διαβάζει για να βοηθιέται. Φαίνεται, επομένως, πως το παιδί έχει βρει την αναγνωστική τεχνική που τον βοηθάει, την ακολουθεί και τελικά τον δικαιώνει.

Ναυσικά και Γιώργος

1. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης έρχεται στο σπίτι και ο Γιώργος. Αφού με ρωτάει τι κάνω, μου προτείνει να παραγγείλουμε μια πίτσα για να φάμε όλοι μαζί. Δέχομαι και μου λέει ότι θα παραγγείλουμε από μια συνοικιακή πιτσαρία που δουλεύει «ένας δικός τους». Η Ναυσικά παίρνει στα χέρια της το διαφημιστικό που είναι πάνω στο τραπέζι και το κοιτάζει για να δει τι θα φάμε. Αφού το επεξεργάζεται για κανένα δεκάλεπτο, ο Γιώργος σηκώνεται, της το παίρνει από τα χέρια και της λέει «Άστο δεν είναι για σένα αυτό.» Ο λόγος του δεν έχει επικριτικό ή αυστηρό ύφος και διακρίνεται από απόλυτη φυσικότητα. Μου δίνει να καταλάβω ότι απλά διαχωρίζει ποιες πρωτοβουλίες πραγματοποιούνται από τον πατέρα της οικογένειας μέσα στο σπίτι και ποιες από τη μητέρα. Αφού αυτός θα τηλεφωνούσε για να συνεννοηθεί δεν είχε δουλειά η Ναυσικά να κοιτάζει τον κατάλογο. Πράγματι, βγαίνει έξω στην αυλή του σπιτιού, κάνει την παραγγελία τηλεφωνικά και επιστρέφει.

Καταγραφή Νο7

Ημερομηνία: Τετάρτη 22/2/2011

Ωρα: 21:00-22:15

Συμμετέχοντες: *Ναυσικά, Γιώργος, Φώτης, Γιάννης, Γιάννης(παππούς), Μαριλένα(γιαγιά)*

Πλαίσιο: *Κοινωνική επίσκεψη στο σπίτι*

Τυχαίνει να βρίσκεται όλη η οικογένεια στο σπίτι, ακόμα και ο παππούς και η γιαγιά. Όμως του πέτυχα την ώρα που έφευγαν και δεν πρόλαβα να μιλήσω πολύ μαζί τους. Καθήσαμε στο τραπέζι του σαλονιού τους για να μάθω τα νέα τους. Παράλληλα με τη συζήτηση η Ναυσικά τάιζε το μικρό της γιό. Το θέμα μας ήταν για μια ακόμη φορά εκτός από τις δουλειές και την κίνηση της αγοράς, οι χαμηλές επιδόσεις του Γιάννη στο σχολείο και τα παράπονα της δασκάλας. Η Ναυσικά δήλωσε τη στενοχώρια και την απογοήτευσή της. Μου είπε ότι σχεδόν κάθε μέρα η δασκάλα της κάνει παράπονα ότι ο Γιάννης πηγαίνει άγραφος και δεν ανταποκρίνεται όπως θα έπρεπε στις σχολικές εργασίες. Η Ναυσικά ωστόσο σηκώνει τα χέρια ψηλά και λέει ότι δεν μπορεί να κάνει τίποτα για να τον στρώσει στο διάβασμα, γιατί ο Γιάννης δεν την υπακούει και γίνεται ιδιαίτερα αντιδραστικός. Μάλιστα μου λέει ότι κάποιες φορές την υποτιμάει με τη φράση «Άσε με μωρέ !Τι ξέρεις εσύ;», φράση που αποστομώνει τη Ναυσικά και δεν της επιτρέπει να του επιβληθεί. Λέει πως όλο το απόγευμα το περνάει παίζοντας με τον ξάδερφό του Ραφαήλ ή ζωγραφίζοντας και η ίδια δεν μπορεί να τον περιορίσει στο σπίτι και να τον βοηθήσει στα μαθήματά του. Όπως και τις προηγούμενες φορές έτσι και σήμερα μου λέει ότι χάνει την υπομονή της και νευριάζει όταν πρόκειται να του εξηγήσει μια άσκηση που ο μικρός δεν καταλαβαίνει αμέσως. Αναγνωρίζει όμως ότι τα νεύρα και οι αντιδράσεις της οφείλονται στις δικές της χαμηλές ικανότητες διδασκαλίας και ότι προκύπτουν γιατί η ίδια νιώθει ότι δεν «του τα λέει καλά».

Τέλος, μου αναφέρει ότι μετά τις διακοπές των Χριστουγέννων δεν πήγε το Γιάννη στο σχολείο για 10 μέρες. Η δασκάλα της εξήγησε ότι αυτό συνέβαλλε στο να χάσει το παιδί τις παραδόσεις και κάνει «κοιλιά». Η Ναυσικά δείχνει ότι δεν το αντιλαμβάνεται και όταν τη ρωτάω γιατί δεν το πήγε μου απαντάει «Ε, είχε κρύο. Δεν μπορούσα να τον βγάλω. Δεν τον πήγα 10-20 μέρες. Είχε κρύο. Που να τον βγάλω;». Και συμπληρώνει: «Από τη μέρα που γύρισε λέει η δασκάλα δεν τα πάει καλά, δε διαβάζει». Η άποψη αυτή ενισχύει την αντίληψη της τσιγγάνικης κοινωνίας, ότι η υποχρεωτική εκπαίδευση στο δημοτικό σχολείο δεν είναι μόνο προς όφελος των παιδιών που αντλούν γνώσεις και διαμορφώνουν τα στοιχεία του χαρακτήρα τους, αλλά κυρίως προς όφελος των μαμάρων που απασχολούνται εκεί τα παιδιά τους για μεγάλο μέρος της μέρας και έτσι μπορούν και αυτές να κάνουν διάφορες άλλες δουλειές. Το κύρος του θεσμού του σχολείου μειώνεται έντονα από αυτή τη διαστρέβλωση του χαρακτήρα του.

Περιστατικά γραμματισμού:

Ναυσικά

1. Η Ναυσικά στέλνει μήνυμα στη Βάσω για να τη ρωτήσει πόσα πιάτα φαγητό να στείλει στο σπίτι της. Το μήνυμα είναι γραμμένο στα τσιγγάνικα. Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι συνηθίζουν να μαγειρεύουν τη μια η Ναυσικά και την άλλη η Βάσω και μοιράζονται το φαγητό, διότι τότε η μια δεν προλαβαίνει και τότε η άλλη.

Ναυσικά και Γιάννης

1. Όταν ο Γιάννης φέρνει τα βιβλία του για να μου τα δείξει, ρωτάει για μια άσκηση προκειμένου να μπορέσει να τη λύσει. Η Ναυσικά τα κοιτάζει καθώς του εξηγώ τι πρέπει να κάνει. Προσπαθεί να του διαβάσει την εκφώνηση της άσκησης αλλά τα παρατάει όταν βλέπει ότι ο Γιάννης χαζεύει και δεν την ακούει. Αυτό το περιστατικό το χρησιμοποιεί σαν αφορμή για να μου ζητήσει να ελέγχω λίγο τα μαθήματα του Γιάννη στον ελεύθερό μου χρόνο μήπως κάνει κάποια πρόοδο στο σχολείο. Συγκεκριμένα λέει: «Δεν μπορώ να τον βοηθήσω. Δεν μ' ακούει ρε Ναταλία. Όλη μέρα ή στο Ραφαήλ θα ναι ή θα ζωγραφίζει.»

Γιάννης

1. Ο Γιάννης δείχνει πολύ αδιάφορος για όλα όσα λέει η μαμά του και δεν δείχνει να προβληματίζεται ούτε στο ελάχιστο. Όταν ακούω προσεκτικά όσα μου λέει η μαμά του γυρίζω, τον αγκαλιάζω και του λέω: «Γιατί βρε Γιαννάκο δε διαβάζεις λίγο το απόγευμα για το σχολείο;». Αυτός χαμογελάει, λέει «Εεε..» και φεύγει γελώντας. Φέρνει το τετράδιο της ορθογραφίας του για να μου δείξει τα αυτοκόλλητα που έχει πάρει. Γυρίζει προσεκτικά μια μια τις σελίδες και τα μετράει. Σχεδόν σε κάθε ορθογραφία έχει πάρει αυτοκόλλητο. Δείχνει πολύ ικανοποιημένος από αυτή την επιβράβευση της δασκάλας.

2. Η τσάντα του είναι πολύ ακατάστατη. Η Ναυσικά λέει ότι ξεχνάει συνέχεια το σχολείο κάποιο βιβλίο ή κάποιο τετράδιο. Μοιάζει αρκετά αφηρημένος. Ακόμα και μέσα στο σπίτι δεν έχει τα βιβλία του σε ένα συγκεκριμένο μέρος αλλά τα παρατάει αριστερά και δεξιά. Ακόμα και όταν ολοκληρώνει το μέτρημα των αυτοκόλλητων της ορθογραφίας, παίρνει τα τετράδιά του από το τραπέζι και τα παρατάει σε μια γωνιά της κρεβατοκάμαρας, κάτω στο πάτωμα.

3. Ο Γιάννης αποφασίζει να κάνει άσκηση που έχει στα μαθηματικά. Λέει, δείχνοντας μας την άσκηση: «Τι πρέπει να κάνω εδώ;». Του διαβάζω αργά και καθαρά την εκφώνηση της άσκησης και τον αφήνω να τη σκεφτεί για λίγο. Όταν βλέπω ότι δεν έχει καταλάβει τίποτα του εξηγώ με πιο απλά λόγια τι πρέπει να κάνει. Του δείχνω και ένα κόλπο να υπολογίζει πιο γρήγορα και ξεκινάει να επιλύσει την

άσκηση. Και πάλι όμως παρατηρώ ότι θέλει καθοδήγηση και μόλις λίγο σταματάω να του μιλάω αποσπάται εντελώς η προσοχή του. Γενικά είναι πολύ αφηρημένος και δυσκολεύεται να εστιάσει σε μια συγκεκριμένη δραστηριότητα.

Γενικές παρατηρήσεις:

Για πρώτη φορά η Ναυσικά μου ζητάει τη γνώμη μου για το ενδεχόμενο να φέρει μια κοπέλα στο σπίτι για να διαβάζει το Γιάννη τα απογεύματα. Στην αρχή ζητάει από μένα να αναλάβω αυτό το έργο αλλά όταν εγώ της ξεκαθαρίζω ότι κάτι τέτοιο πρέπει να είναι οργανωμένο και δεν μπορώ να αναλάβω την ευθύνη, λόγω του φόρτου εργασίας που ήδη έχω, στρέφεται σε άλλες λύσεις. Με μια δεύτερη σκέψη αυτού που λέει, συμπληρώνει: «Εμείς είμαστε όμως τσιγγάνοι. Πως θα έρθει εδώ;»

Πριν ξεκινήσω τη συγκεκριμένη έρευνα, άκουγα από διάφορους ανθρώπους που έβλεπαν την τσιγγάνικη φυλή ως κάτι ξένο και άγνωστο έως και επίφοβο για αυτούς, ότι οι τσιγγάνοι είναι κλειστοί άνθρωποι, δεν ανοίγουν εύκολα τα σπίτια τους και ότι αντιμετωπίζουν με δυσπιστία όποιον δεν ανήκει στη φυλή τους. Στο τέλος της ερευνάς μου μπορώ με βεβαιότητα να πω πως αυτή η άποψη αποτελεί μια τεράστια παρερμηνεία. Οι τσιγγάνοι αντιμετωπίζουν πολύ θετικά τους μη Ρομά, ίσως και λόγω της προσπάθειας του να καταπολεμήσουν τα κύματα ρατσισμού από τα οποία πλήττονται συνεχώς. Ίσως η ομπρέλα προστασίας που δημιουργούν πάνω από τις γυναίκες τους να θεωρείται για τη δική μας κοινωνία κατακριτέα, όμως η τιμιότητα της γυναίκας στη δική τους κοστολογείται πολύ ακριβά. Συνεπώς, οι τσιγγάνοι δεν επιθυμούν να ζουν απομονωμένοι από τους ανθρώπους που δεν ανήκουν στη φυλή τους, αντίθετα επιθυμούν να είναι πλήρως ενταγμένοι. Όμως γνωρίζουν ότι θα συνεχίσουν να απολαμβάνουν ρατσιστικών αντιδράσεων όσο ακόμα η διαπολιτισμικότητα διδάσκεται «σιωπηρά» στα ελληνικά σχολεία. Στην ενότητα των συμπερασμάτων της ερευνάς μου θα αναφερθούν κάποια σχόλια εκπαιδευτικών, που κατά τα άλλα υποστηρίζουν και ασπάζονται τη διαπολιτισμική εκπαίδευση.

Καταγραφή Νο8

Ημερομηνία: Παρασκευή 23/2/2011

Ωρα: 17:00-18:15

Συμμετέχοντες: Γιάννης(παππούς), Γιώργος, Μαριλένα(γιαγιά)

Πλαίσιο: Απροειδοποίητη επίσκεψη

Η Ναυσικά απουσιάζει με τα παιδιά από το σπίτι. Τα έχει πάει στο Jumbo γιατί όπως λέει ο Γιώργος, ο μπαμπάς της οικογένειας, γκρίνιαζαν πολύ. Στο σπίτι βρίσκεται ο παππούς, η γιαγιά και ο Γιώργος. Η γιαγιά μαγειρεύει και οι άντρες βλέπουν τηλεόραση. Συζητάμε λίγο και ο Γιώργος μου λέει ότι στη γειτονιά του έχει ανοίξει ένα internet café και οι άντρες μαζεύονται εκεί και περνάνε το χρόνο τους τα απογεύματα που δεν έχουν δουλειές. Έχουν αρχίσει να ασχολούνται με διάφορες σελίδες κοινωνικής δικτύωσης (facebook κλπ.) στον ελεύθερό τους χρόνο. Λέει ότι ο αδερφός του έχει κάνει δική του σελίδα και συνομιλεί με διάφορους δικούς τους από τη Αμαλιάδα αλλά όταν τον ρωτάω γιατί δεν κάνει και αυτός μου απαντάει: «Κουμπάρα εγώ δεν είμαι γι αυτά». Ο Γιώργος αντιμετωπίζει μεγάλη αδυναμία στη γραφή της ελληνικής γλώσσας οπότε είναι φυσικό να μην νιώθει άνετα να χειριστεί τέτοιες σελίδες που απαιτούν τη χρήση χαρακτήρων για επικοινωνία. Τον ρωτάω τι κάνει στο internet café εφόσον δεν ασχολείται με τους υπολογιστές και μου απαντάει ότι μαζεύονται εκεί οι τσιγγάνοι της περιοχής, συζητάνε, και περνάει η ώρα. Πιο πολύ πηγαίνει για να βλέπει τους φίλους του και όχι γιατί έχει πρόθεση να ασχοληθεί με το διαδίκτυο.

Ο παππούς Γιάννης, που είναι και η κεφαλή της οικογένειας σαν το μεγαλύτερο ηλικιακά αρσενικό μέλος, αποτελεί και την κεφαλή των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων της οικογένειας. Μιλάει συνεχώς για τα μελλοντικά επαγγελματικά του σχέδια και τις επιχειρήσεις που έχει στο μυαλό του. Θεωρεί το γλωσσικό του επίπεδο ικανοποιητικό για να συνεννοηθεί με τους προμηθευτές και τους πελάτες του και το μόνο που τον απασχολεί είναι να βρίσκει συνεχώς τρόπους γρήγορου και εύκολου κέρδους για την οικογένειά του.

Περιστατικά γραμματισμού:

 κ. Γιάννης

1. Ο κ. Γιάννης μου δείχνει ένα διαφημιστικό φυλλάδιο με ηλεκτρονικούς υπολογιστές, από ένα μεγάλο κατάστημα ηλεκτρονικών ειδών, και με ρωτάει αν ξέρω τις διαφορές που έχουν μεταξύ τους. Όπως μου ανακοινώνει, σκέφτεται να ξεκινήσει μια επιχειρηματική δραστηριότητα με ηλεκτρονικούς υπολογιστές και προκειμένου να έχει κέρδος στην πώληση πρέπει να ξέρει τις διαφορές που έχουν μεταξύ τους. Όταν του λέω ότι δεν γνωρίζω τόσες λεπτομέρειες για τους υπολογιστές, μου ζητάει αν έχω να του συστήσω κάποιον που να ξέρει από αυτά για

να τον συμβουλέψει. Μου λέει : «Εμείς δεν τα ξέρουμε αυτά. Εγώ λίγα γράμματα ξέρω ίσα για τη δουλειά. Δεν τα ξέρω αυτά που λέτε εσείς οι μικροί!» Είναι πολύ φυσικό να νιώθει ότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε δύσκολες ορολογίες, πόσο μάλλον όταν αυτές έχουν να κάνουν με την τεχνολογία.

 κ. Μαριλένα

1. Η πρώτη κουβέντα της κ. Μαριλένας ήταν «Θα μας μάθετε ελληνικά;». Την κοίταξα απορημένη και μου είπε ότι στο σχολείο των παιδιών τους μοίρασαν ένα φυλλάδιο για ένα κοινοτικό προγράμματα εκμάθησης ελληνικών για τους μειονοτικούς πληθυσμούς από το Υπουργείο Παιδείας. Με ρωτάει πως θα το παρακολουθήσει. Θεωρεί ότι επειδή σπουδάζω στο πανεπιστήμιο μπορώ να έχω πρόσβαση σε όλες τις πληροφορίες και σε όλα τα προγράμματα. Της εξηγώ ότι δεν λειτουργεί ακριβώς έτσι το εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά της υπόσχομαι ότι θα προσπαθήσω να μάθω πως θα συμμετέχει. Μου λέει ότι νιώθει πολύ άσχημα για το χαμηλό γλωσσικό της επίπεδο και ότι έχουν φτιάξει μια ομάδα μαζί με άλλες γυναίκες και θέλουν να μάθουν ελληνικά. Όση ώρα συζητάμε μαγειρεύει και κάποια στιγμή θέλει να προσθέσει στο φαγητό της ένα υλικό που δεν ξέρει τη δοσολογία του. Ρωτάει τον άντρα της να δει τη συσκευασία και αυτός της εξηγεί. Μόλις τελειώνει μου λέει: «Να βλέπεις; Στ αλήθεια πρέπει να μάθω ελληνικά!». Ένα παρόμοιο περιστατικό είχε συμβεί πριν από κάποιους μήνες στο σπίτι της νύφης της, όπου πάλι χρειάστηκε βοήθεια για να διαβάσει μια συσκευασία. Αυτά αποτελούν παραδείγματα ότι η απουσία της δεξιότητας της γραφής και της ανάγνωσης είναι μεγάλο εμπόδιο για να ανταποκριθεί κάποιος στην καθημερινότητα. Το συγκεκριμένο άτομο άλλωστε θεωρείται αναλφάβητο.

Γενικές παρατηρήσεις:

Η κ. Μαριλένα επιθυμεί διακαώς να μάθει ελληνικά για να βοηθηθεί στην καθημερινή της ζωή. Την επιθυμία της αυτή δεν φαίνεται να υποστηρίζει ιδιαίτερα ο άντρας της Γιάννης, ο οποίος λέει «Λύσσαξε να μάθει ελληνικά! Ας μάθει! Πω πω! Ας κάνει ότι θέλει!». Αυτή του η δήλωση έχει ένα διπλό νόημα: Από τη μια υποδηλώνει τη θέση που έχει η ελληνική γλώσσα στην τσιγγάνικη κοινωνία. Σίγουρα βρίσκεται σε μειονεκτικότερη θέση στο μυαλό των Ρομά. Από την άλλη δείχνει και τη θέση που κατέχει η γυναίκα στη τσιγγάνικη κοινωνία. Η δική της εκπαίδευση δεν έχει κανένα νόημα και δεν της δίνεται καμία σημασία. Άλλωστε τους άντρες δεν τους ενδιαφέρει αν η γυναίκα τους θα μορφωθεί διότι έχουν γεννηθεί σε ένα κοινωνικό σύστημα που δεν σέβεται τις προσωπικές ανάγκες των γυναικών, ούτε βέβαια αναγνωρίζει τις προσωπικές τους ελευθερίες. Τις προορίζει μόνο για το γάμο και τη δημιουργία οικογένειας. Μια τέτοια άποψη οπωσδήποτε δεν ήταν αναμενόμενη από τον κ. Γιάννη, ο οποίος σε διάφορες συζητήσεις έχει παροτρύνει τα παιδιά της οικογένειας να διαβάσουν και έχει δηλώσει ότι η μόρφωση είναι πολύ σημαντική για να μπορεί να ανταπεξέλθει στην κοινωνία και τις απαιτήσεις ειδικά αν ανήκει στην

πετροβολημένη φυλή τους. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως θεωρητικά ενθαρρύνουν και επιβραβεύουν την εκπαίδευση, όταν όμως πρακτικά καλούνται να την εντάξουν στην καθημερινή τους ζωή, αρχίζουν και βρίσκουν αντιρρήσεις.

Η επίσκεψή μου τελειώνει και ο Γιώργος προθυμοποιείται να περπατήσουμε μαζί παρέα μέχρι το internet café, μιας και αυτός θα έμενε εκεί. Όταν φτάνουμε βλέπει από μακριά τον αδερφό του. Του λέω να πάμε κοντά να τον χαιρετήσω. Μου απαντάει: «Όχι βρε κουμπάρα. Που θα έρθεις εσύ εκεί με τους άντρες;» Γελάει. Συνειδητοποιώ ότι ακόμα και τις κοπέλες που βρίσκονται έξω από τη φυλή τους, εφόσον τους δένει κάποια φιλία ή κάποια συγγενική σχέση, θέλουν να τις προστατέψουν. Συνεπώς, οι περιορισμοί που νοητά θέτουν δεν ισχύουν μόνο για τις κοπέλες της φυλής τους. Πράγματι, φωνάζει το Φώτη να έρθει εκείνος, χαιρετιόμαστε και φεύγω. Αυτοί επιστρέφουν στην παρέα τους.

Καταγραφή Νο9

Ημερομηνία: Πέμπτη 22/3/2012

Ωρα: 21:20-21:45

Συμμετέχοντες: Βάσω, Μαριλένα, Αλεξάνδρα, Ειρήνη, Μαριλένα(γιαγιά)

Πλαίσιο: Επίσκεψη μετά από τηλεφώνημα

Η Βάσω μου λέει στο τηλέφωνο ότι δεν θέλει να στείλει τα παιδιά στο σχολείο την επόμενη μέρα, που έχουν τη γιορτή για την 25^η Μαρτίου. Μου λέει ότι δεν θέλει να τα ξυπνήσει. Συγκεκριμένα: «Χαζομάρες! Που να τα στέλνω τώρα;». Της εξηγώ ότι θα ήταν καλό να στείλει τα παιδιά στο σχολείο παρόλο που έχουν γιορτή και δεν θα γίνει κανονικά μάθημα, διότι, ειδικά για το νηπιαγωγείο, η παρακολούθηση των γιορτών είναι πολύ σημαντική. Έπειτα μου λέει ότι δεν έχουν μάθει τα ποιήματά τους. Έτσι επισκέπτομαι το σπίτι της οικογένειας με σκοπό να βοηθήσω τα κορίτσια να μάθουν τα ποιήματά τους για την αυριανή σχολική γιορτή.

Περιστατικά γραμματισμού:

 Αλεξάνδρα και Μαριλένα

1. Τα κορίτσια για ύπνο. Αν και η Βάσω στο τηλέφωνο μου είχε πει ότι τα κορίτσια δεν ξέρουν τα ποιήματά τους, εγώ ανακαλύπτω ότι τα έχουν μάθει. Μάλιστα τα λένε και οι δύο χωρίς να κομπιάζουν. Το ποίημα που έχει κληθεί να μάθει η Μαριλένα είναι μόλις μια στροφή ενώ το ποίημα της Αλεξάνδρας είναι μεγαλύτερης έκτασης (3 στροφές). Φυσικά τα έχουν παπαγαλίσει, χωρίς να ξέρουν ακριβώς τι θέλει να πει το ποίημα ή το νόημα κάποιων λέξεων και στροφών.

Για να καταλάβω αν έχουν αίσθηση που διαβάζουν στο ποίημα ή αν απλά έχουν παπαγαλίσει, σταματάω την Αλεξάνδρα την ώρα που απαγγέλει και της λέω ότι χάθηκα, να μου δείξει που είναι. Μου λέει «Κάπου εδώ είσαι», και μου δείχνει σε ένα εντελώς διαφορετικό σημείο από αυτό που διάβαζε στην πραγματικότητα. Της ρωτάω πως έμαθαν τα ποιήματά τους και μου λένε ότι τους τα διάβαζε η Βάσω και αυτές επαναλάμβαναν και έτσι, αφού τα είπαν πολλές φορές τα έμαθαν απ' έξω. Αυτό δείχνει ότι αν και η Βάσω ήταν αρχικά αρνητική στο θέμα των γιορτών, εμπιστεύθηκε τη γνώμη μου και αποφάσισε να μάθει τα ποιήματα στα παιδιά και να τα στείλει. Ίσως αυτή η αλλαγή της απόφασής της να ήταν απόρροια και μιας προσπάθειας ένταξης και αφομοίωσης με τους άλλους, μη τσιγγάνους, γιατί η Αλεξάνδρα λέει: «Της το είπαμε και εμείς. Και τα άλλα παιδιά πάνε. Γιατί εμείς όχι δηλαδή;». Το ίδιο το παιδί, δηλαδή, επιθυμεί να μην ξεχωρίζει από το σύνολο και να πραγματοποιεί τις ίδιες δραστηριότητες με τους συμμαθητές του.

Αλεξάνδρα και Βάσω

1. Η Αλεξάνδρα σηκώνεται πάνω, παίρνει στα χέρια της το χαρτί και κάνει πως διαβάζει το ποίημα. Στην πραγματικότητα το λέει απ' έξω και ρίχνει κλεφτές ματιές στο χαρτί, μιμούμενη τη διαδικασία της ανάγνωσης. Όταν τελειώνει λέει: «Και εγώ όταν γίνω δασκάλα, θα μαθαίνω στα παιδιά να λένε τα ποιήματα.». Την ανακοίνωσή της αυτή την κάνει με πολύ σοβαρό ύφος. Η Βάσω γελάει και της λέει: «Αμάν δασκάλα θα γίνει εσύ. Τι δασκάλα βρε; Εσύ κοίτα να βρεις να παντρευτείς.». Η Αλεξάνδρα γελάει και αρχίζει να χορεύει, χωρίς να συνειδητοποιεί ότι αυτό το σχόλιο της μαμάς της αντικατοπτρίζει τις απόψεις και τις αντιλήψεις μιας ολόκληρης φυλής, μιας ολόκληρης παράδοσης ετών. Για την τσιγγάνικη κοινωνία, οι δυνατότητες της γυναίκας για επαγγελματική και εκπαιδευτική ανέλιξη είναι μηδαμινές. Ο προορισμός της είναι ο γάμος, η γέννηση των παιδιών και η ανατροφή τους. Στα λόγια της Βάσως υπάρχει μια πικρία, ίσως για όσα θα ήθελε να έχει πετύχει προς αυτή την Κατεύθυνση. Ξέρει όμως ότι τελικά αυτός ήταν ο μόνος δρόμος που ακολουθούν οι γυναίκες Ρομά. Η θέση τους και οι αντιλήψεις που υπάρχουν στην τσιγγάνικη κοινωνία για τη γυναίκα και διαιώνίζονται από γενιά σε γενιά, περιγράφονται εκτενέστερα στο θεωρητικό μέρος της εργασίας μου.

Ειρήνη και κ. Μαριλένα

1. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, έρχεται στο σπίτι η γιαγιά για να τους καληνυχτίσει. Εκείνη την ώρα ακούει τη συζήτηση που κάνουμε. Η Ειρήνη μας λέει ένα αστείο περιστατικό που συνέβη στο σχολείο σε μια ώρα που είχαν κενό και εκείνη βρισκόταν στην αυλή με τις φίλες της. Η γιαγιά λέει: «Όλο στην αυλή περιφέρεσαι γι αυτό παίρνεις συνέχεια Β. Χάθηκες να φέρεις Α;». Η Ειρήνη θυμώνει και φεύγει γιατί δεν έχει προλάβει να της εξηγήσει ότι έλειπε η δασκάλα και ότι δεν χαζολογούσε την ώρα του μαθήματος. Η φράση αυτή είναι οξύμωρη, γιατί δεν θα περίμενε κανείς να έχουν σημασία οι βαθμοί του σχολείου για την τσιγγάνικη οικογένεια, μιας και τοποθετούν ένα δικό τους όριο στα χρόνια φοίτησης. Το γεγονός όμως ότι τη λέει μια γυναίκα που δεν ξέρει να γράφει και να διαβάζει και προσπαθεί απεγνωσμένα να το κατορθώσει, δείχνει πόσο μεγάλη σημασία έχουν τα γράμματα για τους ανθρώπους που δεν τα κατέχουν καθόλου. Για εμάς, που ο γραμματισμός είναι δεδομένος, τα συναισθήματα απέναντι στη γραφή δεν είναι ίδια, όπως για έναν αναλφάβητο που του δένει τα χέρια η κατάσταση που βιώνει και η πιο απλή καθημερινή συνήθεια έχει εμπόδια.

Καταγραφή Νο10

Ημερομηνία: Δευτέρα 9/4/2012

Ωρα: 14:00-15:00

Συμμετέχοντες: Ναυσικά, Φώτης, Γιάννης, Γιώργος

Πλαίσιο: Προγραμματισμένη επίσκεψη κατόπιν συνεννοήσεως

Τη Μεγάλη Δευτέρα επισκέπτομαι το σπίτι της οικογένειας για αν συνεννοηθούμε για τα δώρα για το Πάσχα. Στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι έχω βαπτίσει το μικρότερο μέλος της οικογένειας, το Φώτη. Αυτό βέβαια έχει αναφερθεί και νωρίτερα αλλά θέλω για άλλη μια φορά να επισημάνω ότι η σχέση μας αυτή, μου χάρισε πρόσβαση στο σπίτι αλλά και στα ενδότερα ζητήματα που απασχολούν την οικογένεια.

Έπειτα από τηλεφώνημα των γονιών του, φτάνω στο σπίτι τους. Η Πρακτική Άσκηση που πραγματοποιώ την περίοδο αυτή με το πανεπιστήμιο δεν μου έχει επιτρέψει να τους επισκεφτώ για ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα και έτσι, μικροί και μεγάλοι σπεύδουν να μου πουν τα νέα τους.

Την ώρα που φτάνω στο σπίτι, η Ναυσικά τυλίγει τα τσουρέκια που έχει ετοιμάσει για το Πάσχα με τη βοήθεια της Βάσως. Την πετυχαίνω τη στιγμή που έχει ολοκληρώσει τη διαδικασία.

Περιστατικά γραμματισμού:

 Ναυσικά

1. Η Ναυσικά βολεύει σε ένα ντουλάπι ένα χαρτί που έχει γραμμένη τη συνταγή από τα τσουρέκια. Δυστυχώς δεν προλαβαίνω να της ζητήσω το χαρτί για να δω αν είναι γραμμένο στα ελληνικά ή στα τσιγγάνικα. Παρατηρώ όμως ότι πρόκειται για ένα χειρόγραφο φύλλο τετραδίου. Οι γυναίκες της οικογένειας, άλλωστε, όπως έχει προκύψει και από προηγούμενες παρατηρήσεις, καθώς είναι και νεαρές ηλικιακά, συμβουλευονται συχνά βιβλία μαγειρικής ή συνταγές για να μαγειρέψουν.

2. Η Ναυσικά απαντάει σε ένα γραπτό μήνυμα που έχει έρθει στο κινητό της. Γράφει βιαστικά και το αφήνει στη μέση για μου μιλήσει και λέει ότι θα το στείλει μετά.

Αφού συζητήσαμε και μου είπε τα νέα ολόκληρης της οικογένειας, της ζητάω να εστιάσει στη σχολική πρόοδο του Γιάννη. Μου λέει ότι έχει βελτιωθεί πολύ στο σχολείο και ότι μάλιστα έχει ξεκινήσει και αγγλικά σε φροντιστήριο. Λέει ότι και στο φροντιστήριο τα πάει πολύ καλά, αν και περιορίζονται σε τραγουδάκια, ποιηματάκια και παιχνίδια στα αγγλικά.

Ζήτησα το Γιάννη να μου φέρει το τετράδιο της ορθογραφίας του για να ρίξω μια ματιά. Την τελευταία φορά που κοίταξα το τετράδιό του η κατάσταση ήταν αποκαρδιωτική. Η εικόνα του τετραδίου του στις πρώτες σελίδες περιγράφεται σε

προηγούμενη παρατήρηση, όπως και γενικότερα η σχολική του πρόοδος. Αντίθετα αυτή τη φορά το τετράδιό του βρίσκεται σε άριστη κατάσταση. Στις καθημερινές ορθογραφίες κάνει πλέον ελάχιστα λάθη και συνέχεια η δασκάλα του σημειώνει «Μπράβο». Τα γράμματά του είναι καθαρά και προσεγμένα. Δεν υπάρχουν μουτζούρες, γεγονός που χαροποιούσε ιδιαίτερα και τη μαμά του, που πλέον δεν ακούει συνεχώς παράπονα από τη δασκάλα. Ωστόσο, το γυρολογικό εμπόριο και πάλι, όπως μου αποκάλυψε η Ναυσικά τους είχε αναγκάσει να απουσιάσουν εκτός Βόλου για μισό μήνα σχεδόν, και να χάσει επαφή με τα σχολικά δρώμενα.

Αυτό ανάγκασε το Γιάννη να μην παρακολουθεί τα μαθήματα και είχε προκαλέσει τις αντιδράσεις της δασκάλας για τα κενά που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν από την απουσία. Και πάλι όμως φαίνεται ότι η δασκάλα έκανε πολύ καλή δουλειά. Το παιδί δε φαίνεται να έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την απουσία του από τα σχολικά πράγματα.

Το άλλο παιδί της οικογένειας, ο Φώτης έχει σημειώσει μεγάλη πρόοδο. Πηγαίνει στα προνήπια και παρόλο που απουσίασε για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, η μαμά του λέει ότι κάνει πρόοδο και πλέον του αρέσει να κάθεται αρκετές ώρες στο σχολείο και συμμετέχει στις δραστηριότητες.

Περιστατικά γραμματισμού:

Φώτης

1. Ο Φώτης επηρεάζεται από τον αδερφό του και παίρνει ένα χαρτόνι και ένα μαρκαδόρο και προσπαθεί να γράψει το όνομά του. Ο Γιάννης τον βοηθάει και γράφει το όνομά του σε ένα άλλο χαρτί και του το δείχνει. Όμως ο Φώτης περιορίζεται σε απλές γραμμές και μουτζούρες καθώς δεν έχει αναπτύξει ακόμα τη λεπτή κινητικότητά του, σε βαθμό τέτοιο ώστε να μπορέσει να μιμηθεί ένα σχέδιο. Και πάλι όμως προσπαθεί και νιώθει ικανοποίηση από το αποτέλεσμα του. Η αυτό-ικανοποίησή του φαίνεται από το γεγονός ότι περιφέρει το χαρτί του για να δουν όλοι ότι έγραψε το όνομά του.

Γιάννης και Φώτης

1. Ο Φώτης ανοίγει τη λαμπάδα του που έχει δώρο ένα συναρμολογούμενο παιχνίδι. Όπως είναι φυσικό, δεν ξέρει πώς να το κατασκευάσει. Ο Γιάννης του παίρνει το χαρτί με τις οδηγίες από τα χέρια για να το επεξεργαστεί και αυτός. Αποτελεί, ωστόσο, πολύ καλό σημάδι για την εξοικείωση του Φώτη με το γραμματισμό, το γεγονός ότι όταν αντιμετωπίζει πρόβλημα με την κατασκευή, αναζητά το χαρτί με τις οδηγίες, άσχετα αν ξέρει ότι δεν μπορεί να τις διαβάσει. Παρόλα αυτά, οι οδηγίες είναι στ' αγγλικά και ούτε ο Γιάννης μπορεί να τις διαβάσει. Στο κάτω μέρος του χαρτιού υπάρχει μια σειρά από εικόνες που δείχνουν βήμα-βήμα την κατασκευή. Έτσι ο Γιάννης συμβουλευεται αυτό τον τρόπο οδηγιών και ολοκληρώνει την κατασκευή.

Η επίσκεψη ολοκληρώνεται με την ανανέωση του ραντεβού μας για μετά το Πάσχα. Ωστόσο αυτή η επίσκεψη αποτελεί και την τελευταία παρατήρηση της έρευνάς μου.

Ανάλυση γραπτών μηνυμάτων και γλωσσικές συνήθειες

Στο σημείο αυτό ακολουθεί μι σύντομη παρουσίαση και ανάλυση κάποιων γραπτών μηνυμάτων που έχει στείλει σε εμένα η Ναυσικά, σαν παραδείγματα του γραπτού λόγου της.

Παραδείγματα μηνυμάτων:

Εγώ: «Κουμπαρούλα τι κάνεις; Θα είστε στο σπίτι το απόγευμα να έρθω να σας δω;»

Ναυσικά: «Καλά είμαστε και βέβια ναρθης, αν θες, θα σε περιμένω.» (05/12/11 18:41)

Ναυσικά: «Κουμπαρούλα μου επιδής έκλεγαν τα παιδιά τα έφερα στην Βάσω θαρθης εδώ;» (05/12/11 19:19)

Ναυσικά: «Οκ καιγω εκη παω θα βρεθουμε» (07/03/2012 15:25)

Ναυσικά: «Εισαι οκ γιατι ανησυχησα» (11/04/2012 02:27)

Ναυσικά: «Οκ τοτε μπορω να κημηθο καληνυχτα και ονοιρα γλυκα» (11/04/2012 02:32)

Ναυσικά: «Τη εγινε τη κανεις ενοχλω μηπως» (12/04/2012 00:29)

Ναυσικά: «Ναι να τα πουμε καλυτερα από κοντα γιατι δεν πολη το κατεχω αυτό μετα μηνυματα οκ.Καληνυχτα» (12/04/2012 00:45)

Ναυσικά: «Τη να σου από τη τηλ θα σου τα πω αποκοντα γιατι το εχω και αναγκη να μιλησω και με καποιον ανθρωπο» (27/04/2012 21:46)

Ανάλυση του λόγου και γλωσσικών συνηθειών

Τα γραπτά μηνύματα που αποστέλλει η Ναυσικά έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Γνωρίζουμε φυσικά, πράγμα που έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα στο θεωρητικό μέρος της εργασίας μου, ότι η γλώσσα των Ρομά δεν έχει γραπτή απόδοση. Πρόκειται για μια γλώσσα καθαρά προφορικής διάδοσης και αποτύπωσης. Συνεπώς, κατανοούμε το εξής γεγονός: το ότι η «μίξη» των ελληνικών και των τσιγγάνικων μορφημάτων είναι κάτι αναπόφευκτο για έναν άνθρωπο δίγλωσσο-πόσο μάλλον εφόσον η μια εκ των δύο γλωσσών δεν αποδίδεται γραπτά. Ως επακόλουθο της συγκεκριμένης κατάστασης έρχεται και η αναμενόμενη παρουσία ορθογραφικών λαθών και συντακτικών ατασθαλιών, λόγω της προσπάθειας που καταβάλλουν οι τσιγγάνοι να αποτυπώσουν τους χαρακτήρες της ομιλούμενης γλώσσας τους με χαρακτήρες μιας άλλης γραπτής γλώσσας, η οποία είναι εντελώς διαφορετική σε όλα της τα στοιχεία.

Χρησιμοποιώντας τη Ναυσικά ως παράδειγμα μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις: Πρώτον, κάνει αρκετά ορθογραφικά λάθη. Σε αυτό συμβάλλει τόσο το μορφωτικό της επίπεδο, διότι έχει φοιτήσει στο σχολείο μέχρι την Τετάρτη δημοτικού, γεγονός που της αφήνει πολλά κενά σε γνώσεις γραμματικής και ορθογραφίας, όσο και η προσπάθειά της για συγκερασμό των δύο γλωσσών. Βέβαια με εμένα, που δεν ανήκω στη φυλή, δεν επικοινωνεί στα τσιγγάνικα, αλλά λαμβάνοντας υπόψη μας ότι η γλώσσα είναι ένας ζωντανός οργανισμός που εξελίσσεται, μας χαρακτηρίζει και τον χαρακτηρίζουμε, είναι λογικό να επηρεάζεται ο προσωπικός της γλωσσικός χαρακτήρας μέσα από την καθημερινή της επικοινωνία. Αναφορικά με τη σωστή ορθογραφία, να σημειωθεί ακόμα, πως δεν είναι κάτι που απασχολεί ιδιαίτερα της γυναίκες της τσιγγάνικης φυλής, διότι επικοινωνούν μόνο μεταξύ τους. Θα ήταν ανεπίτρεπτο έως μεμπτό να επικοινωνήσουν με τον οποιονδήποτε άλλον εκτός οικογένειας, οπότε δεν αγχώνονται για τις αποδόσεις τους. Το μόνο που τις απασχολεί είναι να συνεννοούνται μεταξύ τους, και να καταλαβαίνει η μια τι θέλει να πει η άλλη. Ενδιαφέρον θα ήταν να συμπεριλαμβάνονταν σ' αυτό το σημείο της εργασίας μου και η αντρική τσιγγάνικη άποψη περί ορθογραφίας, όμως οι άντρες της οικογένειας-δείγμα επικοινωνούν με γραπτά μηνύματα σε ελάχιστο βαθμό και η δική τους εκδοχή παρουσιάζεται παρακάτω στην εργασία μου.

Δεύτερον, στο λόγο της Ναυσικάς, παρατηρούμε έντονες επιρροές της τσιγγάνικης γλώσσας Ρομ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η χρήση του «επιδής» αντί για «επειδή». Όλοι οι τσιγγάνοι βάζουν το τελικό σίγμα σε κάποιες λέξεις της ελληνικής γλώσσας, που δεν χρειάζεται, όπως στη συγκεκριμένη, τόσο στο γραπτό όσο και στον προφορικό τους λόγο. Αποτελεί προφανώς προϊόν κακής μεταφορά από τη μια γλώσσα στην άλλη, πράγμα σύνηθες για έναν δίγλωσσο.

Τρίτον, παρατηρούμε ότι εκτός από την απουσία σημείων στίξης και την αδυναμία «τεμαχισμού» του λόγου σε μικρότερες και πιο κατανοητές προτάσεις, η Ναυσικάς κολλάει μεταξύ τους κάποιες λέξεις θεωρώντας ότι είναι μια λέξη (πχ. ναρθης, θαρθης). Σ' αυτό το σημείο φαίνεται έντονα η επιρροή του προφορικού λόγου και η προσπάθεια αποτύπωσής του στο γραπτό. Διότι οι εκφράσεις αυτές στον προφορικό λόγο μπορεί να μοιάζουν μια, αφού τις λέμε γρήγορα και τις ενώνουμε χάριν ευφωνίας. Η Ναυσικά όμως θεωρεί ότι γράφονται και έτσι. Σ' αυτό συμβάλλει και η ελλιπής γνώση γραμματικής αλλά και η απουσία τσιγγάνικης γραπτής γλώσσας.

Άλλη μια παρατήρηση που θέλω να παραθέσω και δεν είναι γραμματικο-συντακτικού περιεχομένου είναι η εξής: Όταν τη ρωτώ τι κάνει σε β' ενικό πρόσωπο, εκείνη αντί να μου απαντήσει σε α' ενικό μου απαντάει σε α' πληθυντικό πρόσωπο. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία και αντικατοπτρίζει ένα ολόκληρο σύστημα αντιλήψεων και παραδόσεων σχετικά με την τσιγγάνικη οικογένεια και τη θέση της γυναίκας σε αυτήν. Η ίδια η Ναυσικά αντανάκλαστικά θεωρεί ότι πρέπει να προβάλλει και όλη την υπόλοιπη οικογένεια σαν σύνολο και να δείξει την ένταξη της σ' αυτήν. Άλλωστε για τους τσιγγάνους η οικογένεια σαν έννοια και σαν σύνολο είναι το άλφα και το ωμέγα.

4. Αποτελέσματα

Μέσα από τις επιτόπιες παρατηρήσεις στο περιβάλλον των οικογενειών, που αποτέλεσαν το δείγμα, από τις μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις- που δυστυχώς χάθηκαν και δεν μπορούν να παρουσιαστούν στην έρευνα- αλλά και μέσα από την καθημερινή επαφή και ανάπτυξη ουσιαστικών σχέσεων με τις συγκεκριμένες οικογένειες, κατάφερα να αντλήσω μια σειρά συμπερασμάτων που αφορούν διάφορες ενδιαφέρουσες παραμέτρους.

Η πρώτη ερευνητική υπόθεση αφορούσε τα χαμηλά ποσοστά γραμματισμού σε μια οικογένειας Ρομά. Σ' αυτήν απαντάει και το βασικότερο συμπέρασμα, στο οποίο καταλήγει η έρευνα και την επιβεβαιώνει. Πράγματι, τα ποσοστά γραμματισμού στην τσιγγάνικη οικογένεια είναι πολύ μικρά. Αυτό, βέβαια, το συμπεραίνουμε συγκρίνοντας μια τυπική οικογένεια της συγκεκριμένης φυλής με μια οικογένεια μη Ρομ στο επίπεδο αυτό. Τα περιστατικά γραμματισμού, στα οποία εμπλέκονται τα ανήλικα άτομα της οικογένειας αφορούν τα μαθήματα του σχολείου (είτε λέγεται σχολική είτε προσχολική εκπαίδευση), ενώ τα περιστατικά γραμματισμού, στα οποία εμπλέκονται οι ενήλικες αφορούν την ανάγνωση συνταγών μαγειρικής, τη συμπλήρωση επίσημων κρατικών εγγράφων, τη συνταγογράφηση φαρμάκων και τη γραπτή «ανταπόκριση» στις σχολικές απαιτήσεις για τη συμμετοχή σε δραστηριότητες. Οι πρακτικές γραμματισμού της τσιγγάνικης οικογένειας περιστρέφονται όλες γύρω από τον τρόπο ζωής και οργάνωσης της τσιγγάνικης κοινωνίας. Τα περιστατικά, στα οποία εμπλέκονται τα παιδιά εκτός του ότι σχετίζονται με το σχολείο, εμφανίζονται σε βαθμό τέτοιο που διαφαίνεται η μικρή σημασία που δίνουν οι Ρομ στη σχολική φοίτηση. Γενικότερα, όλα τα περιστατικά αντικατοπτρίζουν τις αξίες και την ιδεολογική κατεύθυνση της φυλής τους.

Η τσιγγάνικη κοινωνία είναι ιδιαίτερα κλειστή και αποκλείει τις παρεισφρήσεις ξένων στοιχείων, που πιθανόν να τη μολύνουν. Οι Ρομά προσπαθούν να ενισχύουν και να βοηθούν ο ένας τον άλλον και να αλληλοσυνεργάζονται. Σε μια συνάντησή μου με την οικογένεια, ο Γιώργος διαλέγει την πιτσαρία που θα αγοράσει πίτσες με κριτήριο το γεγονός ότι δουλεύει «ένα δικός τους». Αυτό και μόνο αρκεί για την επιλογή, η ύπαρξη δηλαδή στο συγκεκριμένο μαγαζί ενός προσφιλούς προσώπου, με το οποίο έχει κάτι κοινό. Ανήκουν στην ίδια φυλή. Μέσα από την έρευνα αντλούνται και ορισμένα συμπεράσματα για τα δύο φύλα αλλά τη σχέση που έχουν μεταξύ τους.

Η δεύτερη ερευνητική υπόθεση αφορούσε τη μεγαλύτερη ενημέρωση και κατάρτιση των αντρών της οικογένειας Ρομά για κοινωνικά και καθημερινά ζητήματα σε σχέση με τα γυναίκες. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η θέση του άντρα είναι η πιο ισχυρή και είναι το άτομο που φροντίζει την οικογένεια και παίρνει τις αποφάσεις, που αφορούν όλα τα μέλη της. Αυτό το επιβεβαιώνει και η βιβλιογραφία. Οι άντρες νιώθουν την ανάγκη επιβεβαίωσης μπροστά σε μη Ρομ για το ποιος είναι ο αρχηγός και παίρνει τις αποφάσεις της οικογένειας. Για παράδειγμα, όταν βρέθηκα μπροστά σε μια συζήτηση ο Γιώργος πήρε το φυλλάδιο από τα χέρια της Ναυσικάς λέγοντάς της

«Άστο δεν είναι για σένα αυτό.», θέλοντας να δείξει ότι αυτός θα αποφασίσει το μέρος, από το οποίο θα παράγγελλαν φαγητό.

Οι άντρες, ακόμα, νιώθουν και το αίσθημα της προστασίας και της ευθύνης που έχουν προς όλα τα μέλη της οικογένειας, ακόμα και τα δευτερεύοντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί το περιστατικό, που περιγράφεται στις παρατηρήσεις, με την επίσκεψη μας στο Internet café της γειτονιάς τους, όπου βρισκόταν μόνο άντρες. Ο Γιώργος, θέλοντας να με προστατέψει από σχόλια με αποθάρρυνε από το να πλησιάσω, θεωρώντας ότι αυτό είναι λογικό να κάνει με ένα μέλος της οικογένειάς του μιας και για τους Ρομ η κουμπαριά είναι συγγενική σχέση μεγάλης βαρύτητας.

Μέσα από τις παρατηρήσεις, ωστόσο, προέκυψε ότι οι άνδρες και οι γυναίκες παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές ως προς το γλωσσικό επίπεδο, με τις γυναίκες να έχουν σαφέστερα πιο αναπτυγμένες γλωσσικές δεξιότητες στην ελληνική γλώσσα. Οι άντρες, διαψεύδοντας την ερευνητική υπόθεση, που τους ήθελε πιο ενημερωμένους και με υψηλότερο γνωστικό επίπεδο, σε σχέση με τις γυναίκες, παρουσιάζονται μέσα από την έρευνα ως καθόλου εμπλεκόμενοι με το γραμματισμό. Μάλιστα, οι γυναίκες είναι αυτές που τους βοηθούν στη συμπλήρωση αιτήσεων ή σε έγγραφα της δουλειάς τους με σύνθετο λόγο. Το γεγονός αυτό ήταν μια αναμενόμενο, δεδομένου ότι οι άνδρες εμπλέκονται ενεργά στην κοινωνία από μικρή ηλικία (οπότε θα τους περιμέναμε περισσότερο ενημερωμένους για τα κοινά) και επίσης παντρεύονται μεγαλύτεροι από τις γυναίκες, άρα έχουν περισσότερα χρόνια στη διάθεση τους για σχολική φοίτηση. Φαίνεται, όμως ότι τελικά τους «κερδίζει» το γυρολογικό εμπόριο και οι ιδιαίτερες ασχολίες τους και η εκπαίδευση περνάει σε δεύτερη μοίρα.

Αντίθετα, τα αποτελέσματα της έρευνας ισχυροποιούν τη θέση της γυναίκας στην τσιγγάνικη κοινωνία (και επιβεβαιώνουν και τη σχετική βιβλιογραφία). Η γυναίκα θεωρείται ο στυλοβάτης του σπιτιού και κατέχει μια ισχυρή θέση. Απολαμβάνει του σεβασμού όλων των μελών της οικογένειας και, εκτός από τι οικιακές εργασίες και την ανατροφή των παιδιών, είναι επιφορτισμένη με το καθήκον της διαφύλαξης τόσο της δικής της όσο και της οικογενειακής τιμής. Αξιοσημείωτο είναι το «στήσιμο» των αντρών και των γυναικών της τσιγγάνικης οικογένειας σε μια κοινωνική συνάντηση. Οι άντρες δημιουργούν μια «κλίκα» στη μια πλευρά του χώρου και οι γυναίκες μια άλλη σε διαφορετικό χώρο. Ποτέ τα δύο φύλα δεν συζητούν μαζί και δεν συγχρωτίζονται όταν είναι παρόντα και άλλα μέλη της φυλής τους. Συσχετίζονται μόνο κατά την τέλεση της κυρίως διαδικασίας. Για παράδειγμα, όταν η Βάσω και ο Φώτης με κάλεσαν στο σπίτι τους για φαγητό, οι άντρες καθόταν στο σαλόνι και οι γυναίκες στην κουζίνα. Μόνο την ώρα του φαγητού οι άντρες πλησίασαν και κάθισαν μαζί μας. Η Ναυσικά μου εξήγησε ότι είναι και αυτό μέρος της παράδοσής τους, η απόσταση δηλαδή των δύο φύλων και η «δημόσια» συμπεριφορά τους.

Αναφορικά με το γραμματισμό, παρατηρούμε ότι βρίσκεται σε καλύτερο επίπεδο από τους άντρες. Έρχεται σε επαφή με περισσότερα έντυπα (βιβλία μαγειρικής, συνταγές γιατρών) και έχει την ευκαιρία να εξασκείται. Επίσης, οι γυναίκες του σπιτιού βοηθούν τα παιδιά στα μαθήματα του σχολείου, όποτε αυτά

τους το ζητούν. Αντιμετωπίζουν και αυτές σαφώς, αρκετές δυσκολίες, ειδικά κατά την ανάγνωση δύσκολων ορολογιών πχ. σε φάρμακα, η οποία ενδεχομένως να δικαιολογείται και από την απουσία γραπτής απόδοσης της ROMANI και την επιτακτική χρήση ελληνικών χαρακτήρων για την αποτύπωσή της. Ωστόσο, θεωρούν την εκπαιδευτική τους πορεία υπεραρκετή. Τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες, είναι πολύ ενημερωμένοι για τα οικονομικά θέματα αλλά και την επικαιρότητα. Θα λέγαμε ότι οι άντρες έχουν πρακτική γνώση της επικαιρότητας, μέσω της καθημερινής εμπλοκής τους με άλλους ανθρώπους, ενώ οι γυναίκες έχουν θεωρητική γνώση της επικαιρότητας, την οποία αντλούν από τα ΜΜΕ και την ενασχόλησή τους με αυτά. Μέσα στις καταγραφές μου υπάρχουν πολλά παραδείγματα, που αποδεικνύουν την προσπάθεια ενημέρωσης για τα κοινά εκ μέρους και των δύο φύλων.

Εξάιρεση στη συγκεκριμένη οικογένεια αποτέλεσε, το δίχως άλλο, η κ. Μαριλένα. Η γιαγιά της οικογένειας δεν γνωρίζει γραφή ούτε ανάγνωση και θέλει να μάθει με κάθε τρόπο. Αναζητά τρόπους για να μορφωθεί μέσω κρατικών θεσμών ή σεμιναρίων. Η θέληση της αυτή υπογραμμίζει την ανάγκη που νιώθει ένας αναλφάβητος για μάθηση αλλά και τη μειονεκτική θέση στην οποία έρχεται καθημερινά μέσω των δυσκολιών που της προκαλεί αυτή η αδυναμία. Ο αναλφαριθμισμός, άλλωστε όπως αποδεικνύουν και η έρευνες προκαλεί ντροπή στα άτομα που τον «κουβαλούν».

Τέλος, η τρίτη ερευνητική υπόθεση αφορούσε τις χαμηλές απαιτήσεις, που έχουν οι Ρομ, από τα παιδιά τους κατά τη σχολική φοίτηση. Και η ερευνητική υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε. Πιο συγκεκριμένα, οι γονείς του δείγματος, που μελέτησα, δεν φαίνονταν να έχουν υψηλές προσδοκίες για τα παιδιά τους σχετικά με την επιτυχία τους στο σχολείο και φροντίζουν να την ενισχύουν με την μειωμένη και διακεκομμένη φοίτηση στην οποία τα υποβάλλουν. (Τέτοια παραδείγματα υπάρχουν πολλά στις παρατηρήσεις μου.) Αντίθετα τα παιδιά, ήθελαν να έχουν τη συνέχεια της σχολικής τους φοίτησης σαν προοπτική, σε αντιδιαστολή με τον πρόωγο γάμο και τη δημιουργία οικογένειας. Αυτός ο ζήλος τους για τα μαθήματα ίσως οφείλεται και στην προσπάθεια και επιθυμία τους για πλήρη ένταξη και αφομοίωση. Για παράδειγμα, η Αλεξάνδρα δηλώνει ότι θέλει να σπουδάσει και να γίνει δασκάλα. Η Βάσω, όμως, γρήγορα της κόβει τα φτερά λέγοντας της ότι προορισμός της στην κοινωνία που έχει γεννηθεί και ανήκει είναι να παντρευτεί και να κάνει οικογένεια. Άλλο παράδειγμα αποτελεί η Ειρήνη, που θέλει να κάνει μαθήματα για να μάθει να μιλάει και αγγλικά, που πιστεύει ότι της χρειάζονται στο σχολείο γιατί κανείς δεν μπορεί να την βοηθήσει. Η οικογένειά της, όμως, είναι αρνητική και δεν την στέλνει σε φροντιστήριο, διότι πιστεύει ότι δεν θα την ωφελήσει πουθενά μια τέτοιου είδους γνώση. Είναι δικαιολογημένη και παγιωμένη μια τέτοια αντίληψη, βέβαια, διότι δεν τα αγγλικά δεν είναι μια γνώση που αποκτάται στα πλαίσια της τσιγγάνικης εκπαίδευσης.

Σ' αυτή την περίπτωση όμως το δείγμα παρουσιάζει μια ασυνέπεια λόγων. Οι απόψεις των μεγαλύτερων για την εκπαίδευση και την σχετική απόρριψή της, έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με το γεγονός ότι οι γυναίκες της οικογένειας ενδιαφέρονται για την πρόοδο των παιδιών τους. Ρωτάνε τις δασκάλες με μεγάλη συχνότητα για τις

επιδόσεις τους, υπεραπασχολούνται με το αν τα παιδιά διαβάζουν ή όχι και ενδιαφέρονται να φέρουν τα κορίτσια της οικογένειας καλού βαθμούς. Η καλή βαθμολογία αφορά πολύ λιγότερο έως καθόλου τα αγόρια της οικογένειας, που άλλωστε φαίνεται ότι δεν αγαπούν το σχολείο και τα γράμματα. Προσπαθώντας να δικαιολογήσουμε μια τέτοια στάση, μπορούμε να πούμε ότι ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι οι νεότερες γενιές τσιγγάνων διαφυλάσσουν μεν την πολιτισμική τους ταυτότητα μέσω των εθίμων τους, αλλά συμφιλιώνονται όλο και περισσότερο στην ιδέα της αφομοίωσης από την ελληνική μη Ρομ κοινωνία. Θα λέγαμε, επομένως ότι σε πολλές περιπτώσεις η συμπεριφορά τους αποτελεί μια πράξη μίμησης με πρότυπο τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής των μη Ρομ. Μάλιστα, δείχνουν να ασκούν και μια μορφή κριτικής στις εκπαιδευτικές μεθόδους που χρησιμοποιούν οι δάσκαλοι στο σχολείο. Για παράδειγμα, σε κάποια από τις καταγραφές μου παρουσιάζεται η Ναυσικά να αμφισβητεί την αποτελεσματικότητα της μεθόδου της δασκάλας κατά την οποία τα παιδιά αποτυπώνουν και με ζωγραφική στο τετράδιό τους, το κείμενο της αντιγραφής. Η δασκάλα, κατά την εκμάθηση του αλφάβητου, ζητάει από τα παιδιά να ζωγραφίσουν δίπλα από κάθε γράμμα και μια λέξη που αρχίζει από αυτό, βοηθώντας τα έτσι να συνδέσουν εικόνα και γράμμα. Γενικά, η Ναυσικά θεωρεί αναποτελεσματική τη μέθοδο αυτή και φαίνεται προσκολλημένη σε παλιές μεθόδους μη προοδευτικές. Απορρίπτει, έτσι, έστω και ασυνείδητα, νέες πρακτικές, όπως είναι η ζωγραφική, στην προκειμένη περίπτωση. Γι αυτή η ζωγραφική είναι πράξη ψυχαγωγική και καθόλου εκπαιδευτική.

Η απουσία ενός χώρου για να διαβάζουν τα παιδιά τα μαθήματά τους, είναι ένα θέμα που δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο. Οι τσιγγάνοι δεν θεωρούν την απομόνωση και την ύπαρξη ησυχίας για συγκέντρωση κατά τη μελέτη σημαντική. Γι αυτό και από τις καταγραφές προκύπτει ότι τα παιδιά διαβάζουν τα μαθήματά τους μπροστά στην τηλεόραση, παρακολουθώντας ταυτόχρονα τηλεοπτικά προγράμματα. Περισσότερες πληροφορίες για το χώρο του σπιτιού τους και τη διαμόρφωσή του δόθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο. Υπογραμμίζεται, ωστόσο και πάλι η μικρή σημασία της σχολικής εκπαίδευσης ου διέπει την τσιγγάνικη ιδεολογία.

Βέβαια, ο κοινωνικός αποκλεισμός, που βιώνουν οι Ρομ αρκετές φορές σχετίζεται άμεσα με τη σχολική απόρριψη, που οι ίδιοι πραγματοποιούν. Κατά την έρευνα, παρατήρησα ότι η Βάσω επέλεγε να απέχουν τα παιδιά της από κοινωνικές και σχολικές δραστηριότητες. Για παράδειγμα, δεν θεωρούσε σημαντική τη γιορτή της 25^{ης} Μαρτίου αλλά ούτε και τις ημερήσιες εκδρομές, που πραγματοποιεί το σχολείο και δίνουν στο παιδί την ευκαιρία να κοινωνικοποιηθεί. Η συμπεριφορά της αυτή ανήκει, προφανώς, στο ευρύτερο πλαίσιο της ένταξης μεν στο κοινωνικό πλαίσιο εκτός φυλής αλλά της μη απόλυτης ενσωμάτωσης σε αυτό, δε. Για τις σχολικές και εξωσχολικές εκδηλώσεις βέβαια, να σημειωθεί ότι τα παιδιά του δείγματος ήθελαν να συμμετέχουν, διότι έτσι θα ένιωθαν καλύτερα σαν μέλη της ομάδας. Από την έρευνα, ωστόσο, προκύπτει και το γεγονός ότι οι γονείς Ρομ φαίνεται να θέλουν κάποιου είδους παρακίνηση κάθε φορά για να ασχοληθούν με τη σχέση των παιδιών τους με το σχολείο ή για να δώσουν άδεια για τέτοιου είδους εκδηλώσεις. Το ημερολόγιο των παρατηρήσεων μαρτυράει ότι δεν είναι λίγες οι

φορές, που εγώ η ίδια παρακινώ τη Βάσω να επισκεφτεί τη δασκάλα και να συζητήσει μαζί της τα θέματα που την απασχολούν για να δοθούν σωστές λύσεις για τα παιδιά ή να επιτρέψει στα παιδιά να συμμετέχουν στη γιορτή, που μέχρι πριν λίγο θεωρούσε ασήμαντη. Νιώθει ενδεχομένως και η ίδια μια αμφιβολία για το αν πράττει σωστά σχετικά με τέτοια θέματα και η ίδια.

Οι γλωσσικές συνήθειες των Ρομ ανήκουν στο ευρύτερο πλαίσιο της γλωσσικής τους παράδοσης. Τις περισσότερες φορές, οι συνήθειες τους αυτές, που έγκεινται στο πλαίσιο της ROMANI, επισκιάζουν τους κανόνες της ελληνικής γλώσσας. Είναι κάτι πολύ συνηθισμένο για έναν δίγλωσσο. Πολλές φορές, η πρώτη και κυρίαρχη γλώσσα του, υπερτερεί της δεύτερης. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την έρευνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αδυναμία του Ραφαήλ να συλλαβίσει ή να ξεχωρίσει τους φθόγγους αλλά και ο τρόπος μέτρησής τους. Επίσης, παράδειγμα είναι και η προσθήκη του τελικού σίγμα σε λέξεις που δεν χρειάζεται με βάση τους γραμματικούς κανόνες της νέας ελληνικής. Η αποστροφή αυτή για τους γραμματικοσυντακτικούς κανόνες της ελληνικής γλώσσας συμβαίνει γιατί η ROMANI είναι η γλώσσα της παράδοσής του και άρα η γλώσσα που χρησιμοποιούν στο οικογενειακό περιβάλλον τους. Άρα, γι αυτούς έχει μεγαλύτερη χρησιμότητα σαν γλώσσα.

Σημαντικό, σ αυτό το σημείο κρίνεται να αναφερθεί και το code switching που πραγματοποιούν κατά την επικοινωνία τους. Η εναλλαγή κωδικών και η φιλοσοφία της σαν όρος αναπτύχθηκε στο θεωρητικό μέρος. Κατά τις συναντήσεις μου με την οικογένεια, παρατήρησα την εναλλαγή κωδικών να γίνεται πράξη. Όταν τα μέλη της οικογένειας συζητούν μεταξύ τους χρησιμοποιούν τη ROMANI και όταν υπάρχει κάποιος μη Ρομ στην ομήγυρη μιλούν στα ελληνικά. Φυσικά υπάρχουν και οι περιπτώσεις όπου θέλουν να πουν κάτι προσωπικό μεταξύ τους. Τότε χρησιμοποιούν τη ROMANI. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που η Ναυσικά και η Βάσω ήθελαν να μαλώσουν τα παιδιά τους για αταξίες μπροστά μου. Τα μάλωναν στη ROMANI και συνέχιζαν την κουβέντα στα ελληνικά. Να σημειωθεί, επίσης, ότι από τις παρατηρήσεις προέκυψε ότι χρησιμοποιούν τα ελληνικά μόνο κατά την εμπλοκή τους με μη Ρομ, ενώ στις κοινωνικές εκδηλώσεις της φυλής τους αλλά και εντός της οικογένειας χρησιμοποιούν μόνο τη ROMANI. Θα μπορούσαν να δοθούν πολλές εξηγήσεις για τους λόγους του code switching. Οι επικρατέστεροι που προέκυψαν από την έρευνα είναι η ανάγκη της «προστασίας» της τσιγγάνικης παράδοσης αλλά και η ανάγκη αποφυγής ρατσιστικών κρουσμάτων, μιας και οι ίδιοι οι τσιγγάνοι αναγνωρίζουν τα περίεργα και αδιάκριτα βλέμματα που έχουν οι μη Ρομ όταν τους ακούνε να μιλάνε στη γλώσσα τους.

5. Συμπεράσματα

Η βιβλιογραφία, τόσο η ελληνική όσο και η ξενόγλωσση, δεν έχει να παρουσιάσει πολλές έρευνες, που αφορούν τους Ρομά, ενδεχομένως λόγω της κλειστής οργάνωσης της κοινωνίας τους. Γι αυτό, αν και η αντιστοιχία των αποτελεσμάτων της συγκεκριμένης έρευνας με προϋπάρχουσες έρευνες θα ήταν ιδανική, δεν μπορεί να επιτευχθεί. Ωστόσο, σίγουρα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι υπάρχουν ανοιχτά ζητήματα σχετικά με την εκπαίδευση των Ρομά και τις πρακτικές γραμματισμού, που εμφανίζονται στη φυλή τους. Ούτε η εκπαιδευτική κοινότητα είναι ικανοποιημένη από τις γλωσσικές τους δεξιότητες στην ελληνική γλώσσα και την επισκεψιμότητά τους στο σχολείο, αλλά –όπως απέδειξε η έρευνα- ούτε και οι ίδιοι. Θα ήταν πολύ χρήσιμη η διερεύνηση των πραγματικών αναγκών των Ρομά και των λόγων που μένουν μακριά από το σχολείο ή δεν το θεωρούν τόσο σημαντικό για τη μετέπειτα εξέλιξή τους. Κάτι τέτοιο φυσικά, αξίζει να σημειωθεί ότι είναι αρκετά δύσκολο, γιατί οι Ρομά ζουν οχρωμένοι στην πολύ καλά προστατευμένη κοινωνία τους και δεν αφήνουν να εισχωρήσει σ' αυτήν εύκολα κάποιος ερευνητής, ακόμα και αν έχει σκοπό να τους βοηθήσει.

Η συγκεκριμένη έρευνα, επίσης, ανέδειξε την επιτακτική ανάγκη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σχετικά με τα διαπολιτισμικά ζητήματα. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση, όπως επιβεβαιώνεται και από τη βιβλιογραφία, έχει πάρει τα τελευταία χρόνια μεγάλες διαστάσεις. Σε σχετικό κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους, και συγκεκριμένα από έρευνες του κ. Μάρκου (1996), αναφέρθηκε η μη κατάρτιση των εκπαιδευτικών ως ένας παράγοντας, που συμβάλλει με τη σειρά του στην σχολική απόρριψη εκ μέρους των τσιγγανόπαιδων. Ο Γ. Μάρκου (1996) υποστήριξε ότι το μεγάλο κύμα μετανάστευσης και η προσέλευση των παιδιών των μεταναστών αλλά και των μειονοτήτων στο σχολείο έπιασε τους εκπαιδευτικούς εξ απήνης. Πιο συγκεκριμένα, πολλοί εκπαιδευτικοί δεν είναι επαρκώς καταρτισμένοι στην ολοένα αναπτυσσόμενη και απαιτητική διαπολιτισμική εκπαίδευση, με αποτέλεσμα να παραγκωνίζουν τα παιδιά που ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς ή να μην μπορούν να τους δώσουν τα κατάλληλα εφόδια για να αποκομίσουν ένα σεβαστό ποσό γνώσεων από αυτές που παρέχει το ελληνικό σχολείο. Λανθασμένα οι εκπαιδευτικοί θεωρούν την διαπολιτισμική εκπαίδευση και τις πρακτικές της ως μια γνώση που θα πρέπει να τους απασχολήσει μόνο αν κάποιο αλλόγλωσσο ή αλλόθρησκο παιδί βρεθεί στην τάξη τους. Η αδυναμία τους, επομένως, να διδάξουν με αποδεκτές εκπαιδευτικές πρακτικές τα τσιγγανόπαιδα φέρνει αδιαφορία. Τα παιδιά αυτά παραγκωνίζονται και τελικά απορρίπτονται το σχολικό σύστημα ή δημιουργούν λανθασμένη άποψη γι αυτό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η στάση της δασκάλας του Ραφαήλ, που απάλλαξε καθημερινά το παιδί από την ορθογραφία. Ο Ραφαήλ θεωρούσε ότι το κάνει για να τον επιβραβεύσει για την καλή του, κατά τα άλλα συμπεριφορά. Όμως η ίδια το έκανε γιατί δεν μπορούσε να τον βοηθήσει να βρει τρόπους για να μαθαίνει την ορθογραφία και να μην συγχέει τη ROMANI με τη νέα ελληνική γλώσσα. Το

γεγονός ότι το παιδί μπερδεύει τα γράμματα και βρίσκεται στη Β' Δημοτικού επιβεβαιώνει ότι η συγκεκριμένη εκπαιδευτικός δεν έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα μαζί του και με το γεγονός ότι ένα δίγλωσσο παιδί χρειάζεται εκτός από ομαδική και εξατομικευμένη διδασκαλία. Η δασκάλα, αντί να βοηθήσει το παιδί επιλέγει την αδιαφορία. Συνηθισμένο, μάλιστα, είναι το φαινόμενο στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως, ζώντας σε καιρούς μιας εκπαιδευτικής ανανέωσης, είναι απαραίτητη η εξεύρεση τρόπων για να πλησιάσουν οι Ρομά στο ελληνικό σχολείο αλλά και να μπορέσουν οι δραστηριότητες που πραγματοποιούνται σε αυτό, να κεντρίσουν το ενδιαφέρον τους. Η έρευνα, απέδειξε, ότι και οι ίδιοι πλέον ζητούν την παρέμβαση της κοινωνίας και της εκπαιδευτικής κοινότητας για την επιμόρφωσή τους. Αυτό σημαίνει ότι έχουν αντιληφθεί την αξία και την ανάγκη του ατόμου να μάθει να γράφει και να διαβάσει. Προφανώς τα συναισθήματα που τους προκαλούν οι ελλειπείς γλωσσικές τους δεξιότητες, τους παρακινούν στην αναζήτηση τους αυτή για εκπαίδευση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κ. Μαριλένα και η επιθυμία της να μορφωθεί, παρά τη μεγαλύτερη ηλικία της.

Η συγκεκριμένη εθνογραφική έρευνα κατάφερε να φέρει εις πέρας το στόχο της, που ήταν η επιβεβαίωση ή απόρριψη των ερευνητικών υποθέσεων της. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν έχει αρκετές δυσκολίες. Το θέμα της εμπιστοσύνης ήταν αρκετά μεγάλο στην αρχή. Η ανάγκη δημιουργίας μιας τέτοια σχέσης ήταν απαραίτητη για να διεξαχθεί ομαλά η έρευνα και να συγκεντρωθεί το απαιτούμενο υλικό. Φυσικά, δεν ήταν καθόλου εύκολη η «άδεια» από την οικογένεια, που αποτέλεσε το δείγμα, για να εισχωρήσω στον εσωτερικό του σπιτιού ή να έρθω σε καθημερινή επαφή με τα ανήλικα μέλη. Η δημιουργία συγγενικής σχέσης φυσικά βοήθησε σε πολύ μεγάλο βαθμό. Ο εθνογραφικός χαρακτήρας της έρευνας απέδειξε ότι οι Ρομά, όπως υπογραμμίζεται και στη βιβλιογραφία, είναι μια φυλετική ομάδα πολύ κλειστή με ιδιαίτερες αξίες, ιδεολογία, τρόπο ζωής και ιδέες. Τα μέλη του δείγματος επιβεβαίωσαν με το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά τους, όλα όσα αναφέρει η βιβλιογραφία για τους Ρομά και τον τρόπο σκέψης και ζωής τους. Μια τέτοια διερεύνηση, της λειτουργία της οικογένειας Ρομά και των επιμέρους χαρακτηριστικών της, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσα από μια εθνογραφική έρευνα.

6. Παράρτημα

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν ορισμένα δείγματα γραπτού λόγου, όπου φαίνεται ο γραμματισμός της οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα:

(1) Το ερωτηματολόγιο, που χρησιμοποίησα σαν «κορμό» για τη συνέντευξη των ενηλίκων του δείγματος, είναι το εξής:

Ερωτηματολόγιο ενηλίκων:

- 1) Σου αρέσει να διαβάζεις;
- 2) Σου αρέσει να γράφεις;
- 3) Τι είδους έντυπα σου αρέσει να διαβάζεις περισσότερο;
- 4) Έχετε στο σπίτι βιβλία ή περιοδικά;
- 5) Τι γράφεις συνήθως;
- 6) Πότε ήταν η τελευταία φορά που έγραψες κάτι και τι ήταν αυτό;
- 7) Πότε ήταν η τελευταία φορά που διάβασες κάτι και τι ήταν αυτό;
- 8) Βοηθάς τα παιδιά στα μαθήματα του σχολείου;
- 9) Υπάρχουν φορές που νιώθεις ότι δεν μπορείς να τα βοηθήσεις γιατί σε εμποδίζει η γλώσσα;
- 10) Μήπως δεν μπορείς να τα βοηθήσεις γιατί μια άσκηση είναι πολύ δύσκολη;
- 11) Έχεις μετανιώσει που σταμάτησες την εκπαίδευση σε μικρή ηλικία; Ήταν δική σου επιλογή;
- 12) Τι γνώμη έχεις για την εκπαίδευση;
- 13) Νομίζεις ότι το σχολείο κάνει καλό ή κακό στα παιδιά και γιατί;
- 14) Αν η εκπαίδευση δεν ήταν υποχρεωτική θα πήγαινες τα παιδιά σου στο σχολείο;
- 15) Υπάρχει κάτι που θα ήθελες να αλλάξει στον τρόπο που λειτουργεί το σχολείο;
- 16) Πες μου το πρώτο πράγμα που σου έρχεται στο μυαλό που νομίζεις ότι κερδίζουν τα παιδιά από το σχολείο.
- 17) Νιώθεις ότι μπορείς να συνεννοηθείς άνετα σε μια υπηρεσία;
- 18) Μπορείς εύκολα να διαβάσεις τις συνταγές που σου δίνει ο γιατρός ή τις ενδείξεις των φαρμάκων;
- 19) Υπάρχουν περιπτώσεις που δεν μπορούσες να συνεννοηθείς στη δουλειά γιατί δεν καταλάβαινες τι έλεγε ο συνομιλητής σου; (μόνο για τους άντρες)
- 20) Υπάρχουν στιγμές που νιώθεις ότι οι άλλοι σε κοιτάνε περίεργα αν μιλήσεις στα τσιγγάνικα μπροστά τους; Πως νιώθεις γι αυτό;
- 21) Υπάρχει κάτι που χρειάστηκε να διαβάσεις και δεν μπόρεσες ή σε δυσκόλεψε;
- 22) Υπάρχει κάτι που χρειάστηκε να γράψεις και δεν μπόρεσες ή σε δυσκόλεψε;

- 23) Όταν θέλεις βοήθεια σε ποιον απευθύνεσαι;
- 24) Τι θεωρείς πιο δύσκολο να γράψεις;
- 25) Τι θεωρείς πιο δύσκολο να διαβάσεις;

(2) Το ερωτηματολόγιο, που χρησιμοποίησα σαν «κορμό» για τη συνέντευξη των ενηλίκων του δείγματος, είναι το εξής:

Ερωτηματολόγιο παιδιών:

- 1) Σου αρέσει να γράφεις;
- 2) Σου αρέσει να διαβάζεις;
- 3) Τι σου αρέσει να διαβάζεις περισσότερο;
- 4) Έχετε βιβλία στο σπίτι;
- 5) Δανείζεσαι βιβλία από τη δανειστική βιβλιοθήκη του σχολείου;
- 6) Τι γράφεις συνήθως;
- 7) Πότε ήταν η τελευταία φορά που έγραψες κάτι και τι ήταν αυτό;
- 8) Πότε ήταν η τελευταία φορά που διάβασες κάτι και τι ήταν αυτό;
- 9) Στις ζωγραφιές σου γράφεις και γράμματα ή φτιάχνεις μόνο εικόνες;
- 10) Η μαμά σου διαβάζει παραμύθια;
- 11) Σε βοηθάει κάποιος να διαβάσεις τα μαθήματά σου στο σπίτι και αν ναι, ποιος;
- 12) Μιλάς στη μαμά και στο μπαμπά για όσα κάνετε στο σχολείο με τη δασκάλα;
- 13) Αν σου έφερνε δώρο μια φίλη σου για τα γενέθλια σου, τι θα διάλεγες: ένα πατίνι, μια μπλούζα ή ένα βιβλίο;
- 14) Γιατί πηγαίνεις στο σχολείο;
- 15) Νομίζεις ότι το σχολείο σου κάνει καλό ή κακό; Γιατί;
- 16) Πες μου το πρώτο πράγμα που σου έρχεται στο μυαλό που νομίζεις ότι κερδίζουν τα παιδιά από το σχολείο.
- 17) Πες μου κάτι που έγραψες στο σπίτι.
- 18) Πες μου κάτι που διάβασες στο σπίτι.

(3) Μια ζωγραφιά όπου η Αλεξάνδρα γράφει το όνομά της, καθαρά με κεφαλαία γράμματα

(4) Φύλλο εργασίας της Μαριλένας όπου πρέπει να ενώσει το γράμμα Ξ με λέξεις που αρχίζουν από αυτό. Στο τέλος γράφει και το όνομά της με κεφαλαία γράμματα.

(5) Φύλλο εργασίας της Αλεξάνδρας, όπου επιλέγει τα γράμματα από τα λουλούδια και γράφει τη λέξη «ΜΕΛΙΣΣΑ». Σημαντικό είναι το ότι αυτή τη φορά γράφει το όνομά της με μικρά γράμματα και όχι με κεφαλαία. Κάνει, άρα μια πρόοδο στη γραφή με το πέρασμα αυτό και χρησιμοποιεί και τόνο.

(6) Φύλλο εργασίας της Μαριλένας σχετικά με την αριθμητική. Ανταποκρίνεται σωστά στις απαιτήσεις της άσκησης, όμως συνεχίζει να γράφει με κεφαλαία το

όνομά της, παρόλο που βρισκόμαστε προς το τέλος της χρονιάς, όπως δείχνει και η σχετική ημερομηνία (16/05/2012).

(7) Ζωγραφιά της Αλεξάνδρας για την άνοιξη. Χρησιμοποιεί μικρά γράμματα και τόνους.

(8) Φύλλο εργασίας του Φώτη από τα προνήπια. Δεν υπάρχει όνομα, διότι δεν μπορεί ακόμα να το γράψει. Υπάρχει η παρατήρηση της δασκάλας «Δεν ήθελε να το κάνει». Φαίνεται, λοιπόν, η απόρριψη του για το σχολείο και η άρνησή του να συμπληρώσει τις σχολικές εργασίες.

(9) Ενημερωτικό σημείο για το ποια φαγητά πρέπει να παιδιά να τρώνε στο σχολείο σαν κολατσιό. Ήταν πεταμένο στην τσάντα του Ραφαήλ και η Βάσω μου είπε ότι το έχει διαβάσει. Έχει μεγάλη έκταση και μικρά γράμματα. Το γεγονός ότι ήταν παρατημένο δείχνει μάλλον ότι απλά το κοίταξε και δεν το διάβασε ποτέ.

(10) Φύλλο εργασίας της Αλεξάνδρας. Κάνει πολύ όμορφα και καθαρά μικρά γράμματα. Είναι ευανάγνωστα και ανταποκρίνεται τέλεια στις απαιτήσεις της άσκησης.

(11) Υπεύθυνη δήλωση της Βάσως για συμμετοχή της κόρης της Μαριλένας σε εκδρομή του σχολείου.

(12) Ποίημα της Αλεξάνδρας για τη γιορτή της 25^{ης} Μαρτίου παρατηρούμε ότι το ποίημα έχει μεγάλη έκταση (3 στροφές). Η νηπιαγωγός της έχει σημειώσει 2 αγκύλες στις πρώτες στροφές. Η Αλεξάνδρα μου εξηγεί ότι της είπε να μάθει μόνο τις 2 πρώτες αν δεν μπορεί όλο. Όμως η Αλεξάνδρα το μαθαίνει όλο και το απαγγέλει με μεγάλη ευκολία χωρίς να κομπιάζει καθόλου.

(13) Έκθεση Ειρήνης με θέμα «Το αγαπημένο μου ζώο» και οι αντίστοιχες παρατηρήσεις της δασκάλας. Η έκταση του κειμένου της είναι πολύ μικρή, απουσιάζει ο τίτλος και το βασικό της λάθος είναι ότι έχει βγει εκτός θέματος. Κατά τα άλλα δεν έχει κάνει σημαντικά ορθογραφικά ή γραμματικοσυντακτικά λάθη. Επίσης, χρησιμοποιεί και ωραίο λεξιλόγιο.

(14) Απόσπασμα από το βιβλίο της ιστορίας της Δ' Δημοτικού της Ειρήνης. Είναι το μάθημα της ημέρας. Μετά από πολλές φορές που διαβάσαμε το μάθημα μαζί, το εξηγήσαμε και προσπαθήσαμε να εστιάσουμε στα σημαντικά στοιχεία, τα σημειωμένα σημεία είναι τα μόνο που θυμάται να μου πει. Φαίνεται ότι δεν είναι καλή στην απομνημόνευση. Το ρόλο της σίγουρα έπαιξε και η ανοιχτή τηλεόραση που βρισκόταν δίπλα της όση ώρα διάβαζε και η οικογένειά της που παρακολουθούσε συνομιλώντας.

(15) (16) (17) Δείγματα γραπτού λόγου του Φώτη και του Γιάννη. Ο Γιάννης γράφει «ΦΩΤΗΣ» για να το αντιγράψει ο μικρότερος αδερφός του από κάτω. Οι γραμμές που βλέπουμε, αποτελούν την προσπάθεια του Φώτη να γράψει το όνομά του, με τη βοήθεια του αδερφού του.

7. Βιβλιογραφία

(i) Συγγράμματα και άρθρα:

Baker C., (2001) *Εισαγωγή στη διγλωσσία και τη δίγλωσση εκπαίδευση*, Αθήνα, εκδ: Gutenberg/Διαπολιτισμική Παιδαγωγική

Baynham M.,(2002), *Πρακτικές γραμματισμού*, Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο

Cummins, J. (1999) *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας* (Εισαγωγή-Επιμέλεια Ε. Σκούρτου), Αθήνα: Gutenberg/Διαπολιτισμική Παιδαγωγική/5.

Heath Shirley, (1983), *Ways with words, subtitle: language, life and work in communities and classrooms*, εκδ: Cambridge University press

Jean-Pierre Liegeois/Nicolae Gheorghe, *Ρομά/Τσιγγάνοι: Μια ευρωπαϊκή μειονότητα*, Έκθεση των οργανώσεων Διεθνής Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων (ΔΟΔΜ)/ Ελληνική Ομάδα για τα Δικαιώματα Μειονοτήτων(ΕΟΔΜ)

Reich H.,(1997), *Διγλωσσία και σχολείο*, στο: Σκούρτου, Ε. (επιμ.), *Θέματα Διγλωσσίας και Εκπαίδευσης*, Αθήνα, εκδ: Νήσος

Βασιλειάδου Μ., Παυλή-Κορρέ Μ.,(1996), *Η εκπαίδευση των τσιγγάνων στην Ελλάδα «Kon Zanel but, but crdel» ama em «Kon crdel but, but Zanel»*, ΥΠΕΠΘ, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Αθήνα

Διεθνές Συμπόσιο στις 6-9 Απριλίου 1995, 1996, *Εκπαίδευση Τσιγγάνων. Ανάπτυξη διδακτικού υλικού*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/Γ.Γ.Λ.Ε

Επιμορφωτικός οδηγός,(2008), *Ετερότητα στη σχολική τάξη και διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας και των Μαθηματικών: η περίπτωση των τσιγγανόπαιδων*, από το πρόγραμμα: Ένταξη τσιγγανόπαιδων στο σχολείο, ΥΠΕΠΘ, Βόλος

Μάρκου Γ., (1996), *Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η διαπολιτισμική εκπαίδευση- Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*, ΥΠΕΠΘ, Αθήνα

Παπανικολοπούλου Κ./Μωραΐτη Τ.,(2007), *Τα περιστατικά σχολικού και οικογενειακού εγγραμματισμού(literacy events)στην προσχολική ηλικία με βάση την εφαρμογή του καταλόγου ταξινόμησης TLEI(Taxonomy of Literacy Events Instrument) και ο ρόλος του εκπαιδευτικού-ερευνητή*, από τα πρακτικά του 6^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου OMEP

Παπαπούλου, Α. (1997): *Ψυχογλωσσικές διαστάσεις της Διγλωσσίας*, στο: Σκούρτου, Ε. (επιμ.), *Θέματα Διγλωσσίας και Εκπαίδευσης*, Αθήνα, εκδ: Νήσος

Παυλή-Κορρέ Μ, Σπανούλη Ρ., Καλούδη Κ., (1991), *Τσιγγάνες: Μύθοι, έθιμα και παραδόσεις*, εκδ: Ολκός, Αθήνα

Σκούρτου Ε.,(1997), *Επιμέλεια και Εισαγωγή: Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης*, Αθήνα, εκδ: Νήσος

Τσοκαλίδου, Ρ. (2000): *Η εναλλαγή κωδίκων: μια δυναμική και πολυδιάστατη διγλωσσική πρακτική*, στο: Σκούρτου, Ε. (επιμ.): *τετράδια Εργασίας Νάξου: Διγλωσσία,μ Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου (www.rhodes.aegean.gr/tetradiaxou)*

Χατζησαββίδης Σ.,(2007), *Ο γλωσσικός γραμματισμός και η παιδαγωγική του γραμματισμού: Θεωρητικές συνιστώσες και δεδομένα από τη διδακτική πράξη*, από τα πρακτικά του 6^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου OMEP

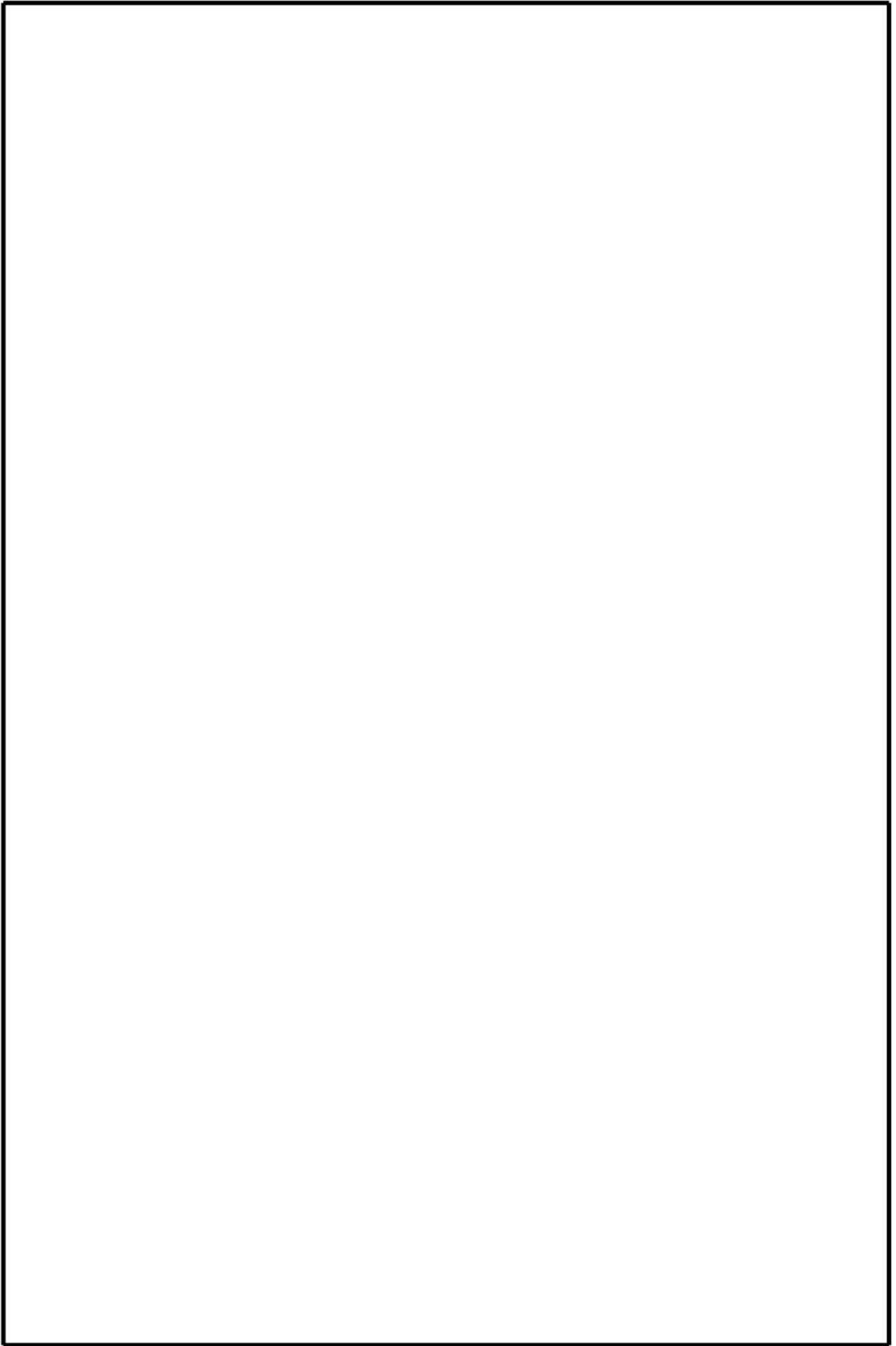
(ii) Διαδικτυακοί ιστότοποι:

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, *Λεξικό της Ρομανί γλώσσας*, Ιωάννης Γεωργ.Αλεξίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

http://www.greeklanguage.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=290

https://www.jyu.fi/hum/laitokset/solki/en/research/projects/tolp/project_in_brief/Read%20more_2

http://www.komvos.edu.gr/glwssa/odigos/thema_e1/5.1Basic.htm#NONWHERE

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ

Ένωσε με μια γραμμή το γράμμα Ξ, ξ με τις λέξεις
που το όνομά τους αρχίζει από Ξ, ξ.

ΜΑΡΙΛΕΝΑ

Ξύστρα

σύννεφο

Ξιφίας

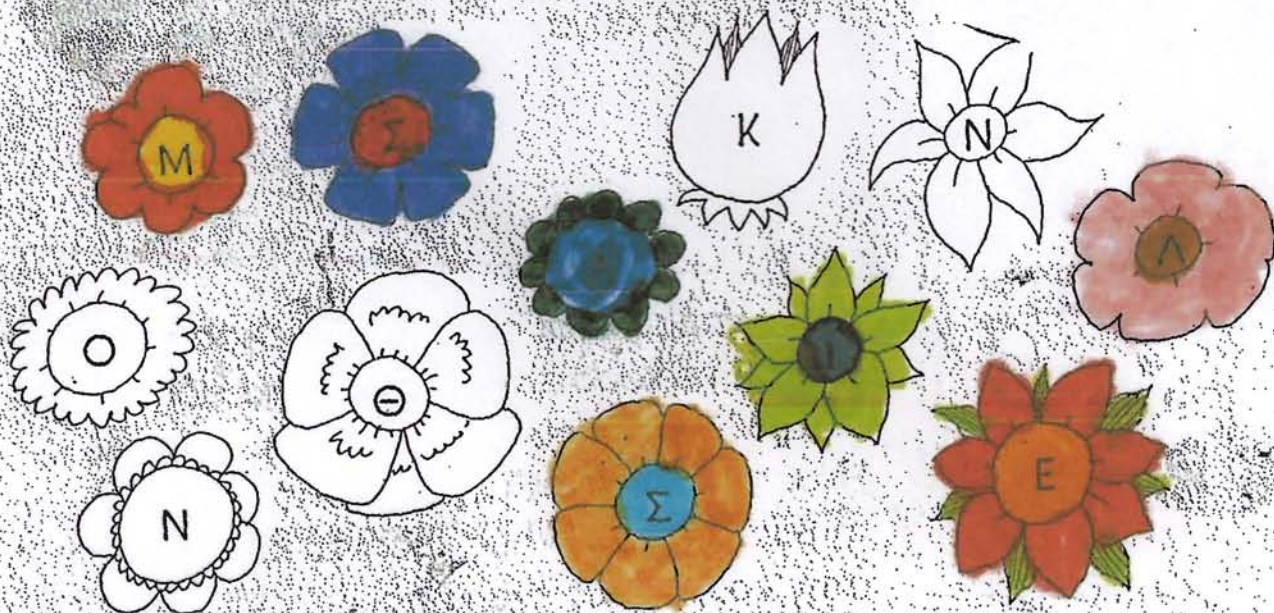
τηλέφωνο

ξυπνητήρι

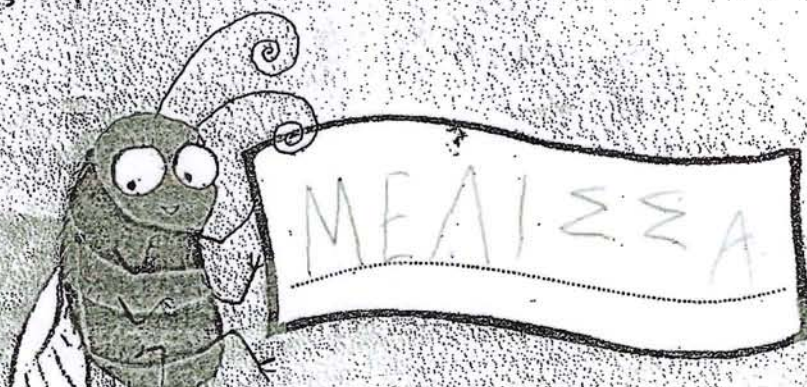
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

- Χρωμάτισε μόνο τα λουλούδια με τα γράμματα που χρειάζεσαι για να γράψεις το όνομα της μέλισσας.

ΜΕΛΙΣΣΑ

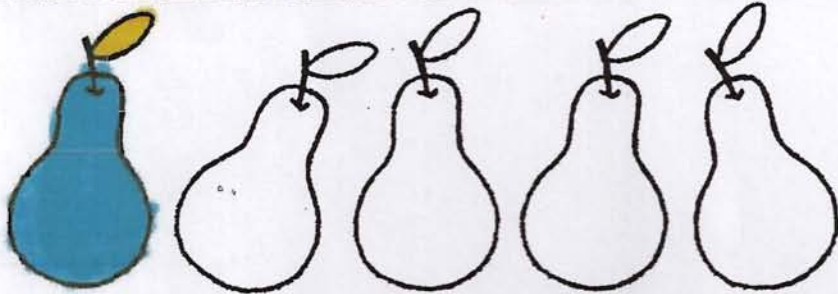
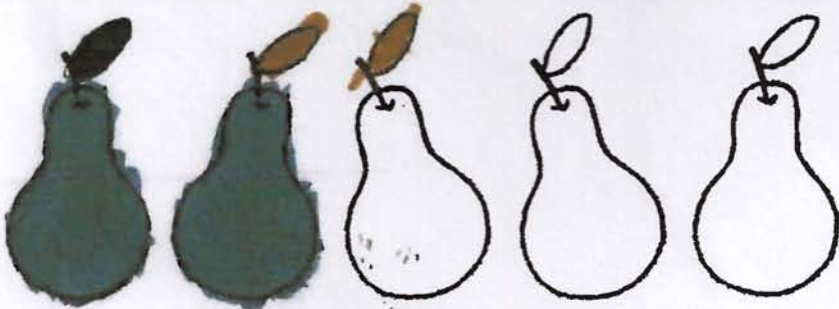
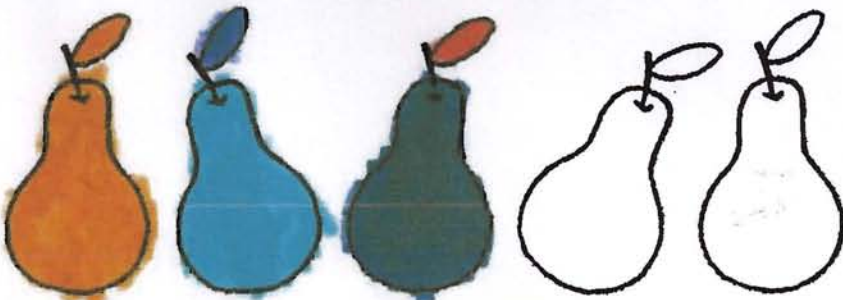
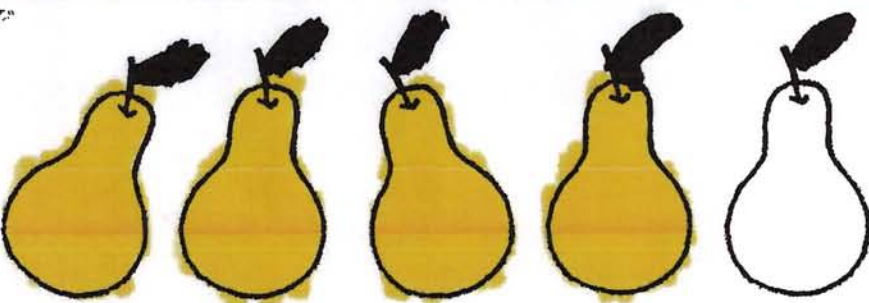
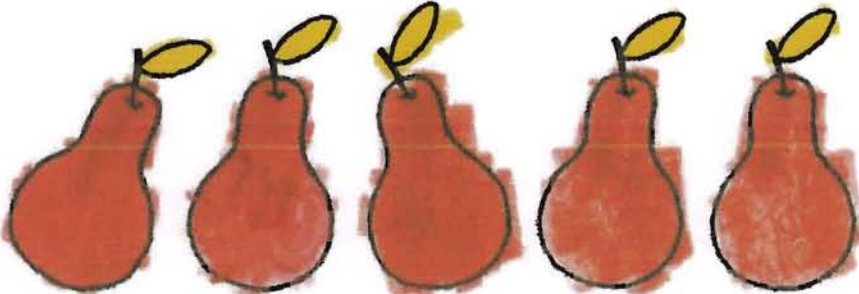

- Μπορείς τώρα να γράψεις κι εσύ τη λέξη!

ΜΑΡΙΛΕΝΑ

Χρωμάτισε σε κάθε σειρά τόσα αντικείμενα όσα δείχνει ο αριθμός στην αριστερή στήλη.

1	
2	
3	
4	
5	

16 ΜΑΙ. 2012

16 ΜΑΙ. 2012

AVOGE

ΟΝΟΜΑ:

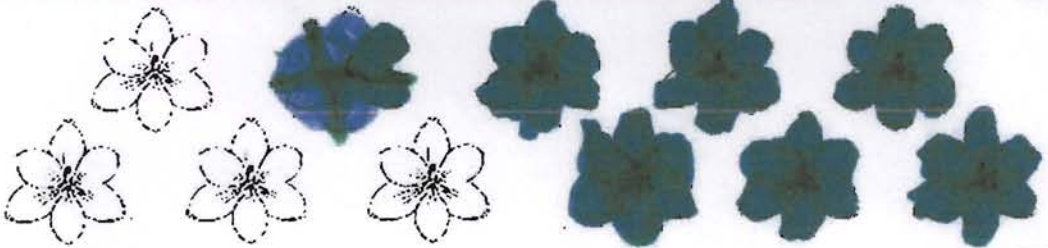
ΔΕΝ ΗΘΕΛΕ ΝΑ
ΤΟ ΚΑΝΕΙ

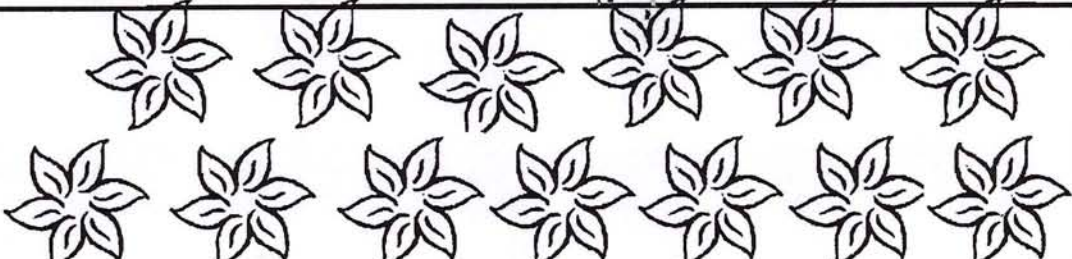
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ:

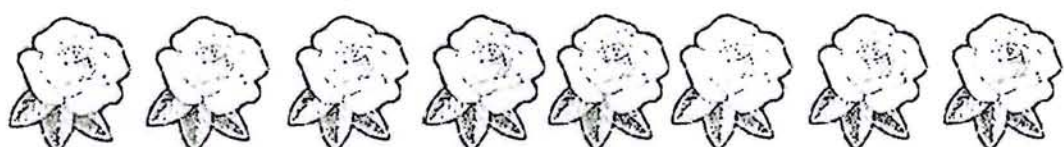

ΧΡΩΜΑΤΙΣΕ ΤΟΣΑ ΛΟΥΛΟΥΔΙΑ ΟΣΑ ΣΟΥ ΔΕΙΧΝΕΙ Ο ΑΡΙΘΜΟΣ.

	3
--	---

	7
---	---

	10
--	----

	5
--	---

ΘΡΕΠΤΙΚΟ ΚΑΙ ΥΓΙΕΙΝΟ ΚΟΛΑΤΣΙΟ

Τα παιδιά περνάνε ένα πολύ μεγάλο μέρος της καθημερινότητάς τους στο σχολείο, το τι τρώνε τις συγκεκριμένες ώρες είναι πολύ σημαντικό. Ορίστε μερικές επιλογές για το κολατσιό που μπορείτε να ετοιμάσετε από το σπίτι:

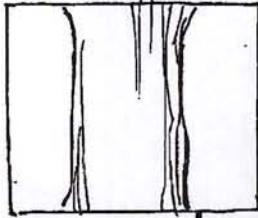
- ✓ Τοστ ή σάντουιτς με τυρί και λαχανικά όπως ντομάτα και μαρούλι (αποφύγετε τα αλλαντικά λόγω της εύκολης αλλοίωσης τους με την ζέστη).
- ✓ Σπιτική τυρόπιτα, σπανακόπιτα, κολοκυθόπιτα κλπ. την οποία θα έχετε φτιάξει με φρέσκα και υγιεινά υλικά όπως ελαιόλαδο (με προσοχή στην ποσότητα), αλεύρι ολικής άλεσης, ξινομυζήθρα κλπ.
- ✓ Σπιτικό κέικ που θα ετοιμάσετε κατά προτίμηση με αλεύρι ολικής άλεσης και στο οποίο μπορείτε να προσθέσετε ότι αρέσει στο παιδί σας όπως κακάο, κομματάκια σοκολάτας, ξηρούς καρπούς, σταφίδες, κομμάτια φρούτων (εξαιρετική επιλογή το κέικ με μπανάνα!).
- ✓ Σπιτικό ρυζόγαλο ή κρέμα στιγμής που είναι κλασσικές γεύσεις & θρεπτικές επιλογές. Μπορείτε, επίσης, να προσθέσετε μέσα σε αυτά ξηρούς καρπούς.
- ✓ Αραβική πίτα με τυρί και λαχανικά. Η πίτα αυτή μπορεί να είναι και ψημένη και δεν πρόκειται να μαλακώσει όπως συμβαίνει με το ψημένο τοστ.
- ✓ Αν το παιδί θέλει να τρώει κάτι πιο ελαφρύ στο σχολείο μπορεί να πάρει 1-2 μπάρες δημητριακών τις οποίες μπορείτε να φτιάξετε μόνοι σας με τη συνταγή που σας δίνουμε! Μία ακόμα επιλογή είναι το παστέλι το οποίο είναι εξίσου χορταστικό αλλά και πάρα πολύ θρεπτικό.
- ✓ Επίσης μπορείτε να του δώσετε μερικά σπιτικά κουλουράκια ή μπισκότα ή σταφιδόψωμο που θα έχετε φτιάξει με αλεύρι ολικής και ξηρούς καρπούς.
- ✓ Μια υγιεινή επιλογή είναι οι ανάμεικτοι ξηροί καρποί με φρούτα. Ανακατέψτε σε ένα σακουλάκι ανάλατους και άψητους ξηρούς καρπούς (αμύγδαλα, φουντούκια, καρύδια κλπ) και μικρά τεμάχια φρούτων (ρόγες σταφύλι, σταφίδες, φέτες манταρίνι, ρόγες ροδιού).

Όποια από τις παραπάνω επιλογές κολατσιού και να επιλέξετε θα πρέπει οπωσδήποτε να συνοδεύεται από κάποιο φρούτο ή χυμό. Αν δεν διατίθενται αυτά στο σχολείο μπορείτε να αγοράσετε μια συσκευασία με ατομικά (250ml) κουτάκια χυμού φρούτων χωρίς ζάχαρη (θα πρέπει να αναγράφεται 100% φυσικός χυμός και όχι νέκταρ ή φρουτοποτό τα οποία περιέχουν κυρίως ζάχαρη).

Η προετοιμασία του κολατσιού στο σπίτι αποτελεί ένα εξαιρετικό μάθημα διατροφής για τα παιδιά. Τα μεγαλύτερα παιδιά μπορούν να ετοιμάζουν και εντελώς μόνα τους το κολατσιό τους ιδιαίτερα αν είναι κάποιο σάντουιτς ή τοστ. Αυτό θα τους δημιουργήσει την αίσθηση της προσωπικής ευθύνης για την διατροφή τους και παράλληλα θα απολαύσουν πραγματικά το κολατσιό τους γιατί απλούστατα θα είναι κάτι που έφτιαξαν μόνα τους με τα υλικά της προτίμησης τους. Σε αυτή την περίπτωση οι γονείς έχουν την σημαντική ευθύνη να παρέχουν τα υλικά για το κολατσιό τα οποία θα πρέπει να είναι υγιεινά και θρεπτικά.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ

Παρατήρησε τα μέρη του δέντρου και γράψε τις λέξεις στη σωστή τους θέση.

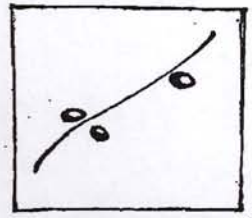
κορμός

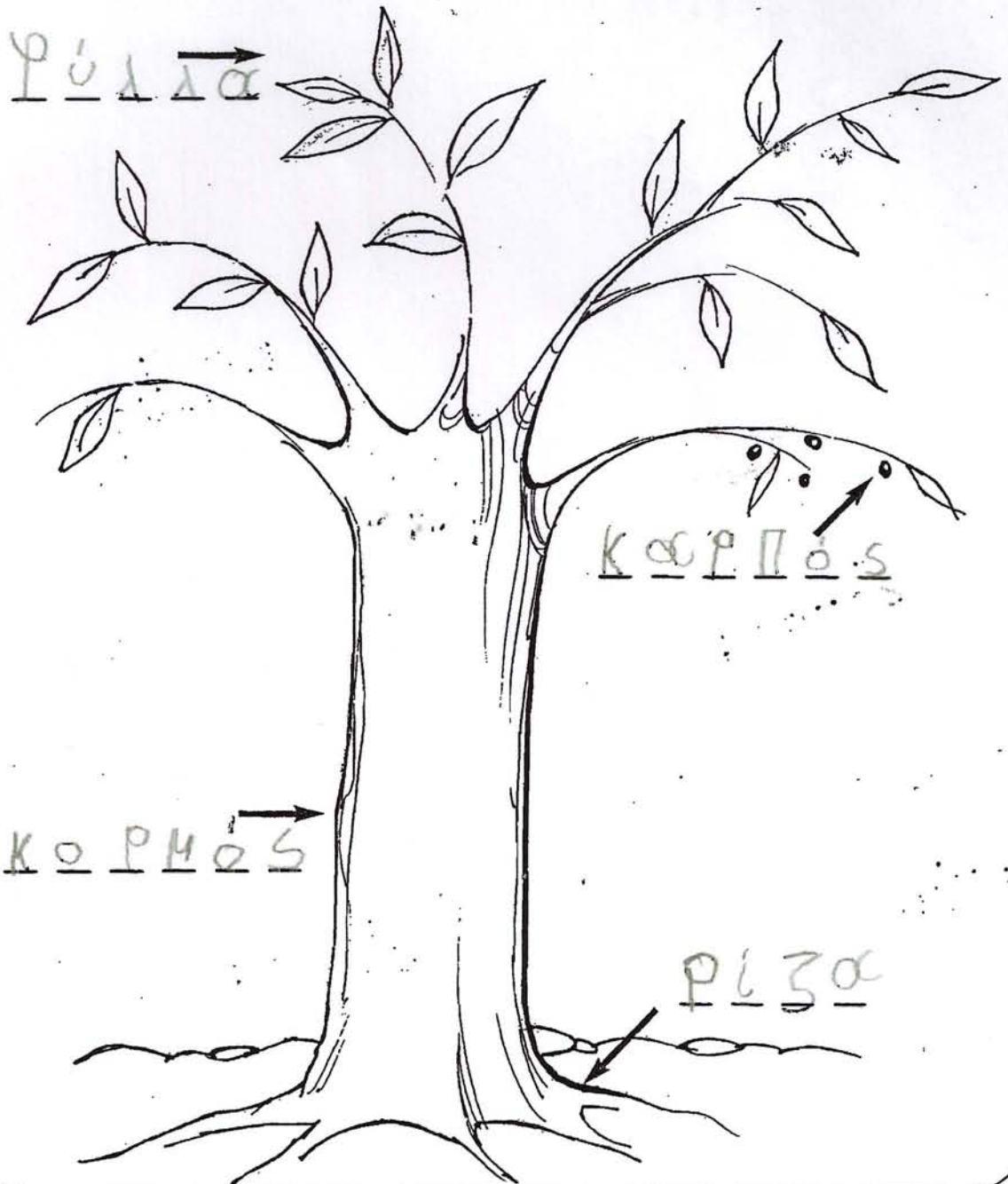
φύλλα

ρίζα

καρπός

Υπεύθυνη Δήλωση

Ο κάτωθι υπογεγραμμένος

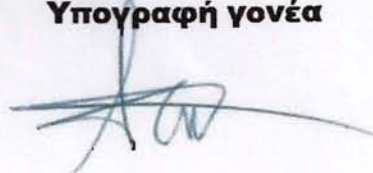
.....Βασιλική Αναστασίου.....

γονέας-κηδεμόνας του μαθητή-τριας

.....Μαριλένας Δεσμετση.....

του 12^{ου} Νηπιαγωγείου Ν. Ιωνίας , δηλώνω υπεύθυνα ότι επιτρέπω στο παιδί μου να συμμετέχει στην εκδρομή που θα πραγματοποιήσει το σχολείο στο ελαιοτριβείο την Παρασκευή 25/11/2011. Το κόστος συμμετοχής είναι 3 ευρώ.

Υπογραφή γονέα

Χαίρε Ελλάδα δοξασμένη

Χαίρε Ελλάδα δοξασμένη
φως, ελπίδα και χαρά
ζήσε πάντα αντρειωμένη
με τιμή και λευτεριά.

Χρόνια τώρα με λαχτάρα
σε θαυμάζουν οι λαοί
και προσφέρουν με τρομάρα
τ' όνομα σου οι εχθροί.

Σαν αιώνια και μεγάλη,
σαν πατρίδα των θεών,
λάμψε, φώτισε και πάλι
με το φως τόσων σοφών.

Τίτλος;

Στο αγαπημένο μου ζώο είναι ο σκύλος.

Μου αρέσει γιατί είναι παιχνιδιάρης και ζωντανός.
Του αρέσει να τρώει κόκκαλα και να σ^{οκάνει} κάψει τρύφε
στο χνώμα. Είναι ^{μαλλιαρός} με μεγάλα αυτιά. Θα ήθελε
πολύ να έχω ένα σκυλάκι και να παίζουμε όλη
μέρα.

[Πιο πολύ μ' αρέσει όμως να κάνω ποδήλατο
και να παίζω με τις αδελφές μου. Όταν η μαμά
με αφήνει να τις προσέχω τους ^{δίνω} δίνω τους καρ-
φκαδόφους μου ή τους χτενίζω τα μαλλιά. Γε-
λάκα πεφτάμε ωφαιά.]

Σημείο λεξιλογίου!!

* Να κάνεις παραγράφους αρχίζοντας την πρόταση πιο μέσα.

Όταν συλλαβίζω το ρ χωρίζεται από το κ.

Το θέμα είναι το αγαπημένο σου ζώο. Στη δεύτερη

παραγραφο μιλάς για το τι σ'αρέσει να κάνεις.

Δεν έχει σχέση με το σκύλο!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Τα γράμματα

Οι ποιητές ασχολούνται με τα καθημερινά προβλήματα των ανθρώπων. Η διδακτική ποίηση θέλει να διδάξει τον άνθρωπο, ενώ η λυρική να τον κάνει να ξεχάσει τους κόπους και τα βάσανα. Οι φιλόσοφοι ψάχνουν να βρουν πώς έγινε ο κόσμος.

η διδακτική ποίηση: η ποίηση που ως σκοπό έχει να διδάξει τους ανθρώπους.

Αυτή την περίοδο οι ποιητές **δεν ασχολούνται με τους ήρωες και τα κατορθώματά τους στον πόλεμο**. Δεν τους απασχολούν τα περασμένα. Πιο πολύ τους ενδιαφέρει η καθημερινή ζωή των ανθρώπων και τα προβλήματά της.

Ο Ησίοδος, ένας μεγάλος ποιητής, προσπαθεί με τα ποιήματά του να διδάξει τους ανθρώπους (**διδακτική ποίηση**). Στο έργο του «Έργα και ημέρες» **μιλάει για τον αδελφό του τον Πέρση**, ο οποίος ήταν τεμπέλης και του άρεσε να διασκεδάζει συνέχεια. Ο Ησίοδος προσπαθεί με το ποίημά του να του δώσει συμβουλές. **Θέλει να τον διδάξει πώς θα γίνει τίμιος και εργατικός**.

Ένα άλλο είδος ποίησης που αναπτύχθηκε ήταν η λυρική. Ονομάστηκε έτσι γιατί τα ποιήματα, **καθώς τα απαγγέλλαν, τα συνόδευαν παίζοντας λύρα**. Τα ποιήματα αυτά είναι μικρά και μιλούν για τις χαρές και τις λύπες των ανθρώπων.

Ο αγώνας που έκαναν οι άνθρωποι για να τα βγάλουν πέρα με τις καθημερινές ανάγκες τους οδήγησε σε πολλές σκέψεις. **Κάποιοι άρχισαν να ασχολούνται με θέματα που δεν μπορούσαν οι ίδιοι να εξηγήσουν**. Προσπαθούσαν κυρίως να καταλάβουν πώς έγινε ο κόσμος. Αυτοί ήταν οι φιλόσοφοι. Άλλοι θέλησαν να γράψουν για τα περασμένα, για να μην ξεχαστούν. Με αυτό τον τρόπο σιγά σιγά άρχισε να δημιουργείται και η Ιστορία.

Ι. Ο Ησίοδος.

παράθεμα 1 Ένας σπάνιος θησαυρός

Να καλείς σε τραπέζι αυτόν που σ' αγαπά
και ν' αφήνεις στην άκρη τον εχθρό σου.
Κι εκείνον που κάθεται πιο κοντά σου να καλείς.
Γιατί, αν τύχει καμιά ανάγκη στον τόπο,
οι γείτονες γυμνοί θα τρέξουνε, ενώ οι συγγενείς
θα μείνουν πρώτα να ντυθούνε. Ο κακός ο γείτονας
είναι μεγάλη συμφορά, ενώ ο καλός είναι μεγάλος θησαυρός.
Έχει μεγάλη τύχη αυτός που έχει γείτονα καλό.

Ησίοδος, Έργα και Ημέρες, στ. 342-351 (ελεύθερη απόδοση)

